

**19. YÜZYILIN İKİNCİ YARISINDA KUDÜS BEYTÜLLAHİM
KİLİSESİ'NDE OSMANLI İDARESİ**

**Pamukkale Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü
Yüksek Lisans Tezi
Tarih Anabilim Dalı
Yakınçağ Tarihi Programı**

Mihriban UÇAR

Danışman: Prof. Dr. Yasemin AVCI

**Haziran 2019
DENİZLİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ ONAY FORMU

Tarih Anabilim Dalı, Yakınçağ Bilim Dalı öğrencisi Mihriban Uçar tarafından Prof. Dr. Yasemin AVCI yönetiminde hazırlanan “**19. Yüzyılın İkinci Yarısında Kudüs Beytullahim Kilisesi’nde Osmanlı İdaresi**” başlıklı tez aşağıdaki jüri üyeleri tarafından 26.06.2019 tarihinde yapılan tez savunma sınavında başarılı bulunmuş ve Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Prof. Dr. Yasemin AVCI

Jüri Başkanı

Prof. Dr. Yasemin BEYAZIT

Jüri Üyesi

Doç. Dr. Hasan Hüseyin GÜNEŞ

Jüri Üyesi

Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yönetim Kurulu'nun 10/07/2019 tarih ve ..27/04 sayılı kararıyla onaylanmıştır.

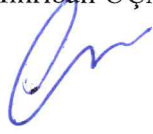
Prof. Dr. Ahmet BARDAKCI

Müdür

Bu tezin tasarımı, hazırlanması, yürütülmesi, araştırmalarının yapılması ve bulgularının analizlerinde bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle riayet edildiğini; bu çalışmanın doğrudan birincil ürünü olmayan bulguların, verilerin ve materyallerin bilimsel etiğe uygun olarak kaynak gösterildiğini ve alıntı yapılan çalışmalara atıfta bulunulduğunu beyan ederim.

İmza

Mihriban UÇAR

ÖN SÖZ

Bu çalışmada, Kudüs kentinin güneyindeki Beytullahim Kasabası'nda bulunan Hz. İsa'nın doğumunun gerçekleştiği mağaranın üzerine inşa edilen Beytullahim Kilisesi, 19. yüzyılın ikinci yarısındaki Osmanlı idari politikaları çerçevesinde incelenmiştir. Bir diğer ismi Doğu Kilisesi olan bu mabedin tasarrufu hakkında Hıristiyan cemaatler arasında tarih boyunca çok çeşitli anlaşmazlıklar meydana gelmiştir. Çalışmada Rumlar, Latinler ve Ermeniler nezdinde büyük kutsiyete sahip olan kilisenin her türlü bakım, onarım ve koruma işlerini üstlenmek arzusunda kaynaklanan sorunlara, Osmanlı hükümetinin nasıl müdahil olduğu araştırılmıştır. Bu doğrultuda Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşiv'den alınan çeşitli vesikalar, padişah irade ve fermanları incelenerek değerlendirmeler yapılmıştır. Kudüs'ün Osmanlı hâkimiyetine geçmesiyle çıkarılan fermanların tamamının “*kadimden olagelene aykırı iş yapılmaması*” ilkesine yönelik olduğu görülmüş, bu ilke doğrultusunda cemaatler arasındaki anlaşmazlıklara getirilen çözüm yolları incelenmiştir. Bu ilkeyi temellendiren “kadim” kelimesinden kastedilen, Halife Ömer b. Hattab'ın Kutsal Yerler üzerine gayrimüslim cemaatlere verdiği fermanlardır. Çalışmanın temel meselelerinden bir başkası, 1852 yılında çıkarılan ferman ile Kudüs'teki Kutsal Yerlerin tasarrufu konusunda ilan edilen statüko düzenidir. Bu düzen içinde özellikle Beytullahim Kilisesi incelenmiştir.

Bu çalışma, Pamukkale Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Koordinasyon Birimi Başkanlığı'nın desteğiyle ve tez danışmanı Prof. Dr. Yasemin AVCI tarafından yürütülen, 2018SOBE003 nolu ve “19. Yüzyılın İkinci Yarısında Kudüs Beytullahim Kilisesi'nde Osmanlı İdaresi” başlıklı projenin sonucudur. Çalışmanın her aşamasında desteğini esirgemeyen, ilmî ve akademik tecrübeleriyle yolumu aydınlatan Pamukkale Üniversitesi Tarih Bölümü öğretim üyesi danışman hocam Prof. Dr. Yasemin AVCI'ya minnettarım. Ankara'daki arşiv çalışmalarında kolaylık sağlayan Başbakanlık Osmanlı Arşivi çalışanlarına teşekkür ederim. Çalışma için gerekli olan kaynaklarda kütüphanesini benimle paylaşan Arş. Gör. Ömür Yazıcı ÖZDEMİR'e teşekkür ederim. Bu zorlu tez sürecinde benden maddi ve manevi desteklerini esirgemeyen her zaman yanımda olan sevgili annem, babam ve kardeşlerime teşekkürü bir borç bilirim. Yine bu süreçte benden desteğini bir an için bile esirgemeyen değerli arkadaşım Pamukkale Üniversitesi Yüksek Lisans Öğrencisi Çağrı ÇALIŞKAN'a sonsuz teşekkürler.

Denizli, Haziran 2019

Mihriban UÇAR

ÖZET

19. YÜZYILIN İKİNCİ YARISINDA KUDÜS BEYTÜLLAHİM KİLİSESİ'NDE OSMANLI İDARESİ

UÇAR, Mihriban
Yüksek Lisans Tezi
Tarih ABD
Yakınçağ Tarihi Programı
Prof. Dr. Yasemin AVCI
Haziran 2019, 135 sayfa

Kudüs; Hıristiyanlık, Müslümanlık ve Yahudilik dinleri için kutsiyete sahip bir kenttir. Dolayısıyla tarih boyunca kutsal mekânların paylaşılması konusunda pek çok çatışmanın merkezinde yer almıştır. Üç ilahi dinde de önemli olan bu coğrafyada pek çok dini mabet bulunmaktadır. Hıristiyanlık dini açısından bakıldığında Hz. İsa'nın doğduğu, Hıristiyanlığı yaydığı ve daha sonra çarmıha gerilerek öldürüldüğü yerlerin Kudüs ve çevresinde yer alması kentin önemini arttırmaktadır. Bu maksatla Hıristiyanların kutsiyet atfettikleri birden fazla yapı inşa edilmiştir ki önem sırasına göre ilk olarak Kamame Kilisesi ve daha sonra Beytullahim Kilisesi gelir. Öte yandan Kamame Kilisesi üzerinde mevcut Türkçe literatürde kısıtlı da olsa bilgi bulunur iken Beytullahim Kilisesi konusunda başlı başına çalışılmış bir eser olmadığı tespit edilmiştir.

19. yüzyılda Rum-Ortodokslar, Ermeniler, Katoliklerden oluşan Hıristiyan cemaatleri arasında, Beytullahim Kilisesi'nin yönetimi, bakımı ve korunması hususunda büyük çatışmalar meydana gelmiştir. Bu çalışmada, Kudüs'te bulunan Beytullahim Kilisesi'ndeki statüko meselesi ve cemaatler arasındaki tartışmalar, Osmanlı yönetim politikaları üzerinden değerlendirilerek ortaya çıkan ihtilaflara Osmanlı hükümetinin nasıl bir tavır sergilediği ve ne denli çözümler ürettiği açıklanmaya çalışılmıştır. Osmanlı Sultanlarının meydana gelen tartışmaları neticeye ulaştırabilmek adına çıkardığı irade ve fermanlar da tetkik edilerek bir değerlendirme yapılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Kudüs, Beytullahim, Beytullahim Kilisesi, Hıristiyanlık, Statüko, Rum-Ortodoks, Ermeni, Katolik.

ABSTRACT

THE OTTOMAN ADMINISTRATION OF THE JERUSALEM THE CHURCH OF NATIVITY IN THE SECOND HALF OF THE 19th CENTURY

UÇAR, Mihriban

Master Thesis

History

Modern History Programme

Director of the Thesis: Prof. Dr. Yasemin AVCI

June 2019, 135 pages

Jerusalem is a city which is sacred for Christianity, Islam and Judaism. Hence, it has been at the center of many conflicts over the sharing of Sacred sites throughout the history. There are many holy shrines in this region which is important for all three divine religions. From the perspective of Christianity the places, where Jesus was born, spreaded the Christianity, and later was crucified and killed, being in Jarusalem and in vicinity of it, increases the importance of the city. For this purpose, more than one building was built which Christians accredit holiness, in order of priorities Church of Holy Sepulchre comes first and Church of Nativity comes second. On the other hand although it has been found there are some information on Church of Holy Sepulchre even if it is limited on Turkish literature, it is confirmed that there are not any studies on Church of Nativity.

In the 19th century, many conflicts, which were about the management, maintaince and protection of Church of Nativity occured among Christian communities such as the Orthodox, the Armenian and the Catholic. In this study, by being evaluated by Ottoman administrative policies, it was tried to explain the issue of status quo in Church of Nativity, in Jarusalem, and conflicts among communities and the attitude of the ottoman empire and the solutions which were created by it. An evaluation was made by analyzing the wills and edicts whic Ottoman Sultans enacted to end the conflicts.

Keywords: Jerusalem, Bethlehem, the Church of Nativity, Status quo, Orthodox, Armenian, Catholics.

İÇİNDEKİLER

ÖN SÖZ	i
ÖZET	ii
ABSTRACT	iii
İÇİNDEKİLER.....	iv
FOTOĞRAFLAR DİZİNİ.....	vi
PLANLAR DİZİNİ	vii
KISALTMALAR	viii
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

HIRİSTİYANLIĞIN SEMBOL YAPILARINDAN BEYTÜLLAHİM KİLİSESİ

1.1. Beytullahim Kasabası	10
1.2. Beytullahim Kilisesi'nin İnşası ve Mimari Yapısı.....	20
1.3. Hıristiyan Cemaatleri Arasında Beytullahim Kilisesi'nin Önemi.....	36
1.3.1. Rum-Ortodokslar	41
1.3.2. Latinler	44
1.3.3. Ermeniler	47

İKİNCİ BÖLÜM

OSMANLI HAKİMİYETİNDE BEYTÜLLAHİM KİLİSESİ

2.1. Cemaatler Arasında Çıkan Anlaşmazlıklar.....	50
2.1.1. Şimal Merdiveni Tartışmaları.....	52
2.1.2. Kandil Yakma Meselesi.....	56
2.2. Beytullahim Kilisesi'nde Noel Ayinleri.....	59
2.3. Beytullahim Kilisesi'nde Güvenlik ve Bakım Hizmetleri.....	61
2.4. Beytullahim Kilisesi'nin Tamiri Meselesi.....	65
2.5. Yıldız Meselesi.....	73

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

OSMANLI DEVLETİ'NİN BEYTÜLLAHİM KİLİSESİ'NDE YÖNETİM

POLİTİKALARI

3.1. Tarihi Süreç İçerisinde Kutsal Yerler Hakkındaki Fermanlar.....	77
--	----

3.2. 1852 Fermanı ile Gelen Düzenlemeler ve Beytullahim Kilisesi'nde Statüko Düzeni.....	89
SONUÇ	97
KAYNAKÇA.....	102
EKLER	110
ÖZ GEÇMİŞ.....	135

FOTOĞRAFLAR DİZİNİ

Fotoğraf 1:	19. Yüzyıl sonlarında Beytullahim.....	18
Fotoğraf 2:	Bir Asker Tarafından Korunan “Alçakgönüllülük Kapısı”.....	26
Fotoğraf 3:	Beytullahim Doğuş Kilisesi, Sütun Resimleri.....	28
Fotoğraf 4:	Doğum Mağarası’ndaki Gümüş Yıldız.....	31
Fotoğraf 5:	Mağâratü’l-Mehd’de Bulunan 14 Sivri Uçlu Gümüş Yıldız.....	74
Fotoğraf 6:	Yıldız Sunağı’nın Yanında Yer Alan Manger (ahır) Sunağı.....	88

PLANLAR DİZİNİ

Plan 1:	Doğuş Kilisesi'nin 333 Yılındaki Şekli.....	22
Plan 2:	Doğuş Kilisesi'nin Zemin Planı, Justinian (527-565) Döneminde.....	23
Plan 3:	16. Yüzyıl Osmanlı Dönemi Beytullahim Doğuş Kilisesi.....	25
Plan 4:	Kilisenin Altındaki Mağaraların Planı.....	30
Plan 5:	Mağâratü'l-Mehd'e İnişi Sağlayan Şima (Kuzey) Merdiveni.....	54
Plan 6:	Beytullahim Kilisesi'nin 1844 Yılına Ait Planı.....	72

KISALTMALAR

s.	: Sayfa
m.	: Metre
km.	: Kilometre
a.g.e.	: Adı Geçen Eser
a.g.m.	: Adı Geçen Makale
Haz.	: Hazırlayan
Çev.	: Çeviren
Ed.	: Editör
C.O.A.	: Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi
TDV.	: Türk Diyanet Vakfı
TTK.	: Türk Tarih Kurumu
Bkz.	: Bakınız
İSAM	: İslam Araştırma Merkezi
IRCICA	: Research Centre For Islamic History, Art and Culturel
UNESCO	: United Nations Educational, Scientific and Culturel Organization

GİRİŞ

Kudüs, üç ilahi din olan Müslümanlık, Hıristiyanlık ve Yahudilik için dünya tarihinin en kutsal kentlerindedir. Tarih boyunca kentin önemi jeopolitik konumundan ya da ticari öneminden ziyade, kendisine atfedilen kutsiyetten dolayıdır.¹ Kudüs, Müslümanlar için Mekke ve Medine'den sonra gelen üçüncü kutsal bölgedir. Hz. Muhammed'in İsra (gece yolculuğu) ve Miraç (göğe yükselişi) olaylarının meydana geldiği ve İslamiyet'in ilk kıblesi olma vasfından dolayı kentin manevi değeri yüksektir. Bahsedilen bu iki olayın geçtiği yere Kubbetü's-Sahra ve Mescid-i Aksa'nın inşa edilmesi de Kudüs'ün Müslümanlar için önemini arttırmaktadır.² Hıristiyanların atfettikleri kutsiyet ise, Hz. İsa'nın yaşamının tüm evrelerinin bu bölgede gerçekleşmesinden kaynaklanmaktadır. Hz. İsa'nın doğduğu yere Beytullahim Kilisesi'nin, ıstırap çektiği, çarmıha gerildiği ve kabrinin bulunduğu bölgeye de Kamame Kilisesi'nin inşa edilmesi Hıristiyanlık için Kudüs'ü önemli kılmaktadır. Yahudiler açısından ise Kudüs evrenin merkezi olarak görülmektedir.³ Yahudiler; Hz. Süleyman ile Herod'un Kudüs'teki bir tepeye⁴ birer mabet inşa ettiğine, ayrıca buranın Hz. Davut tarafından merkez olarak nitelendirildiğine inandıkları için önem atfetmektedirler.⁵ Kentin önemi, kutsal mekânlar üzerine kurulu olmasından ve pek çok dini alana ev sahipliği yapmasından kaynaklanmaktadır.

Tarihsel süreç içerisinde çeşitli devletlerin idaresi altına giren ve ona sahip olabilmek adına pek çok mücadele verilen, 1517 yılında Osmanlı topraklarına katılan, Kavalalı Mehmet Ali Paşa dönemi (1831-1840) hariç 1917'ye kadar yaklaşık dört asır Osmanlı hâkimiyetinde kalan Kudüs,⁶ Osmanlı Devleti için büyük öneme sahiptir. Öyle ki Osmanlı hâkimiyetine girdikten iki yüzyıl içinde kente atfedilen dini önemi hasebiyle birtakım değişiklikler yaşanmıştır. Yavuz Sultan Selim, Suriye ve Mısır'ı Memluklerden

¹ İhsan Satış, "Tanzimat Dönemi Kudüs ve Çevresi", *OTAM*, Sayı: 34, Güz 2013, s. 185.

² F. Buhl, "Bayt Lahm", *MEB İslam Ansiklopedisi*, Milli Eğitim Basımevi, Cilt 2, İstanbul, 1979, s. 955; Catherine Nicault, *Kudüs (1850-1948), Osmanlılardan İngilizlere: Ruhanî Birliktelikle Siyasi Yırtılma Arasında*, Çev. Estreya Seval Vali, İletişim Yayınları, İstanbul, 2001, s. 17; Abdalqader Steih, *Osmanlı Kudüs'ü (1700-1757)*, Taş Mektep Yayınları, İstanbul, 2017, s. 15.

³ Rahim Ay, *Kudüs Şehri Siyasi Tarihi (Başlangıcından MS. 135'e kadar)*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Van, 1997, s. 90, 91, 95-96.

⁴ Yahudiler Moriah Dağı, Müslümanlar Harem-i Şerif olarak adlandırmaktadırlar. Yahudiler, günümüzde bu bölgede yer alan duvarın Süleyman mabedinin kalıntısı olduğuna inanmaktadırlar. Bahsi geçen duvara Yahudiler Kotel Maaravi, Müslümanlar El-Burak, Hıristiyanlar ise Ağlama Duvarı olarak adlandırılmaktadır. C. Nicault, *a.g.e.*, s. 14, 19.

⁵ C. Nicault, *a.g.e.*, s. 14, 18.

⁶ Kamil Cemil El-Aseli, "Kudüs-Osmanlı Dönemi ve Sonrası", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, Cilt 26, İstanbul 2002, s. 335.

almasıyla ülkesini İslam'ın en güçlü devleti konumuna getirerek Mekke ve Medine'nin koruyucusu demek olan "Hâdimü'l-Harameyni'-Ş-Şerîfeyn" unvanını üstlenmiştir. Kanuni Sultan Süleyman, yeryüzündeki tüm Müslümanların halifesi anlamındaki "Halife-i Rûy-i Zemin" unvanını sık sık kullanmıştır.⁷ Bundan dolayıdır ki Kanuni döneminde İslamiyet'in üçüncü kutsal kenti sayılan Kudüs'e ayrı bir önem verilmiştir. Bunun en önemli göstergesi bu dönemde Kudüs'te yapılan imar faaliyetleridir. Kudüs, Mekke ve Medine'den sonra İslam'ın üçüncü kutsal kenti olması nedeniyle İslam dünyasında Osmanlı padişahlarının liderlik vasfını güçlendirmek adına önemli görülmüştür. Bu yüzden Kudüs Osmanlı topraklarına girdiğinden itibaren Mekke ve Medine'dekiler gibi vergilerden muaf tutularak buradaki halk ayrıcalıklı kabul edilmiştir.⁸

Emevi, Abbasi, Fatımi ve Memluk döneminde olduğu gibi Kudüs Osmanlı devrinde de öncelikli olarak dini bir kent özelliğine sahipti. Nitekim cami, medrese, mescit, çeşme, su kanalları ve sur gibi halkın manevi ve sosyal ihtiyaçlarını sağlayacak imar faaliyetleri yürütülerek şehrin mimari yapısına katkıda bulunulacak çalışmalar gerçekleştirilmiştir. Kanuni Sultan Süleyman döneminde yürütülen bu imar çalışmalarının belki de en önemlisi şehrin surlarının yeniden inşasıdır.⁹ Kudüs ve çevresinin çöl ile kaplı olması, bedevi saldırılarına açık hale getirdiği düşüncesiyle başlanan sur yapımı 1530 yılında tamamlanmıştır.¹⁰ Zee'vi araştırmasında, 17. yüzyılda yerel idarecilerin Bedevilerle ilişkilerinin iyi olduğunu, Osmanlı Devleti'nin bu surları, Haçlı Seferlerinin yeniden olabileceği düşüncesiyle yeniden inşa ettiğini vurgulamıştır.¹¹ Bunun yanı sıra bu dönemde halkın maddi ihtiyaçlarına da çözüm aranmıştır. Bu bağlamda Kanuni'nin hasekisi Hürrem Sultan tarafından Kudüs'te kurulan Hasekiye Vakfı ayrı bir öneme sahiptir. Vakıfların canlandırılmasıyla kente ekonomik yönden katkı sağlanmıştır.¹² Bahsedilen 16. yüzyıldaki çalışmalar sayesinde halkın refahı artmış, dolayısıyla bu dönem "Kudüs'ün altın çağı" olarak nitelendirilmiştir.¹³

⁷ Halil İnalçık, Donald Quataert, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi: 1300-1600*, Çev. Halil Berktaş, Cilt: 1, Eren Yayıncılık, İstanbul, 2000, s. 56.

⁸ Yasemin Avcı, *Değişim Sürecinde Bir Osmanlı Kenti: Kudüs (1890-1914)*, Phoenix Yayınları, Ankara, 2004, s. 25, 118.

⁹ Y. Avcı, *a.g.e.*, s. 30-40.

¹⁰ Amy Singer, *Kadılar, Kullar, Kudüslü Köylüler*, Çev. Sema Bulutsuz, Türk Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, 1996, s. 10, 11.

¹¹ Dror Ze'evi, *Kudüs, 17. Yüzyılda bir Osmanlı Sancağında Toplum ve Ekonomi*, Çev. Serpil Çağlayan, Türk Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2000, s. 22.

¹² D. Ze'evi, *a.g.e.*, s. 31.

¹³ Y. Avcı, *a.g.e.*, s. 41.

Osmanlı Devleti döneminde Kudüs'teki idari değişikliklere bakıldığında; Kudüs 1516-1831 yıllarında Şam Eyaleti'ne, 1841-1865 yıllarında da Sayda Eyaleti'ne bağlanmıştır. Daha sonra Sayda ve Şam Eyaletlerinin birleşmesinden oluşan Suriye Vilayeti'ne, ardından 1865'ten itibaren de Şam Defterdarlığı'na bağlanmıştır.¹⁴ Osmanlı Devleti'nin yapmış olduğu idari düzenlemelerle Kudüs, 1841 yılında Şam Eyaleti'nden ayrılarak doğrudan İstanbul'a yani merkeze bağlı hale getirilmiştir. Fakat bu düzenlemeden kısa bir zaman sonra vazgeçilerek 1871 Vilayet Nizamnamesi'nin ilanına kadar Şam Vilayeti'ne bağlı kalmıştır. 1871 Vilayet Nizamnamesi'yle Kudüs 'elviye-i gayr-i mülhaka' yani doğrudan merkeze bağlı liva haline getirilmiş¹⁵ ve bu durum 1917 yılına kadar sürmüştür.¹⁶

Hız. İsa'nın doğduğu, Hıristiyanlığı yaydığı, daha sonra çarınca gerilerek öldürüldüğü mekânların Kudüs ve çevresinde yer alması dolayısıyla bu bölgede birçok kilise yapılmış, ziyaret ve tören yerleri kurulmuştur.¹⁷ Hıristiyanlık dininin Ortodoks, Ermeni, Süryani, Katolik ve Protestan cemaatleri arasında, kilise gibi kutsal yerlerin yönetimi, bakımı ve korunması konusu çok büyük tartışmalara sebebiyet vermiştir. 19. yüzyılda Kudüs'teki bu mabetler üzerinde üstünlük elde etme kavgaları, dini anlaşmazlıkların dışına çıkarak Avrupalı güçlerin buraya nüfuz etme mücadelesine dönüşmüştür. Avrupa devletlerinin en belirgin yöntemleri bilindiği gibi kendilerine yakın olan gayrimüslim cemaatler üzerinde himaye hakkı elde etmektir. Bu rekabette üstün olmak isteyen devletler bir taraftan Kudüs ve çevresinde kendilerine ait kurum ve binaları oluşturmak için geniş araziler satın almışlar ve bu arazilere kilise, manastır, okul, misafirhane gibi birçok yapı inşa etmişlerdir.¹⁸ Ayrıca burada kendi konsolosluklarını açmışlardır. Özellikle Mehmet Ali Paşa'nın oğlu İbrahim Paşa'nın Filistin ve Suriye'ye hâkim olduğu 1831-1840 yılları arasında Hıristiyanlara yönelik politikalar neticesinde, Avrupalı devletler faaliyetlerini bölgede rahatça sürdürmüşlerdir. Avrupalı devletler Kudüs'teki idari ve siyasi etkinliklerini arttırmak adına güçlü bir dayanak aramışlardır. Dayanak oluşturmak içinde konsolosluklar kurmuşlardır. Avrupalıların Kudüs'te açtıkları ilk konsolosluk İngiliz (1838) konsolosludur. Daha sonra sırasıyla Prusya

¹⁴ K. Cemil El-Aselî, "a.g.m.", s. 335.

¹⁵ Y. Avcı, *a.g.e.*, s. 60.

¹⁶ K. Cemil El-Aselî, "a.g.m.", s. 335.

¹⁷ Sami Kılıç, İhsan Satış, "Osmanlı Arşiv Vesikalarına Göre Hıristiyan Cemaatlerin Kamame Kilisesi ile İlgili Tartışmaları", *History Studies International Journal of History*, 2011, s. 226.

¹⁸ Y. Avcı, *a.g.e.*, s. 70; Alaattin Dolu, *Osmanlı Kudüsü'nde Toplum ve Siyaset (1703-1789)*, (*Basılmamış Doktora Tezi*), Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2017, s. 55-56.

(1842), Sardunya ve Fransa (1843), Avusturya (1847), İspanya (1854), Amerika (1856) ve Rusya (1859) tarafından konsolosluklar açılmıştır. 19. yüzyılın sonlarına doğru neredeyse bütün Avrupa devletlerinin resmi temsilciliği oluşturulmuştur.¹⁹ Kudüs kentinde kurulan bu konsoloslukların, Orta ve Güney Filistin’de daha önce ve sonra açılan konsolosluk temsilcileri ve yardımcılarının yeni bir makama bağlanması hiyerarşik bir sıralamayı beraberinde getirmiştir.²⁰ Konsoloslar, himaye ettikleri toplulukları ilgilendiren bütün konulara müdahale etme hakkına sahip olduklarından bu mevki ayrı bir statüdedir. Dolayısıyla Kudüs’te bu kadar konsolosluk açılması kent yaşamını etkilemiştir. Çünkü her konsolosluk, temsilcisi olduğu ülkenin nüfuz etme politikasını sürdürmüştür. 1890’lı yıllardan itibaren Kudüs’teki konsolosluklar başkonsolosluk seviyesine çıkmaya başlamıştır.²¹ Haliyle Avrupalı devletler için bu prestijli mevki önemli olmuştur. Başkonsoloslukların direkt Dışişleri Bakanlığı’na bağlı olması, Kudüs’ten gelen her türlü yazının Avrupa başkentlerinde incelenmesi bu durumu elbette önemli kılmaktadır. Böylelikle Kudüs uluslararası diplomasi alanında önemli bir seviyeye gelmiş ve dini kimliğinin yanında fonksiyonel bir kimlik kazanmıştır.²²

Kudüs’ün demografik yapısına değinilecek olursa; 16. yüzyıl tahrir kayıtlarına göre, Kudüs nüfusunun üçte birini gayrimüslimler oluşturmaktaydı. Az bir farkla gayrimüslim nüfusun çoğunluğu Yahudi toplumuydu. 1525-1526 tahririne göre, nüfusun 3115’ini Müslümanlar, 595’ini Hıristiyanlar, 995’ini ise Yahudiler oluşturmakta olup toplam nüfus 4705’dir.²³ 1538-1539 tahririyle Müslümanların 5840, Hıristiyanların 680, Yahudilerin 1120 kişiye ulaştıkları ve toplam nüfusun 7640 olduğu bilinmektedir.²⁴ 1553-1554 tahrir kayıtlarına göre; 9965 Müslüman, 1515 Hıristiyan, 1620 Yahudi’den oluşan nüfus 13100’e yükselmiştir.²⁵ 1562-1563 tahririnde ise 9665 Müslüman, 1475 Hıristiyan, 1185 Yahudi ile toplam nüfus 12325’dir.²⁶ 1596-1597 tahrir kayıtlarında ise yalnızca Müslümanların hane sayıları verildiği için kesin olmamakla birlikte nüfusun %86’sını Müslümanlar, %14’ünü Hıristiyanlar oluşturmaktadır.²⁷ Görüldüğü gibi 16. yüzyıl

¹⁹ İ. Satış, “a.g.m.”, s. 187; Y. Avcı, *a.g.e.*, s. 63.

²⁰ C. Nicault, *a.g.e.*, s. 79.

²¹ 1891’de Yunanistan ve Rusya ile başlayan bu süreci Fransa ile Almanya takip etmiştir. Y. Avcı, *a.g.e.*, s. 65.

²² Y. Avcı, *a.g.e.*, s. 64-67.

²³ Emine Erdoğan, *XVI. Yüzyılda Kudüs Merkez ve Nahiyesinde Nüfus ve Etnik Yapı, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi)*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 1998, s. 13.

²⁴ E. Erdoğan, *a.g.e.*, s. 33.

²⁵ E. Erdoğan, *a.g.e.*, s. 49, 50.

²⁶ E. Erdoğan, *a.g.e.*, s. 73, 74.

²⁷ E. Erdoğan, *a.g.e.*, s. 99.

başlarında Kudüs'teki nüfus oranları düşükken, bu sayı ticaretin canlanması ve Yahudi göçleriyle yüzyılın ortalarına doğru artmıştır. 17. yüzyılda ise nüfusta azalma görülmüştür.²⁸ 18. yüzyılın ilk yarısında Kudüs'teki gayrimüslim nüfus oranları dalgalıyken, yüzyılın ortalarında sabitlenmiş ve sonlarına doğru oran yükselerek iki katına çıkmıştır. Şöyle ki, 1691 yılında cizye nüfusu 1691 iken, 1707'de bu sayı 2000'e yükselmiştir. 1778'e kadar cizye nüfusu 2210, 1782'de 2866, 1785'te 3898, 1790 ve 1793'te 4927, yüzyılın sonunda 5311'e çıkmıştır. Şunu da eklemek gerekir ki 18. yüzyıl sonunda toplam Kudüs nüfusunun 8000 ile 12000 arasında olduğu bilinmektedir.²⁹

1841'de İbrahim Paşa'nın Suriye ve Kudüs'ü boşaltması kentin nüfusunda önemli değişikliklere sebep olmuştur.³⁰ Kudüs 16. yüzyılda az nüfuslu küçük bir yerleşim iken, özellikle 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren ciddi anlamda göç alan bir kent haline dönüşmeye başlamış, buna paralel olarak yerleşim alanı da bir hayli genişlemiştir. Osmanlı Devleti, başta Yahudi göçünün önlenmesinde yoğun gayret göstermişse de yerel yöneticiler ve konsolosların girişimleri sebebiyle başarılı olamamıştır.³¹

1877-1878 yıllarında yapılan nüfus sayımında Kudüs'ün toplam nüfusu 130.000'dir.³² 1881-1882 ve 1893 yılları arasındaki genel sayım istatistiklerine göre Kudüs özel bölgesindeki³³ toplam nüfus 217.686'dır. Bu sayımın 199623'ünü Müslümanlar geri kalan kısmını ise gayrimüslim cemaat (Rum, Ermeni, Katolik) oluşturmaktadır.³⁴ 1894 sayımında genel nüfus 234.774'dür. Bunun 199613'ü Müslüman, 35161'i gayrimüslimdir (Rum, Ermeni, Katolik, Yahudi, Protestan, Latin).³⁵ 1895'te nüfus 308602'e ulaşmıştır. Toplam nüfusun 266614'ünü Müslüman, kalan kısmını gayrimüslim cemaat (Rum, Ermeni, Katolik, Yahudi, Protestan, Latin) oluşturmuştur.³⁶ 1896 sayımında nüfus 290733'e düşmüştür. Yine 266614 kişiyle nüfusun çoğunluğunu Müslümanlar oluşturmaktadır. Nüfus 1897'de 258460'a, 1906-1907'de 78498'e düşmeye devam etmiştir.³⁷ 1882'de yapılan nüfus sayımında Kudüs mahalle olarak sistematik halde gösterilmemiştir. Fakat bu sayımdan farklı olarak 1905

²⁸ D. Ze'evi, *a.g.e.*, s. 3.

²⁹ A. Dolu, *a.g.e.*, s. 55,56.

³⁰ Mehmet Kaya, "XIX Yüzyıl ve XX. Yüzyıl Başlarında Büyük Güçlerin Etkisinde Kudüs Sancağı (1850-1914)", *TÜBAR*, XXX-III, 2013 Bahar, s. 147.

³¹ M. Kaya, "a.g.m.", s. 160.

³² Kemal H. Karpat, *Osmanlı Nüfusu*, Timaş Yayınları, 2010, s. 255.

³³ Kudüs Merkez Kaza, Yafa, Gazze, Halilürrahman.

³⁴ K. H. Karpat, *a.g.e.*, s. 302.

³⁵ K. H. Karpat, *a.g.e.*, s. 318, 319.

³⁶ K. H. Karpat, *a.g.e.*, s. 324, 325.

³⁷ K. H. Karpat, *a.g.e.*, s. 328, 329, 332, 350, 351.

sayımında kent eski ve yeni olarak ikiye ayrılmış ve daha sonra mahallelere ayrılarak nüfus listesi hazırlanmıştır.³⁸ Sayımlar incelendiğinde Kudüs özel bölgesindeki nüfus çoğunluğu Müslümanlardır. Gayrimüslim nüfusa bakıldığında ise birinci sırada Rumlar daha sonra Yahudi ve Latinler gelmektedir.

Kudüs'ün çevresinde bulunan Beytullahim 19. yüzyılın ikinci yarısına kadar köy statüsündeyken, 1873 yılında nahiyeye çevrilmiştir. Artan nüfus ve gelirler neticesinde 1894'te kasaba statüsü verilmiştir. Kasabada yaşayan müslim ve gayrimüslim oranları yıllara göre değişiklik arz etse de 19. yüzyıla gelindiğinde halkın çoğunluğunu Hıristiyanlar oluşturmuştur. Hıristiyanlar arasında bölgede, özellikle Beytullahim Kilisesi'nde öne çıkan cemaatler Latinler, Rum-Ortodokslar ve Ermenilerdir. Halkın büyük bir çoğunluğu tarım işiyle uğraşırken, bir kısmı da kasabaya gelen ziyaretçilere hediyelik eşya satmakla geçimini sağlamaktadır. Kasabanın ilgi çekici en önemli yapısı ise Hz. İsa'nın doğum yeri olarak bilinen mağara üzerine inşa edilen Beytullahim Kilisesi'dir.

Beytullahim Kilisesi ile ilgili yeterli sayıda arşiv vesikası bulunmasına rağmen mevcut Türkçe literatürü oluşturan kaynaklar son derece yetersizdir. Kilise hakkında batıda pek çok eser vardır, ancak bu eserlerden yalnızca Oded Peri, "*Christianity Under Islam in Jerusalem: The Question of the Holy Sites in Early Ottoman Times*" başlıklı eserinde ve "*Islamic Law and Christian Holy Sites: Jerusalem and Its Vicinity in Early Ottoman Times*" başlıklı makalesinde Mühimme defterleri, sicil kayıtları ve Osmanlı Arşiv vesikalarından yararlanmışlardır. Diğer batılı araştırmacılar Osmanlı Arşivi'nden yararlanmadan eserlerini oluşturmuşlardır.

Beytullahim Kilisesi hakkında ansiklopedik bilgilerin dışında başlı başına bilgi veren bir eser olmamasına rağmen çeşitli makale, kitap ve hatıratlarda kiliseden kısaca bahsedilmiştir. Bu eserlerden birisi Abdurrahman Küçük'ün İslam Ansiklopedisi'ndeki "Beytullahim"³⁹ başlıklı makalesidir. Bu makalede; kilisenin coğrafyasından, Beytullahim isminin nereden geldiğinden ve kilisenin tarihçesinden söz edilmektedir. Beytullahim Kilisesi'nden bahseden bir diğer eser ise Catherine Nicault'un *Kudüs (1850-1948), Osmanlılardan İngilizlere: Ruhanî Birliktelikle Siyasi Yırtılma Arasında*⁴⁰ başlıklı

³⁸ Y. Avcı, *a.g.e.*, s. 84.

³⁹ Abdurrahman Küçük, "Beytullahim", *TDV. İslam Ansiklopedisi*, Cilt 4, 1992.

⁴⁰ Catherine Nicault, *Kudüs (1850-1948), Osmanlılardan İngilizlere: Ruhanî Birliktelikle Siyasi Yırtılma Arasında*, Çev. Estreya Seval Vali, İletişim Yayınları, İstanbul, 2001.

eseridir. Bu eserde Beytullahim'den kısa bir şekilde söz edilirken aynı zamanda kilisedeki cemaatler arasında geçen tartışmalara sebebiyet veren vakalar sıralanmıştır.

Beytullahim Kilisesi hakkında bilgi veren hatıratlar ve seyahatnameler vardır. Bunlardan biri *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*'dir. Evliya Çelebi eserinde kilisenin mimari yapısıyla ilgili kendi gözlemleriyle bir betimleme yapmıştır. Bu betimlemede kilisenin genişlik ve uzunluk ölçüleri, sütun sayıları ve kilise içinde bulunan ve Hz. İsa'nın doğduğu yer olduğuna inanılan mağaradan söz edilmektedir.⁴¹ Diğer bir eser ise Pierre Loti'nin *Kudüs*⁴² seyahatnamesidir. Bu eserde kilisenin yapımı, yönetimi ve cemaatler arasındaki kavgalar hakkında bilgi verilmektedir. Kiliseyi anlatan diğer bir eser ise Rezzan F. Hürmen'in *Mehmet Tevfik Biren'in II. Abdülhamid, Meşrutiyet ve Mütareke Devri Hatıraları*⁴³ başlıklı eseridir. Bu eserde Beytullahim Kilisesi'nin isminin diğer dillerde nasıl söylendiğine, cemaatler arasındaki çatışmalara ve Kırım Harbi (1853-1856) neticesinde statüko meselesindeki değişikliklere kısa bir şekilde değinilmiştir. Bir diğer eser Ahmet Reşid Bey'in *Canlı Tarihler: Gördüklerim, Yaptıklarım (1892-1922)*⁴⁴ isimli hatıratıdır. Bu eserde de çok kısa bir şekilde cemaat kavgalarına örnek verilmiştir. Cemaatler arasındaki tartışmalardan bahseden bir diğer eser ise Falih Rıfkı Atay'ın *Zeytindağı*⁴⁵ isimli hatıratıdır.

Batılı eserlerden ise en fazla istifade edilen kaynak İngiltere yönetiminde yüksek memur görevini üstlenen L. G. A. Cust'ın 1929 tarihli "The Status Quo in the Holy Places, Jerusalem (Kudüs, Kutsal Yerlerdeki Statüko)"⁴⁶ başlıklı raporudur. Bu raporda Cust Beytullahim'in mimari yapısı ve Osmanlı hükümetinin düzenlemiş olduğu statükoya göre Hıristiyan cemaatlerin kilise içerisinde sahip olduğu bölümler ve her türlü eşya, imge ve simgeler konusunda ayrıntılı bilgi vermektedir. Oded Peri *Christianity Under Islam in Jerusalem: The Question of the Holy Sites in Early Ottoman Times* (Kudüs'te İslam Yönetimindeki Hıristiyanlık: Erken Osmanlı Döneminde Kutsal Yerler Sorunu)⁴⁷ başlıklı eserinin bir bölümünde Beytullahim Kilisesi'nin yapısal özelliklerine değinirken, 17.

⁴¹ Evliya Çelebi b. Derviş Muhammed Zilli, *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, Cilt 9, Haz. Yücel Dağlı-S. Ali Kahraman-Robert Dankoff, İstanbul, 2005.

⁴² Pierre Loti, *Kudüs 1895*, Çev. H. Erdal Yalt, Lotus Yayınevi, Ankara, 2011.

⁴³ Rezzan F. Hürmen, *Mehmet Tevfik Biren'in II. Abdülhamid, Meşrutiyet ve Mütareke Devri Hatıraları*, Cilt 2, İstanbul, 1993.

⁴⁴ Ahmet Reşid Rey, *İmparatorluğun Son Döneminde Gördüklerim Yaptıklarım (1890-1922)*, Haz. Nur Özmel Akın, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2014.

⁴⁵ Falih Rıfkı Atay, *Zeytindağı*, Pozitif Yayınevi, İstanbul, 2016.

⁴⁶ L. G. A. Cust, *The Status Quo in the Holy Places*, Jerusalem: 1929.

⁴⁷ Oded Peri, *Christianity Under Islam in Jerusalem: The Question of the Holy Sites in Early Ottoman Times*, Leiden: Brill, 2011.

yüzyılda Hıristiyan cemaatleri arasında geçen tartışmaları Osmanlı arşiv vesikalarıyla destekleyerek aktarmıştır. Ayrıca bu eserinde kilisenin Müslümanlar içinde kutsal sayıldığını ve Hıristiyanlarla bu yüzden mücadele edildiğini yine arşiv vesikalarına dayanarak aktarmıştır. Claudio Alessandri ve Vincenzo Mallardo'nun "Structural Assessments of the Church of the Nativity in Bethlehem (Beytüllahim'deki Doğuş Kilisesi'nin Yapısal Değerlendirmeleri)"⁴⁸, Gregory T. Armstrong'un "Constantine's Churches: Symbol and Structure (Konstantin Kiliseleri: Sembol ve Yapı)"⁴⁹, Qustandi Shomali'nin "Church of the Nativity: History & Structure (Doğuş Kilisesi: Tarih ve Yapı)"⁵⁰, Lucy-Anne Hunt'ın "Art and Colonialism: The Mosaics of the Church of the Nativity in Bethlehem (1169) and the Problem of "Crusader" Art (Sanat ve Sömürgecilik: Beytüllahim'deki Doğuş Kilisesinin Mozaikleri (1169) ve "Haçlı" Sanatı Sorunu)"⁵¹ ve Michele Bacci, Giovanna Bianchi, Stefano Campana ve Giuseppe Fichera'nın birlikte kaleme aldıkları "Historical and Archaeological Analysis of the Church of the Nativity (Doğuş Kilisesi'nin Tarihsel ve Arkeolojik Analizi)"⁵² başlıklı makaleler yine Beytüllahim Kilisesi'nin tarihi, mimarisi ve arkeolojik yapısı konularında yararlanılan eserler arasındadır. Bütün bu bilgilerin dışında başı başına Beytüllahim Kilisesi'ni konu alan Türkçe kaynak olmaması ve aynı zamanda mevcut yabancı literatürün büyük bir çoğunluğunun da Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi'nden yararlanılmadan yapılması bu konunun çalışılmasını gerekli kılmıştır. Planlanan çalışmayla mevcut literatürdeki bu önemli eksiklik giderilmeye çalışılmıştır. Konu İstanbul'da bulunan Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi'ndeki vesikalara dayanarak araştırılmıştır. Beytüllahim Kilisesi'nin, Osmanlı Devleti tarafından nasıl idare edildiği, hangi cemaatlerin kilisede söz sahibi olduğu, cemaatler arasında çıkan tartışmalara siyasi iradenin nasıl müdahil olduğu gibi sorular çalışmanın temel problemleridir.

Çalışmanın ilk bölümünde, Beytüllahim Kilisesi'nin hangi coğrafyada olduğu, inşa edilme süreci, mimari yapısı ve ayrıca kilisenin bünyesinde barınan Hıristiyan cemaatleri incelenmiştir. Beytüllahim'in Osmanlı Devleti yönetimi altında bulunduğu dönemde; kasabanın idaresi, nahiyeden kasaba şekline dönüşmesi, sınırları içerisinde

⁴⁸ Claudio Alessandri, Vincenzo Mallardo, "Structural assessments of the Church of the Nativity in Bethlehem", *Journal of Cultural Heritage*, 2012.

⁴⁹ Gregory T. Armstrong, "Constantine's Churches: Symbol and Structure", *Journal of the Society of Architectural Historians*, Cilt 33, Sayı 1, Mart 1974.

⁵⁰ Qustandi Shomali, "Church of the Nativity: History & Structure".

⁵¹ Lucy-Anne Hunt, "Art and Colonialism: The Mosaics of the Church of the Nativity in Bethlehem (1169) and the Problem of "Crusader" Art", *Dumbarton Oaks Papers*, vol: 45, 1991.

⁵² Michele Bacci, Giovanna Bianchi, Stefano Campana, Giuseppe Fichera, "Historical and Archaeological Analysis of the Church of the Nativity", *Journal of Cultural Heritage* 13, 2012.

bulunan önemli ibadet ve ziyaret yerlerinin korunması ve bakımı gibi işler hakkında Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi'nden vesikalar temin edilmiştir. Kasabanın tarihçesi hakkında ulaşılan vesikalar 1845-1917 yılları arasını kapsamakta olup ulaşılan vesika sayısı kısıtlıdır. Ayrıca bu bölümde bahsi geçen kilisenin fiziki yapısı konusunda da bilgi verilerek elde edilen arşiv vesikalarıyla da desteklenmiştir.

Çalışmanın ikinci bölümünde, Beytullahim Kilisesi ekseninde gelişen Hıristiyan cemaatlerinin tartışmaları Osmanlı Devlet arşivleri ışığında incelenerek değerlendirilmiştir. Yapılan araştırma ve değerlendirme sürecinde kiliseyi anlatan Türkçe ve yabancı literatür yetersiz görüldüğünden Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşiv vesikaları araştırmanın bel kemiğini oluşturmuştur. Başta Bâb-ı Âlî Evrak Odası, Hariciye ve Yıldız Hususi Maruzat evrakları dahil olmak üzere farklı tasniflerdeki belgelerden yararlanılmıştır.

Çalışmanın üçüncü bölümünde ise Osmanlı Devleti'nin Beytullahim Kilisesi üzerindeki yönetim politikaları ele alınmıştır. Gayrimüslimler Dini ve Hayri İşler Kalemi Belgelerinde yer alan 8, 9 ve 10 numaralı Kilise defterleri incelenmiştir. Tarihi süreç içerisinde Kutsal Yerler üzerine Halife Ömer b. Hattab'ın gayrimüslimlerle yapmış olduğu sözleşme ve daha sonra Osmanlı Sultanlarının 1852 tarihine kadar verdiği fermanlar ekseninde Beytullahim Kilisesi'ne dikkat çekerek bir değerlendirme yapılmıştır. Daha sonra 1852 tarihli ferman tahlil edilerek Beytullahim Kilisesi'ndeki statüko düzenine değinilmiştir.

BİRİNCİ BÖLÜM

HİRİSTİYANLIĞIN SEMBOL YAPILARINDAN BEYTÜLLAHİM KİLİSESİ

1.1. Beytullahim Kasabası

Beytullahim, İslamiyet, Hıristiyanlık ve Yahudilik bakımından kutsiyete sahip, dünyanın en eski yerleşim yerlerinden biridir. Kudüs kentinin yaklaşık 10 km. güneyinde, deniz seviyesinden 800 m. yükseklikteki verimli vadilerle çevrili bir dizi tepede, Halilürrahman'a giden yolun yaklaşık 15 dakikalık doğusunda yer alır. İncil'deki Filistin köyü ve ünlü hac merkezi olan eski Beytullahim'e karşılık gelen Yahuda (Judea)⁵³ bölgesindedir.⁵⁴ Ayrıca Beytullahim ile Kudüs'ün bağlantısı kent surlarının batısındaki Yafa Kapısı ile sağlanmaktadır.⁵⁵

Kasabanın ismi aslında, İbranice'deki "ekmek evi" anlamına gelen Beytlehem'dir. Bu isim Arapça literatürde "Beytulahm", Hıristiyan kutsal kitabında ve batı dillerinde de "Bethléem" olarak adlandırılmaktadır. M.Ö. 16. yüzyıla tarihlenen Tel Amarna tabletlerinde Kenanilerin bereket tanrısı olarak bilinen "Tanrı Lahama'nın evi" anlamına gelen "Bit ilu Lahama" olarak geçmektedir.⁵⁶ Bu kasabaya, sözcük anlamı "bereket evi"ne karşılık gelen "Beyt-Efrat" da denilmektedir.⁵⁷

Çevresindeki bazı komşu şehirlerle birlikte Hz. Davut soyundan gelen ve ileride Yahudi devletini kuracak olan Yahuda kabilesinin⁵⁸ merkezi olan Beytullahim, Hz. Musa'nın kardeşi Yeşu b. Nun zamanında İsrailoğulları'nın Filistin bölgesine MÖ. 1180 yılında yerleşmelerinden İbrani Krallığı'nın kurulduğu MÖ. 1100 yılına kadar ki Hâkimler devrinde⁵⁹ (MÖ. 1180-1100) ekip biçmeye uygun tarlaların mevcut olduğu bir yerleşim yeri idi. Hz. Davut ve ailesi Beytullahim'de doğmuş ve yaşamıştı. Hz. Davut'u

⁵³ Şeria Nehri'nin Ölü Deniz'e döküldüğü yerden başlayıp Kudüs, Beytullahim ve Halilürrahman şehirlerinin bulunduğu alandır. Fahir Armaoğlu, *Filistin Meselesi ve Arap-İsrail Savaşları (1948-1988)*, Kronik Yayınevi, İstanbul, 2017, s. 16.

⁵⁴ J. Sourdel, Thomine, "Baytulahm", *Encyclopedia of İslam*, Cilt 1, E.J. Brill, 1979, s. 1140.

⁵⁵ A. Steih, *a.g.e.*, s. 15.

⁵⁶ A. Küçük, (1992), "a.g.m.", s. 86.

⁵⁷ "Beth-lehem-Judah", <http://www.jewishencyclopedia.com/articles/3212-beth-lehem-judah> (Erişim Tarihi, 16.12.2018)

⁵⁸ Bkz. Tuğba Tekin, "MÖ. 5000-MS. 1967 Arası Dönemde Kudüs'ün El Değiştirmesi", *Akademik Bakış Dergisi*, Sayı 60, 2017, s. 325.

⁵⁹ Hâkimler devrinde bedevi yaşam tarzı benimsenmiş, Kâhin adı verilen kişiler tarafından yönetim sürdürüldüğünden bir otorite boşluğu bulunmaktadır. MÖ. 1100 yılında İsrailoğullarının hâkimiyeti (MÖ. 1100-1035) başlamıştır. Bkz. T. Tekin, "a.g.m.", s. 325; Muammer Gül, *XI.-XIII. Yüzyıllarda Kudüs, (Basılmamış Doktora Tezi)*, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elâzığ, 1997, s. 25-26.

krallığa hazırlayan Samuel döneminde (MÖ. 1035-1015) Beytullahim dikkat çekici dini noktalardan biriydi. Samuel dönemi bitiminde bir süre şehir Filistî garnizonu (MÖ.1015-1004) halinde kaldı.⁶⁰ Bu kavimden dolayı Yunanlılar ve Romalılar Kenan diyarını “Filistin” olarak adlandırmışlardır. Filistin bölgesinin Hz. Davut’un hâkimiyeti (MÖ. 1004-965) altına girmesiyle Beytullahim Filistî garnizonu idaresinden çıkmıştır. Filistî kavmi zamanla asimilasyona uğrayarak yok olmuştur.⁶¹ Bölgeye hâkim olan Yahuda Krallığı (MÖ.930-586) 586 yılında Babillilerin istilasıyla yıkılmış, Filistin bölgesinde ve Beytullahim’de bulunan halk esir edilmiş, ardından Babil’e sürgüne gönderilmiştir. Bu sürgün, Pers İmparatorluğu’nun Babil’i almasından sonra MÖ. 516 yılında sona ermiştir.⁶²

İncillerdeki “Davudoğlu” deyişine dayanarak Hz. İsa’nın da Beytullahim’de doğduğuna inanılır. Burası Hz. İsa’nın doğduğu yer kabul edildiği için dini ziyaret merkezi olarak tanınan bir kasabadır. İncillerde geçen bilgilere göre araştırmacılar arasında İsa’nın doğum yeri konusunda görüş ayrılıkları olsa da Müslüman coğrafyacılar doğumun burada olduğunu belirtmektedir. Hz. İsa, Müslümanlar için vahiy ile gönderilmiş bir peygamber, Hıristiyanlar için ise Tanrının bedene dönüşmüş halidir. Bundan dolayıdır ki Hz. İsa’nın doğumunun gerçekleştiği Beytullahim toprakları iki din tarafından da kutsal sayılmaktadır.⁶³

Filistin bölgesi ve Beytullahim, Roma İmparatoru Titus (79-81) döneminde tahrip edilmiştir. İmparator Aelius Hadrianus (117-138) 2. yüzyıl başlarında tamamen yıkıntı halindeki bu bölgeye “Aelia Capitolina” ismiyle bir Roma kolonisi kurmuştur.⁶⁴ Şehirde oluşturulan yeni sokak ağı kuzeybatıda yerleşim yoğunluğuna yol açmıştır. Şehrin kuzeybatısındaki Yahudilerin mabedinin (bugünkü Ağlama Duvarı) yerine Jupiter Capitolinus adına bir mabet yaptırılmıştır. Aelia Capitolina’nın kuzeybatı bölgesinde inşa edilen tapınaklar tamamen yeni bir şehir merkezi yaratmıştır.⁶⁵ O dönemde Roma kentlerinin dokusu şehre işlenmiş ve böylece Kudüs ile Beytullahim’in genel manadaki yerleşim planı belirlenmiştir. Roma İmparatoru I. Konstantin (307-337) Hıristiyanlık

⁶⁰ A. Küçük, “a.g.m.”, s. 86-87.

⁶¹ Sedat Kızıloğlu, “İsrail Devleti’nin Kuruluşuna Kadar Geçen Süreçte Yahudiler ve Siyonizm’in Gelişimi”, *Kırkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt 2, 2012, s. 61.

⁶² F. Armaoğlu, (2017), *a.g.e.*, s. 20.

⁶³ TİKA (Türkiye İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı), *Türkçe Filistin Rehberi*, 2016, s. 15; J. Sourdell-Thomine, “a.g.m.”, s. 1140; A. Küçük, (1992), “a.g.m.”, s. 87.

⁶⁴ F. Armaoğlu, (2017), *a.g.e.*, s. 114; Y. Avcı, *a.g.e.*, s. 21.

⁶⁵ Klaus Bieberstein, “Aelia Capitolina”, *Jerusalem Before İslam*, Ed. Zeidan Kafafi, Robert Schick, BAR International Series 1699, 2007, s. 134, 143.

dinini kabul etmesiyle döneminin başlangıç yıllarında şehri yeniden düzenlemiştir. Annesi Helena ile birlikte Filistin bölgesinde pek çok mabet inşa etmişlerdir. Kısa sürede kente gelen Hıristiyan hacıların sayısında artış olmuştur. Öyle ki 5. yüzyılın başlarında Kudüs ve çevresinde hacıların konaklaması için iki yüz kadar manastır, imaret gibi yapılar inşa edilmiştir.⁶⁶

Hıristiyanlar tarafından Hz. Davud ve Hz. Süleyman'ın mezarları, 4. yüzyıldan itibaren kutsal ziyaret noktası sayılmış ve bu mezarların 5. yüzyıl ortalarında ayrıcalıklı bir konuma gelen Beytüllahim'deki mağarada bulunduğu inanılmıştır. Beytüllahim'de Müslümanlar, Hıristiyanlar ve Yahudiler için kutsal sayılan, günümüzde Bilal b. Rebah Mescidi ismiyle bilinen Hz. Yakub'un eşi Râhil'in kabri⁶⁷ gibi yerler de bulunmaktadır.⁶⁸

Şehrbara komutasındaki İran ordusu 614 yılında Filistin bölgesine gelmiş ve Beytüllahim'deki Doğu Kilisesi hariç buradaki her yeri yağmalayıp, tahrip etmiştir. İranlıların Doğu Kilisesi'ni tahrip etmeme sebebinin kilisenin kapısı üzerindeki bir mozaikte "Doğu'nun Üç Evliyası" figürünün İranlıların giyim şekline benzemesi olduğu düşünülmektedir. Bu yıkımların ardından Şehrbara Kudüs'ü 5 Mayıs 614 tarihinde ele geçirmiştir.⁶⁹ 636 yılında Hz. Ömer, yaklaşık 400 yıl Roma hâkimiyetinde kalan Filistin bölgesini fethetmek üzere çıktığı yolculuk esnasında Beytüllahim Kasabasında namaz kıldığı yerdeki mihrabı Müslümanlar ziyaret etmeyi âdet haline getirmişlerdir.⁷⁰ 636 yılında Müslüman Arapların idaresine geçen bu bölgenin sakinleri şehrin teslim edilebilmesi için Hz. Ömer'den bir antlaşma imzalamasını istemişlerdir. Bunun üzerine Hz. Ömer Kudüs'e gelip şehrin Hıristiyan halkına din, ibadet, can ve mal güvencesi veren bir sözleşme imzalamıştır. Böylelikle Kudüs ve Beytüllahim Müslüman hâkimiyetine girmiştir.⁷¹ Bazı yazarlar Müslümanların Kudüs ve çevresini fethinden itibaren Beytüllahim'in herhangi bir zarara uğramadığını belirtmişse de⁷² Buhl, Arapların Hz. Meryem Manastırı hariç Beytüllahim'deki her yeri tahrip ettiklerini, bu yıkıntıların 1099 yılında Haçlıların bölgeyi yeniden inşa etmesiyle giderildiğini ifade etmektedir.⁷³

⁶⁶ Stevan Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, Çev. Fikret Işıltan, Cilt 1, Ankara 1986, s. 30-32.

⁶⁷ Bkz. TİKA (Türkiye İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı), *a.g.e.*, 2016, s. 20.

⁶⁸ A. Küçük, (1992), "a.g.m.", s. 87.

⁶⁹ S. Runciman, *a.g.e.*, Cilt 1, Ankara 1986, s. 8.

⁷⁰ A. Küçük, (1992), "a.g.m.", s. 87.

⁷¹ Erdem Demirkol, *Kudüs ve II. Abdülhamid*, Taş Mektep Yayınları, İstanbul, 2017, s. 18.

⁷² A. Küçük, (1992), "a.g.m.", s. 87.

⁷³ F. Buhl, "a.g.m.", s. 591.

Kudüs ve çevresine Hz. Ömer'den sonra sırasıyla Emeviler, Abbasiler, Tolunoğulları, Fatımiler, Selçuklular hâkim olmuştur.⁷⁴ Bir anlatıya göre; 6 Haziran 1099 tarihinde Haçlı ordusu Kudüs'e doğru ilerlerken Beytüllahim'in elçileri Haçlıların yoluna çıkmış ve onlardan kendilerini Müslüman hâkimiyetinden kurtarmalarını istemişlerdir. Bunun üzerine Haçlı ordusu önce Beytüllahim'e girmiştir. Nüfusunun neredeyse tamamı Hıristiyan olan Beytüllahim halkı bir tören alayıyla Haçlıları karşılamışlardır.⁷⁵ Hz. İsa'nın doğum yeri böylelikle 1099 yılında savaşız bir şekilde Haçlı hâkimiyetine girmiştir. Haçlı ordusu Kudüs'e devam etmiş ve bir gün sonra kenti kuşatmış, ancak fethetmeleri zaman almıştır.⁷⁶ Bu süreçte aralarında bir dizi anlaşmazlık ortaya çıkmıştır. Bunlardan en önemlisi Beytüllahim'e hâkim olma meselesidir. Beytüllahim'i Haçlı kumandanlarından Tankred ele geçirdiği için Doğu Kilisesi'nin kulelerine kendi sancağını astırmıştır. Ancak kutsal bir binanın dünyevi bir hükümdar elinde bulunmasının uygun olmayacağı gerekçesiyle hem din adamları hem de Haçlı reisleri buna karşı çıkmışlardır.⁷⁷ Tankred, Beytüllahim'in kendi hâkimiyetinde kalmasında ısrarcı olsa da Doğu Kilisesi ruhanileri buna izin vermemiştir.⁷⁸

15 Temmuz 1099 tarihinde Kudüs Haçlıların idaresine geçmiştir. Aşağı Lorraine Dükü ve Birinci Haçlı Seferlerinde oluşturulan beş ordudan ikincisinin komutanı⁷⁹ Godefroy de Bouillon Kudüs kralı olmuştur.⁸⁰ Böylelikle Kudüs Latin Krallığı kurulmuştur. Haçlı kralları I. Baudouin (1100-1118) ile II. Baudouin (1228-1273) Doğu Kilisesi'nde taç giymişlerdir. Beytüllahim'de 1110 yılında bir piskoposluk kurulmuştur. 1187'de Selahaddin Eyyubi'nin hâkimiyetine kadar taç giyme töreni Doğu Kilisesi'nde gerçekleşmiştir.⁸¹ Ayrıca Haçlılar Beytüllahim'de hisar yaptırmışlardır, fakat bu yapı bölgedeki Hıristiyanlar ve Halilürrahman'daki Müslümanlar arasındaki savaş sırasında 1489'da yıkılmıştır.⁸²

⁷⁴ Bahsi geçen dönemlerdeki kentin kısa bir tarihçesi için bkz. Casim Avcı, "Kudüs: Fethedilişinden Haçlı İstilasına Kadar", *TDV. İslam Ansiklopedisi*, Cilt 26, İstanbul, 2002, s. 327-329.

⁷⁵ S. Runciman, *a.g.e.*, Cilt 1, s. 214.

⁷⁶ A. Küçük, (1992), "a.g.m.", s. 87.

⁷⁷ S. Runciman, *a.g.e.*, Cilt 1, s. 218.

⁷⁸ Simon Sebag Montefiore, *Kudüs: Bir Şehrin Biyografisi*, Çev. Cem Demirkan, Pegasus Yayınları, İstanbul, 2016, s. 327.

⁷⁹ Ebru Altan, "Anadolu'da Haçlılara Karşı Savaş (1097-1190)", *Tarih Dergisi*, Sayı 47, 2009, s. 77.

⁸⁰ S. Runciman, *a.g.e.*, Cilt 1, s. 220-226.

⁸¹ Ahmet Türkan, "Başlangıcından Günümüze Kudüs Latin Patrikliği", *Milel ve Nihal İnanç, Kültür ve Mitoloji Araştırmaları Dergisi*, Cilt 10, Sayı 2, 2013, s. 39. (29-62)

⁸² A. Küçük, (1992), "a.g.m.", s. 87.

Selahaddin Eyyubi 20 Eylül 1187'de Kudüs'ü kuşatmış, 2 Ekim 1187'de de kenti fethetmiştir. Filistin'deki tüm kaleler bir sene içinde Selahadin Eyyubi'nin eline geçmiş, böylece Beytullahim de Müslümanların yönetimi altına girmiştir. Ancak tüm Avrupa devletlerinin katıldığı yeni bir Haçlı seferi hazırlanmış ve Haçlılar 1189'da Akka'yı kuşatmışlardır.⁸³ İki yıl süren mücadelenin sonunda Filistin bölgesi 1191'de tekrar Haçlı idaresine geçmiştir.⁸⁴ 1 Eylül 1192 tarihinde iki taraf arasında üç yıl sekiz ay geçerli olacak Yafa Antlaşması imzalanmıştır. Bu antlaşmayla şehir Hıristiyanlara bırakıldıysa da daha sonra tekrar Müslümanların idaresi altına girmiştir.⁸⁵ 1193'te Selahaddin Eyyubi'nin ölümünün ardından taht kavgaları sebebiyle siyasi birlik bozulmuştur. Mısır Eyyubi hükümdarı Melikü'l-Kâmil Muhammed, Almanya ve Sicilya Kralı II. Frederich ile 17 Mart 1229 yılında yaptığı anlaşmayla, Kudüs savaşı olarak yeniden Haçlılara teslim edilmiştir. Bu durum on yıl sürmüş ve 1239 yılında Eyyubiler kente yeniden hâkim konuma gelmişlerdir.⁸⁶

1244 yılında Harezmlilerin yardımıyla Mısır Eyyubileri, Kudüs'ü Suriye Eyyubilerinden ve onların müttefiki durumundaki Haçlılardan almıştır.⁸⁷ Beytullahim, 1244 yılında Harezmlilerin yapmış oldukları akınlarla tahrip edilmiş, kale ve surları temelinden yıkılmış ve hatta Doğu Kilisesi de dâhil olmak üzere pek çok bina zarar görmüş ve uzun süre yıkıntı halinde kalmıştır.⁸⁸ Ancak 1291 yılında Memluk Devleti'nin Sultanı el-Melikü'l-Eşref, Kudüs'teki Haçlı hâkimiyetine tamamen son vererek şehri ele geçirmiş ve böylece tüm Filistin bölgesi ve Beytullahim, Memluk hâkimiyeti altına girmiştir.⁸⁹

1516 yılında doğudaki sefer için hazırlık yapan I. Selim Suriye'ye yaklaşınca, Memluk Sultanı Kansu Gavri de kuzeye doğru ilerlemiştir. 24 Ağustos 1516 tarihinde iki taraf Halep'in yakınında bulunan Mercidabık'ta karşı karşıya gelmişlerdir. Savaşın Osmanlı Devleti galip çıkmış ve Sultan Kansu Gavri öldürülmüştür. 29 Aralık 1517'de Yavuz Sultan Selim komutasındaki ordu Memluklarla Kahire yakınlarındaki Ridaniye'de

⁸³ Ramazan Şeşen, "Selâhaddîn-i Eyyûbî", *TDV İslam Ansiklopedisi*, Cilt 36, İstanbul, 2009, s. 339.

⁸⁴ Feridun Emecen, "Akka", *TDV İslam Ansiklopedisi*, Cilt 2, İstanbul, 1989, s. 266.

⁸⁵ J. Sourdel, Thomine, "a.g.m.", s. 1140, Abdurrahman Küçük, "a.g.m.", s. 87, Ramazan Şeşen "a.g.m.", s. 339.

⁸⁶ S. Runciman, *a.g.e.*, Cilt 3, s. 165; Tuğba Tekin, "a.g.m.", s. 330; M. Gül, "a.g.e.", s. 63.

⁸⁷ Işın Demirkent, "Kudüs: Haçlılar Dönemi", *TDV. İslam Ansiklopedisi*, Cilt 26, Ankara, 2002, s. 332; S. Runciman, *a.g.e.*, Cilt 3, s. 195.

⁸⁸ F. Buhl, "a.g.m.", s. 591.

⁸⁹ F. Emecen, "a.g.m.", s. 266.

bir savaş daha yapmış, böylece Kudüs ve çevresi Osmanlı topraklarına dâhil olmuştur.⁹⁰ Beytullahim Kilisesi de Aralık 1917 tarihine kadar kesintisiz olarak dört asır boyunca Osmanlı Devleti hâkimiyetinde kalmış, bu süre içinde kutsal bir bölge olarak varlığını korumuştur.⁹¹

Suriye, Filistin ve Mısır bölgelerinde fetihlerin tamamlanmasından sonra, Memluklerin düzenlediği idari yapı büyük ölçüde devam ettirilmiştir. Öyle ki Kudüs Sancağı; Kudüs, Halilürrahman ve Ben-Amr isimli üç nahiyeye bölünmüş ve bu durum Osmanlı döneminde devam etmiştir. 16. yüzyıl içinde Ben-Amr isimli nahiyeye kaldırılmış ve iki nahiyeye (Kudüs ve Halilürrahman) şeklinde devam etmiştir. Elbette Kudüs'teki Memluklerin oluşturduğu düzen bir anda değiştirilmemiştir. Osmanlı idari düzeninin bölgeye tam anlamıyla yerleşmesi 16. yüzyıl sonunda gerçekleşmiştir.⁹² Osmanlılar fethettikleri yerin idaresini doğrudan üstlenmemiş, öncelikle yerel bir beye bırakmıştır. Yönetim buraya tahrir memurları tayin etmiştir. Tahrir uygulaması ile sancağın kasaba ve köyleri taranarak bölgedeki reayanın oturdukları yerler, uğraştıkları işin tüm özellikleri, mal ve ürünlerinin kayıtları, tımar sahiplerinin gelirleri kayıt altına alınmaktadır. Bu sebeple Osmanlı hükümeti fethettiği bölgenin vergi kaynaklarını tespit edebilmek için tahrir memurları atayarak sayım yaptırır ve kayıt altına aldırır. Tahrir yapmak için yalnızca o bölgenin fethedilmesi gerekmiyordu. Herhangi bir taht değişikliğinde, bölgedeki vergi gelirlerindeki artış ya da düşüşte, meydana gelen doğal afetlerde düzeni sağlamak amacıyla tahrir yapılabilirdi.⁹³ Kudüs bölgesi de fethedildikten sonra buraya tahrir memurları atanmış, bölgedeki kasaba ve köylerde sayım yapılarak hane gelirleri ve vergiler hesaplanıp kayıtlara geçirilmiştir. Sancak tımar sistemi gereğince daha küçük birimlere ayrılmıştır.⁹⁴

Osmanlı yönetiminin yerleşmesini takiben Beytullahim'de belirgin bir nüfus artışı başlamıştır. 16. yüzyılda Kudüs'ün en kalabalık köylerinden birisi Beytullahim'dir. Burada Hıristiyan nüfus çoğunluktadır. 1525-1526 tahririne göre Beytullahim 300 Hıristiyan, 195 Müslüman nüfustan oluşmaktadır.⁹⁵ 1538-1539 tahririne göre, nüfus 405 Hıristiyan, 230 Müslüman'dan meydana gelmektedir.⁹⁶ 1553-1554 tahriri incelendiğinde,

⁹⁰ D. Ze'evi, *a.g.e.*, s. 1-3; Y. Avcı, *a.g.e.*, s. 60.

⁹¹ A. Küçük, (1992) "a.g.m.", s. 88; K. Cemil el-Asali, "a.g.m.", s.335.

⁹² D. Ze'evi, *a.g.e.*, s. 1-3.

⁹³ Mehmet Öz, "Tahrir", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, Cilt 39, İstanbul 2010, s. 426.

⁹⁴ D. Ze'evi, *a.g.e.*, s. 41; A. Singer, *a.g.e.*, s. 9.

⁹⁵ E. Erdoğan, *a.g.e.*, s. 19.

⁹⁶ E. Erdoğan, *a.g.e.*, s. 36.

760 Hıristiyan, 760 Müslüman nüfus bulunmaktadır. Bu tahrirde ek bir bilgi daha verilmiş, Beytullahim Kilisesi'nde 3 rahibin bulunduğu kaydedilmiştir.⁹⁷ 1562-1563 tahririnde Beytullahim nüfusunun, 720 Hıristiyan, 530 Müslüman'dan oluştuğu görülmektedir.⁹⁸ 1596-1597 tahririyle burada Hıristiyan nüfusun 1435 kişiden oluştuğu belirtilmiştir. Tapu tahrir defterlerini inceleyen Emine Erdoğan, 1596-1597 tahrir kayıtlarında Müslüman nüfusun verilmediğini açıklayarak 16. yüzyılın ikinci yarısında Beytullahim'in tamamen Hıristiyan köyü şeklini aldığını ifade etmiştir.⁹⁹ Fakat Müslüman nüfusun birden yok olduğu bilgisi tartışmalı olabilir. Görüldüğü üzere, 16. yüzyılın ortalarında Müslümanlar ile Hıristiyanların nüfus oranları birbirine eşitlenmiştir. 16. yüzyılın sonunda Beytullahim'in nüfusunda ciddi bir artış olduğu için burası yedi mahalleye ayrılmıştır.¹⁰⁰

1691 Kudüs Cizye defterini inceleyen Hilal Çiftçi, bu yılda Beytullahim'de cizye vergisinden yükümlü 145 kişi olduğunu aktarmıştır.¹⁰¹ 16. yüzyılda artan nüfusun 17. yüzyılda azaldığı bilgisi de mevcuttur.¹⁰² Buna ek olarak Kudüs'ün 18. yüzyıl sonlarındaki nüfusu 8000-12000 arasındadır. 18. yüzyılın ilk yarısında gayrimüslim nüfus dalgalıyken, ortalarında oran sabitlenmiştir. Ancak yüzyılın sonlarında yükselerek Kudüs ve köylerindeki gayrimüslim nüfus oranı iki katına çıkmıştır. Nüfus oranlarındaki bu değişim şehre yapılan göçün artması ile açıklanabilir. Aynı zaman da 16. yüzyıldan itibaren yapılan nüfus sayımlarında da olduğu gibi 19. yüzyılın ilk çeyreğinde de Kudüs'teki en büyük köylerden biri yine Beytullahim'dir.¹⁰³

7 Şubat 1917 tarihli arşiv vesikasından Kudüs livasına bağlı köylerin nüfus ve hanelerinin miktarını gösteren cetvele ulaşılmıştır. Kuds-i Şerif Mutasarrıflığı Tahrirat Kalemi'nden Dahiliye Nezareti'ne gönderilen bu cetvelde Kudüs merkezi ve beraberinde beş nahiyenin toplam nüfusu 11741'dir. Cetvele göre Beytullahim Nahiyesine bağlı olan köylerin Beytullahim kasabası, Beyt Cala, Beyt Sahur, Hafr, Ertasi karyelerinin olduğu görülmektedir. Vesikada verilen tabloya göre; Beytullahim Kasabası'ndaki hane sayısı 952, Beyt Cala Karyesi'nde 545, Beyt Sahur Karyesi'nde 309, Hafr Karyesi'nde 46,

⁹⁷ E. Erdoğan, *a.g.e.*, s. 60-79.

⁹⁸ E. Erdoğan, *a.g.e.*, s. 83.

⁹⁹ E. Erdoğan, *a.g.e.*, s. 98.

¹⁰⁰ A. Singer, *a.g.e.*, s. 106-107.

¹⁰¹ Hilal Çiftçi, *XVII. Yüzyılda Kudüs Merkez ve Çevresinde Gayrimüslim Nüfus, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi)*, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2005, s. 65, 66.

¹⁰² D. Ze'evi, *a.g.e.*, s. 3.

¹⁰³ A. Dolu, "*a.g.e.*", s. 55, 56.

Ertasi Karyesi'nde 19'dur yani toplam hane sayısı 1871'dir.¹⁰⁴ Sadece erkek nüfus sayımı yapıldığından dolayı tam bir sayı vermek olanaksızdır.

Esâmi-i Kurra	Aded-i Hâne	Mülâhazât
Beytullahim Kasabası	952	Beytullahim Kasabasına Merbût
Beyt Cala Karyesi	545	"
Beyt Sahur Karyesi	309	"
Hafr Karyesi	46	"
Ertasi Karyesi	19	"
Yekün	1871	

Beytullahim nüfusu 1948 yılına kadar ekseriyetle Hıristiyanlardan oluşmaktaydı. Tarih boyunca bölgeye yapılan göçlerle Beytullahim'deki nüfus dağılımı değişim geçirmiştir. İsrail 1967 yılında Beytullahim'i işgal etmiştir. 1978 tarihine gelindiğinde Beytullahim nüfusu 34000'e ulaşmıştır. Bu sayının 9000'ini Filistin mültecileri oluşturmuştur. 1980 yılına gelindiğinde nüfus azalmış ve sayı 25000 olmuştur. Beytullahim nüfusunu Müslümanların yanı sıra Roma ve Süryani Katolik, Grek ve Süryani Ortodoks, Melkitler, çeşitli Protestan mezhepleri, Maruniler, Hıristiyan Ermeniler oluşturmaktaydı.¹⁰⁵

Görüldüğü üzere Beytullahim'in nüfusu müslim ve gayrimüslim şeklindedir. Zaman zaman iki tebaa arasındaki nüfus oranlarında artış ve azalmalar görülmüştür. Beytullahim çoğunlukla Hıristiyan ağırlıklı bir nüfusa sahip olmuştur. 16. yüzyılın sonunda nüfus oranında ciddi bir artış olunca, buna istinaden Beytullahim Köyü mahallelere ayrılmıştır. Burada yaşayan halk geçimini tarım ile sağlamaktaydı. Kudüs ve çevresine göre buğday ve arpa üretimi Beytullahim'de daha fazlaydı. Ancak yetişkin erkeklere düşen vergi gelir oranı düşük olduğu için Kudüs'ün en yoksul köylerinden biriydi. Köyün vergi gelirlerinin dörtte biri Haremeyn-i Şerefeyn Vakfı'na, arda kalan kısmını da Hass-ı Şahiye'ye (padişah hassı) veriliyordu. 1560'dan sonra Hass-ı Şahiye'ye verilen gelir sancakbeyine ayrılmış, dörtte bir gelir ise Sultan Kayıbat Vakfı'na devredilmiştir. Beytullahim halkı arasında Hıristiyanların Müslümanlara nazaran daha varlıklı oldukları bilinmektedir.¹⁰⁶ Daha sonraki yüzyıllarda kentin geçim kaynağı

¹⁰⁴ *Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi*, Dahiliye Umur-ı Mahalliye ve Vilayet Müdürlüğü, 145/49, 14 Rebü'l-âhir 1335 / 7 Şubat 1917.

¹⁰⁵ A. Küçük, (1992), "a.g.m.", s. 88.

¹⁰⁶ A. Singer, *a.g.e.*, s. 109-112.

aynıdır. Tarım ve hayvancılığın yanı sıra Beytullahim Kilisesi vasıtasıyla kasabaya gelen ziyaretçilere hediyelik eşya satışı yapılarak geçim sağlanmaktadır.¹⁰⁷ Beytullahim 19. yüzyılın ikinci yarısına kadar köy statüsünde kalmıştır.

Fotoğraf 1: 19. Yüzyıl Sonlarında Beytullahim (İÜ Ktp., Albüm, nr. 90577)

3 Haziran 1873’de Beytullahim’in idari statüsünde bir değişikliğe gidilmiştir. Kudüs’e bir buçuk saat uzaklıkta bulunan Beytullahim Kasabası’ndaki dini mabetlere Osmanlı Devleti bünyesinde bulunan gayrimüslimlerden ve yabancı devletlerden çok sayıda ziyaretçi gelmesinden ötürü buradaki asayişin korunması için Beytullahim Kasabası’nda bir idari teşkilat kurulmasının gerekliliği vurgulanmıştır. Kudüs Mutasarrıflığı’ndan Sadaret’e gönderilen tahriratı değerlendiren Şûrâ-yı Devlet; Beytullahim’e nahiye statüsü kazandırmak için çalışmalara başlamıştır. Beytullahim ve etrafındaki yedi köyün toplam nüfus mevcudu 4925’dir. Bu sebeple; Beytü’l-Cala, Beyt Sahur, Sur Bahir, Elhaf, Ertasi, Beyt Segafe, Şerefat adındaki yedi köy Beytullahim’e bağlanmıştır. Daha sonra burada askeri kışla yapılması, nahiye müdürü ve naib vekilinin tayini, telgraf hattının açılması kararlaştırılmıştır.¹⁰⁸ Yeni oluşturulan Beytullahim Nahiyesi’nin, müdürlüğüne Yafalı Hafız Mehmed Bey, nahiye katipliğine Said Efendi, naib vekilliğine ise Süleyman Efendi getirilmiştir. Aynı arşiv belgesi, bölgede yaşayan

¹⁰⁷ F. Buhl, “a.g.m.”, s. 591.

¹⁰⁸ C.O.A., İrade Dahiliye, 667-46486, 6 Rebîü’l-âhir 1290 / 3 Haziran 1873, Amedi Mektubi Kalemi, 456-50, 13 Rebîü’l-âhir 1290 / 10 Haziran 1873.

dini grupların nüfus bilgilerini de içermektedir. Buna göre Beytullahim köyünde 267 Müslüman, 980 Rum, 1884 Latin, 41 Ermeni yaşamaktadır.¹⁰⁹

1890 yılında Kudüs Sancağı'na bağlı olan Beytullahim'de belediye dairesinin gerekli olduğu konusunda nahiyeh ahalisi tarafından Sadaret'e bir mahzar gönderilmiştir. Ancak Şûrâ-yı Devlet tarafından gönderilen mazbatada; "...tevdî' buyurulan mazbata da Beytullahim denilen mahal karye olub karyelerde ise ve dâire-i belediye teşkîli masârif-i zâideyi müstelzim olacağı..."¹¹⁰ ifadesiyle ile reddedildiği Kudüs Mutasarrıflığı'na iletilmiştir. Bu konu hakkında 26 Mayıs 1894'de Beytullahim Nahiyesi'nin genişlemesi ve gelirlerinin artmasıyla, kasaba şekline dönüşmeye başlamadığı bildirilmiştir. Bundan dolayı burada bir belediye binası yapılması mevzusu Kudüs Mutasarrıflığı tarafından tekrar gündeme getirilmiştir.¹¹¹ 18 Haziran'da bu talep Sadaretçe padişaha sunulmuştur. 27 Ağustos 1894'de padişah iradesi ile belediye binasının inşasına onay verildiği Kuds-i Şerîf Mutasarrıflığı'na bildirilmiştir.¹¹² Böylece 1890'da talep edilen konu 1894'te Beytullahim'e bir belediye binası inşa edilmesiyle sonuçlanmıştır.

Beytullahim Kilisesi'ni ihtiva eden Beytullahim Kasabası'nın 19. yüzyıla kadar ki kısa bir tarihçesi verilmiştir. Kasaba işgal, savaş ve doğal afetler sonucu defalarca tahrip olmuştur. Fakat buraya hâkim olanlar tarafından yeniden inşa edilerek doğal manzarasını, ayrıca Kudüs'ün kutsal yerlerinden biri olma özelliğini korumuştur.

¹⁰⁹ "... nâhiye şekline konularak müdürlüğüne(...)Yafalı Hafız Mehmed Beğ ve Kitâbetine(...)Said Efendi ve Nâib vekâletine de Süleyman Efendi ta'yîn olunmuş ve sâlifü'z-zikr kışlanın(...) inşası meclis-i belediyece taht-ı ta'ahhüde alınmış olduğundan..." C.O.A., İrade Dahiliye, 667-46486, 6 Rebîü'l-âhir 1290 / 3 Haziran 1873.

¹¹⁰ C.O.A., Dahiliye Nezareti Mektubi Kalemi, 1728-49, 13 Şevvâl 1307/ 2 Haziran 1890.

¹¹¹ C.O.A., İrade Dahiliye, 1315-1, 21 Safer 1312 / 24 Ağustos 1894.

¹¹² C.O.A., Dahiliye Nezareti Mektubi Kalemi, 248-49, 14 Zi'l-hicce 1311 / 18 Haziran 1894; İrade Dahiliye, 1315-1, 21 Safer 1312 / 24 Ağustos 1894; Bâb-ı Âli Evrak Odası, 463-34722, 24 Safer 1312 / 27 Ağustos 1894.

1.2. Beytullahim Kilisesi'nin İnşası ve Mimari Yapısı

Hız. Meryem'e ithaf edilen Doğuş Kilisesi ya da Doğuş Bazilikası¹¹³, günümüzde dahi çeşitli Hıristiyan mezheplerin ibadet için kullandıkları antik bir binadır. 2. yüzyıldan beri Hız. İsa'nın doğum yeri olarak kabul edilen yapı, Kudüs'ün 8-10 km güneyinde olan¹¹⁴ Beytullahim kasabasında bulunmaktadır. Batı dillerinde İngilizcesi "the Church of Nativity", Fransızcası ise "Grotte de la Nativité"dir. Arapça da "Mağâretü'l-Mehd" olarak anılır. Aslında Osmanlı belgelerinde geçen "Mağâretü'l-Mehd" ifadesi, Beytullahim Kilisesi'nin altındaki doğum mağarasını ifade etmek için kullanılmıştır. Hıristiyanlar İsa'nın bu mağarada doğduğuna inanmışlar ve 3. yüzyıldan itibaren bu mekânı ziyaret etmeyi âdet edinmişlerdir.¹¹⁵

2. yüzyılda Beytullahim, Roma İmparatoru Hadrianus (117-138) tarafından tahrip edilmiş olmasına rağmen kasabanın yeri 3. yüzyılda Origène¹¹⁶ (185-254) döneminden bu yana aynı kalmıştır. Konstantin döneminin başlarında, 326 yılında annesi Helena bu mağaranın üzerine "İsa'nın Doğum Günü Kilisesi" ya da "Meryem Kilisesi" olarak adlandırılan bir kilise yapımını başlatmış ve bu yapı 333'te oğlu tarafından tamamlanmıştır.¹¹⁷ Diğer taraftan Beytullahim Kilisesi'nin inşa tarihi ile kiliseyi yaptıran kişi hakkında kaynaklarda farklı bilgiler mevcuttur. İbn-i Kesir ve F. Buhl tarih vermeksizin kilisenin İmparator Konstantin (307-337) tarafından inşa edildiğini belirtmektedir.¹¹⁸ J. Sourdel ve Thomine 325 yılında¹¹⁹, L.G.A. Cust 330 yılında kilisenin Konstantin tarafından yaptırıldığını ifade etmektedir.¹²⁰ Abdurrahman Küçük ise kilisenin yapımını 326'te Konstantin'in annesi Helena'nın başlattığını, 333'te de Konstantin'in inşayı bitirdiğini yazar.¹²¹ Aynı şekilde Kudüs Mutasarrıfı Mehmet Tevfik

¹¹³ Bazilika; eski Hıristiyanların yaptıkları ilk kiliselere verilen isimdir. Uzunlamasına gelişmiş mekân düzenine sahip, sütunlarla taşınan bir yapı türüdür. Metin Sözen, Uğur Tanyeli, *Sanat Kavram ve Terimleri Sözlüğü*, Remzi Kitapevi, İstanbul, 1992, s. 38, Osman Gültekin, *Sanat Tarihi Sözlüğü*, Yıldız Basımevi, Konya, 1965, s. 20.

¹¹⁴ Muriel Schmid, "From the Church of the Nativity to the Churches of the World: Palestinian Christians and Their "Cry of Hope", *Theology Today*, Cilt 69, 2013, s. 428.

¹¹⁵ R. F. Hürmen, *a.g.e.*, s. 81.

¹¹⁶ İskenderiye ilahiyat okulunun ünlü bir temsilcisidir. Ayrıca VI. yüzyılın ortalarına kadar kilisede muteber bir din bilgini olarak görülmüştür. Bkz. Muhammet Tarakçı, "Origen ve Alegorik Kitab-ı Mukaddes Yorumu", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt 19, Sayı 1, 2010, s. 193.

¹¹⁷ A. Küçük, (1992), "a.g.m", s. 87.

¹¹⁸ İbn Kesir, *El Bidâye Ve'n-Nihâye-Büyük İslâm Tarihi*, Çev. Mehmet Keskin, Cilt 2, İstanbul, 1994, s. 167; F. Buhl, "a.g.m.", s. 561.

¹¹⁹ J. Sourdel, Thomine, "a.g.m.", s. 1140.

¹²⁰ L. G. A. Cust, *a.g.e.*, s. 36.

¹²¹ A. Küçük, (1992), "a.g.m", s. 87.

Bey hatıratında, inşayı başlatanın Konstantin'in annesi Kraliçe Helena olduğunu, daha sonra İmparator Konstantin tarafından tamamlandığını belirtmektedir.¹²²

Hız. İsa'nın doğumunun gerçekleştiği mağara, kilise inşa edilmeden önce çoğu kişi tarafından bilinmemekteydi. Mağaraya olan ilgi, bu alanın üzerine Konstantin döneminde kilise inşa edilmesiyle başlamıştır. Kilise inşasıyla Hız. İsa'nın doğumunun gerçekleştiği yer altı mağarasının alanı belirlenmiş ve böylece ziyaretçilerin uğrak yeri haline gelmiştir. Kilisenin sonradan mozaik bir görüntü aracılığıyla görselleştirilmesi sağlanmış ve mağaradaki *Manger* (ahır) bölümünün yaldızlı istinat duvarıyla özel olarak düzenlenmiştir. Kilisede yapılan bu değişiklikler ziyaretçilerin mekânla ilgili kutsallık duygusunu arttırmak ve teşvik etme maksatlıdır. Zaman içerisinde çevresindeki mağaralar, bazilikalar ve çevresindeki bazı alanlar ya Doğu öyküsünün olaylarıyla¹²³ ya da bazilikanın yakınında yer alan kilise tarihinin önemli şahsiyetleriyle¹²⁴ özdeşleşmiştir.¹²⁵

Doğu mağarasının etrafında inşa edilen bina kompleksi, Haçlı yönetimi altında ayrıcalıklı konumunu korumuştur. Bu dönemde ana bazilika, İsa'nın Doğu Mağarasının üzerine inşa edilmiş birkaç yapıdan oluşuyordu.¹²⁶ Kilise Bizans'a başkaldıran Samiriler tarafından 529'da tahrip edilmesinin ardından¹²⁷ Justinian (527- 565) döneminde bazı bölümleri restore edilmiştir. Konstantin tarafından yaptırılan kilisenin doğu sınırına, mevcut plandan farklı olarak, 6. yüzyılda üç büyük *apsis* (yarım kubbe)¹²⁸ ve çan kuleleri eklenmiş ve yapı *trikonk* (üç yarım kubbe)¹²⁹ şeklinde restore edilerek büyütülmüştür. Bu kilisenin dış kısmının kale benzeri görünümünü açıklamaktadır ki kutsal topraklardaki eski dini yapıların çoğunun ortak bir özelliğidir.¹³⁰

¹²² R. F. Hürmen, *a.g.e.*, s. 81.

¹²³ Örneğin, Magi'nin atlarını bıraktığı yer, İsa'nın sünnet yeri, Meryem'in sütünün damlasının düştüğü yer, İsa'nın kilisesinin bulunduğu yer, İslam geleneğine göre Bakire Meryem'in İsa'yı doğurduğu hurma ağacının altı vb.

¹²⁴ Kilise babası, Kitab-ı Mukaddes uzmanı ve yorumlayıcısı Jerome (ö. 420), Hız. Zekeriya'nın oğlu ve Hız. İsa'nın çağdaşı olan peygamber Hız. Yahya vb.

¹²⁵ M. Bacci, G. Bianchi, S. Campana, G. Fichera, "a.g.m.", s.6.

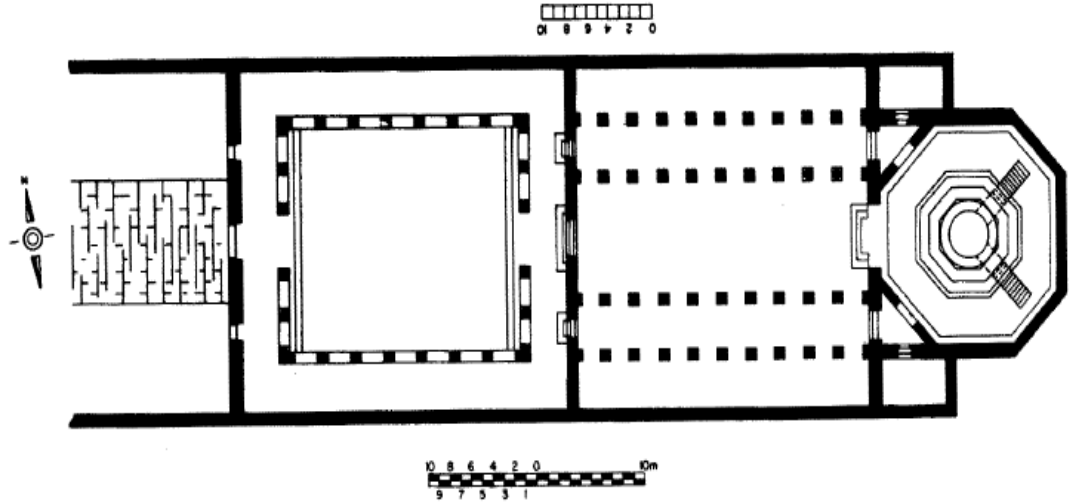
¹²⁶ Lucy-Anne Hunt, "a.g.m.", s. 72.

¹²⁷ A. Küçük, (1992), "a.g.m.", s. 87.

¹²⁸ İngilizce karşılığı 'apse'dir. Tapınak içerisinde yön belirleyen, yarım daire planlı ve mihrabı içeren bölümdür. Kiliselerdeki bu bölüm camilerdeki mihrap kısmına tekabül etmektedir. Bkz. M. Sözen, U. Tanyeli, *a.g.e.*, s. 24, O. Gültekin, *a.g.e.*, s. 10, Şinasi Gündüz, *Din ve İnanç Sözlüğü*, Vadi Yayınları, İstanbul, 2017, s. 48.

¹²⁹ İngilizce karşılığı 'trikonch'dur. Üç yarım daire planlı, yarım kubbe örtülü mekânın bir merkezi ana mekâna eklenmesiyle oluşmuş yapı tipidir. Roma ve Erken Hıristiyan mimarlıklarında görülür. Bkz. M. Sözen, U. Tanyeli, *a.g.e.*, s. 240.

¹³⁰ L. G. A. Cust, *a.g.e.*, s.36.

Plan 1: Doğu Kilisesi'nin 333 Yılındaki Şekli¹³¹

Günümüzde Doğu Kilisesi'nin bileşimi yaklaşık 12.000 metrekarelik bir alanı kaplar. Bazilikayı ve onun kuzeyinde Latin Manastırını, güneydoğusunda Rum Manastırını ve güneybatısında ise Ermeni Manastırını içerir.¹³² Beytullahim'deki Doğu Kilisesi, neredeyse 95'x93' çapında, dört tarafı sütunlu koridorlar ile çevrili eşit derecede büyük bir *nef* (kilise ortası)¹³³ ve bunun önünde büyük bir avlu¹³⁴ içeren tipik bir bazilikadır. Bu mimari yapıyla kiliseye üstten bakıldığı zaman bir hac görüntüsü oluşmaktadır.¹³⁵ Yapının ayıran kısmı, Hz. İsa'nın doğduğu düşünülen mağaranın üzerindeki sekizgen (bkz: Plan 2) şekildir. Bahsedilen bu şekil kilisenin ana noktasıdır ki burası cemaatin ibadet ettiği ve sunağın bulunduğu bazilikanın tamamıyla ilişkili olan *martyrium* (şehitlik)¹³⁶dur. Sekizgenin merkezindeki mağaranın üzerinde, ziyaretçilerin kutsal yerlere doğrudan bakışını sağlayan bir göz (*oculus*) vardır. Bütün bunlar, büyük imparatorluk bazilikalarının karakteristik çift yan koridorlarıyla uyumlu bir yapıdadır.¹³⁷

¹³¹ G. T. Armstrong, "a.g.m.", s. 15.

¹³² İhsan Satış, Muhammed Ceyhan, "Kudüs'teki Rum Cemaatine ait Bir Defter: 10 Numaralı (Kamame) Kilise Defteri (13 belge ile birlikte)", *TTK. Belgeler Dergisi*, Cilt 33., Sayı 37, 2012, s. 27.

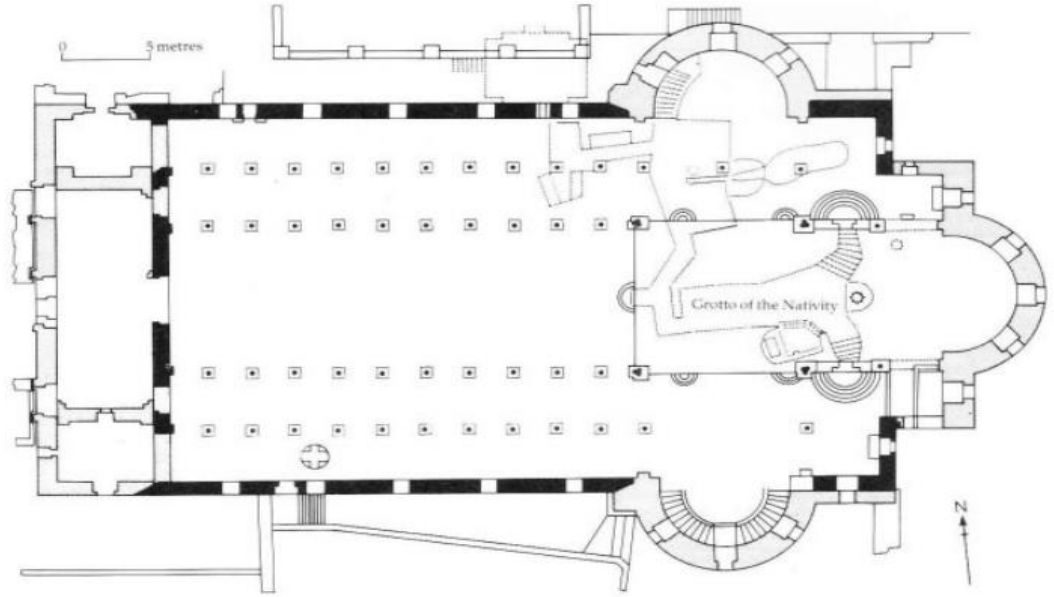
¹³³ İngilizce karşılığı 'nave'dir. Kilisede apsise dik doğrultuda, birbirlerinden sütunlarla ayrılmış, uzunlamasına mekanlardan birisidir. Bkz. M. Sözen, U. Tanyeli, *a.g.e.*, s.172, O. Gültekin, *a.g.e.*, s. 44.

¹³⁴ G. T. Armstrong, "Constantine's Churches: Symbol and Structure", *Journal of the Society of Architectural Historians*, Cilt 33, Sayı 1, Mart 1974, s. 15.

¹³⁵ İ. Satış, M. Ceyhan, (2012), "a.g.m.", s. 27.

¹³⁶ Martyrium, şehidin adına yapılan anıt anlamına gelmektedir.

¹³⁷ G. T. Armstrong, "a.g.m.", s. 15.

Plan 2: Doğu Kilisesi'nin Zemin Planı,¹³⁸ Justinian (527-565) Döneminde¹³⁹

Bazilikal yapının doğusu, birbirleriyle kesişen üç büyük *apsis* (yarım kubbe) setiyle tamamlanmaktadır. Beytüllahim'deki Doğu Kilisesi'nin kutsallığı, Doğu Mağarası olarak tanımlanan bir yeraltı mağarasından kaynaklanmaktadır. Plan 3'te görüldüğü üzere, bu mağara (1), kilisenin mahzenini teşkil eder ve *transeptin* (çapraz kilise ortası)¹⁴⁰ *neften* (kilise ortası) geçtiği noktanın hemen altında yer alır. Hz. İsa'nın doğduğu yer olarak düşünülen noktada, küçük bir niş içerisine yerleştirilmiş sunak mevcuttur. (2) Bu sunağın hemen yanında, Hz. İsa'nın doğumdan sonra beşikte sallandığı yer olduğuna inanılan *Manger* (ahır) (3) bulunur. Mağaranın üstündeki ve kilisenin içindeki bölüm koro¹⁴¹(4) alanı görevini görür. Her iki yanında bulunan merdivenlerle (5) mağaraya inilir. Mağaraya, batı tarafındaki Latin Manastırı'ndan (19) başlayan bir yeraltı geçidiyle de ulaşılabilir. Koro alanı, ana sunağın (6) bulunduğu kilisede *apsisin* (yarım kubbe) bir parçasını oluşturur. İkincil sunaklar (7) güney ve kuzey *apsislerinde* (yarım kubbe) yer alır. Kilisenin *nef* (kilise ortası) (8) ve koridorları (9) koro alanının batısında

¹³⁸ Robert Milburn, *Early Christian Art and Architecture*, University of California Press, Berkeley and Los Angeles, 1988, s. 101.

¹³⁹ G. T. Armstrong, "a.g.m.", s. 15.

¹⁴⁰ Transept, kilisede apsise yönelik uzunlamasına mekânı dik doğrultuda kesen ve kilise planını bir haça benzer hale getiren uzunlamasına mekândır. Bkz. M. Sözen, U. Tanyeli, *a.g.e.*, s. 239.

¹⁴¹ Koro, kilisede apsis ile transeptin ana nefle kesiştiği alan arasında kalan, koro üyeleri ve ruhban için ayrılmış kesimdir. Bkz. M. Sözen, U. Tanyeli, *a.g.e.*, s.137.

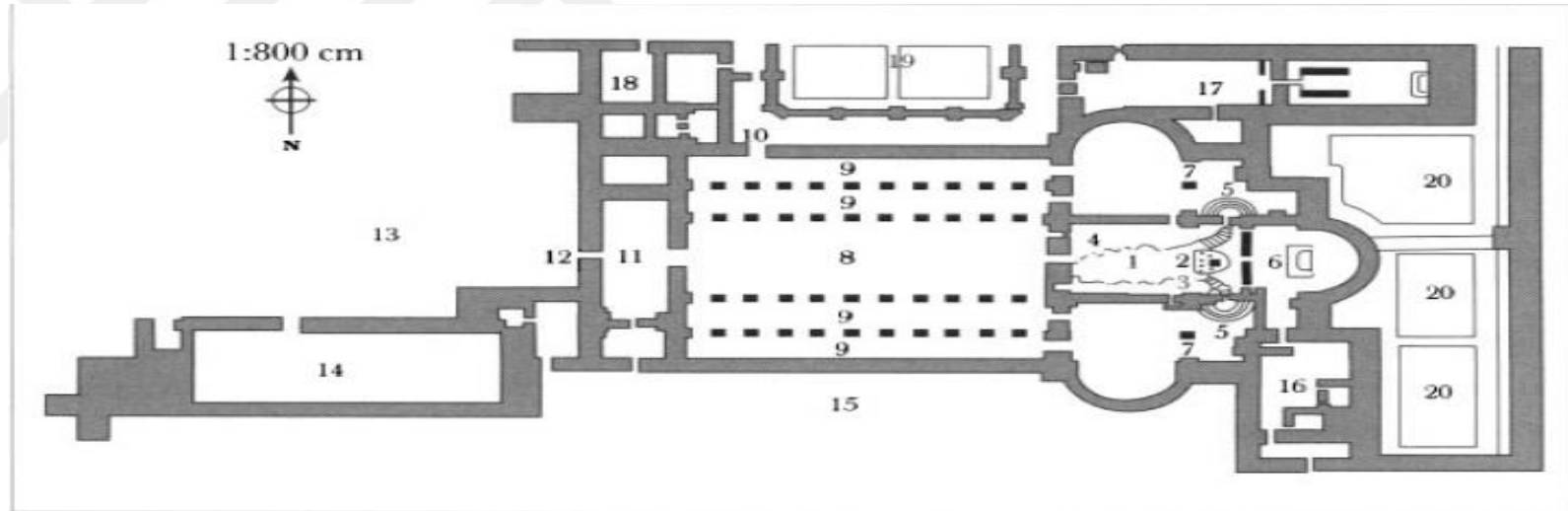
uzanmaktadır. Batıda, kilisenin *narteksi* (dış dehliz) ¹⁴² (11), ana girişi (12) ve *parvisi* (avlu)¹⁴³(13) bulunmaktadır.¹⁴⁴

¹⁴² İngilizce karşılığı 'narthex'dir. Erken Hıristiyan ve Bizans mimarilerinde kilisenin ana mekânına açılan giriş bölümüdür. Günümüzde Narteks, kilisenin batı kapısıyla orta alanı arasındaki kısma verilen isimdir. Bkz. M. Sözen, U. Tanyeli, *a.g.e.*, s.171, Ş. Gündüz, (2017), *a.g.e.*, s. 361.

¹⁴³ Parvis, Hıristiyan bazilikalarında girişin önünde yer alan etrafı duvar ya da revakla çevrili avludur. Bunlara atrium da denilmektedir. Bkz. M. Sözen, U. Tanyeli, *a.g.e.*, s.187, O. Gültekin, *a.g.e.*, s. 47.

¹⁴⁴ O. Peri, *a.g.e.*, s. 7-8.

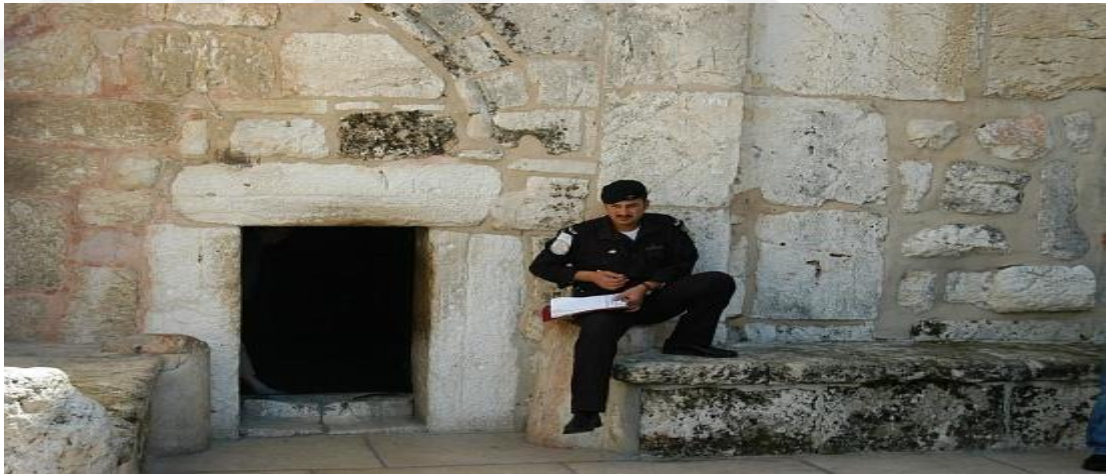

Plan 3: 16. Yüzyıl Osmanlı Dönemi Beytullahim Doğuş Kilisesi¹⁴⁵

1. Mağarası (<i>Grotto of the Nativity</i>)	10. Latin Geçidi (<i>Latin Passageway</i>)	16. Rum Ortodoks Manastırı (<i>Greek Orthodox Monastery</i>)
2. Doğuş Sunağı (<i>Altar of the Nativity</i>)	11. Narthex	17. Aziz Katherina Kilisesi (<i>St. Catherine Church</i>)
3. Ahır (<i>Manger</i>)	12. Ana Giriş (<i>Main Entrance</i>)	18. Latin Manastırı (<i>Franciscan Monastery</i>)
4. Koro (<i>Choir</i>)	13. Kilise Avlusu (<i>Parvis</i>)	19. Latin Manastırı (<i>Franciscan Cloister</i>)
5. Mağaraya Giriş (<i>Entrance into the Grotto</i>)	14. Ermeni Manastırı (<i>Armenian Monastery</i>)	20. Bahçe (<i>Garden</i>)
6. Ana Sunak (<i>Main Altar</i>)	15. Rum Ortodoks Mezarlığı (<i>Greek Orthodox Cemetery</i>)	
7. İkinci Sunak (<i>Secondary Altar</i>)		
8. Nef (<i>Nave</i>)		
9. Koridor (<i>Aisle</i>)		

¹⁴⁵ O. Peri, *a.g.e.*, s. 8.

Kilisenin batı giriş kapısı önünde, bazilikanın avlusu uzanmaktadır. Bu avlu, kurbanlar ve vaftizler için birkaç sarnıç merkezi olan sütunlarla çevrili bir dörtgendir.¹⁴⁶ Kilise avlusu için Ortodokslar tek başlarına tasarruf hakkına sahip oldukları iddiasında bulunur, ancak diğer topluluklardan izin alınmadan hiçbir çalışma yapılamazdı. Ortodoksların burada tasarruf etme iddiasında bulunmalarının sebebi avlunun kuzey tarafında Ortodoks mezarlığının bulunmasıdır.¹⁴⁷ Avludan, kilise girişine üç kapı açılmış, ancak bunlardan sadece merkezi olan korunmuştur. Kiliseye yapılan doğrudan tek giriş küçük bir kapıdır ancak daha büyük giriş kalıntıları da mevcuttur. Merkezi giriş, Osmanlı döneminde zamanla güvenlik nedenlerinden dolayı, kiliseye getirilen hayvanları ve benzeri şeyleri kontrol etmek için¹⁴⁸ daraltılmıştır. Bu başlangıçta Haçlı döneminde, sivri kemerli bir duvar ilavesiyle ve daha sonra, düşük bir *arşitrav* (sütun baştabanı)¹⁴⁹ ilavesi ile gerçekleşmiştir. Günümüzde, “*Alçakgönüllülük Kapısı*”¹⁵⁰ adı verilen giriş bu şekilde ortaya çıkmıştır.¹⁵¹ Bu kapının bir diğer amacı ise ziyaretçilere gerçek bir mağaraya giriyorlarmış hissini yaşatmaktır. Kuzey tarafında (ana girişin solunda) başka küçük bir kapı daha var ki bu da Latin Manastırına ve kilisenin güneyindeki Rum Ortodoks Manastırına geçişi sağlamaktadır.¹⁵²

Fotoğraf 2: Bir Asker Tarafından Korunan “Alçakgönüllülük Kapısı”¹⁵³

¹⁴⁶ Q. Shomali, “a.g.m.”, s. 2.

¹⁴⁷ L. G. A. Cust, *a.g.e.*, s.38.

¹⁴⁸ Q. Shomali, “a.g.m.”, s. 2., L. G. A. Cust, *a.g.e.*, s.49.

¹⁴⁹ İngilizce karşılığı ‘architrave’dir. Antik mimarlıkta sütunların taşıdığı üst yapının en alt parçasıdır ve giriş görevi yapar. Bkz. M. Sözen, U. Tanyeli, *a.g.e.*, s. 26.

¹⁵⁰ Bu kapı kaynaklarda “Nazareth, The Door of Humility” olarak geçmektedir. Qustandi Shomali makalesinde kapının, 78 cm eninde ve 130 cm yükseklikte, 2.3 x 4.3 uzunluğunda olduğunu belirtmiştir.

¹⁵¹ M. Bacci, G. Bianchi, S. Campana, G. Fichera, “a.g.m.”, s. 22.

¹⁵² Q. Shomali, “a.g.m.”, s. 2.

¹⁵³ <http://noconmisimpuestos.info/wwecinfo-church-of-the-nativity-door.html> (Erişim Tarihi, 15.05.2019, 22:14)

Nef (kilise ortası) ve giriş kapısı arasındaki boşlukta *narteks* (dış dehliz) bölümü vardır ve mülkiyeti Ortodokslara aittir.¹⁵⁴ Başlangıçta, *narteksin* (dış dehliz) bugün görülen iç bölümleri yoktu. Bunlar Haçlılar döneminde (1099-1187) eklenmiş ve *narteksin* (dış dehliz) iç duvarları astar mermerle süslenmiştir. Sol cephede, çatının üstünde daha sonra bir çan kulesi haline dönüştürülmüş olan küçük bir kule bulunmaktadır. *Narteks* (dış dehliz), başlangıçta on bir pencereyle aydınlatılan beş bölüme ayrılmış bir *nef* (kilise ortası), üç parçalı bir alanda yer alan *transept* (çapraz kilise ortası), koro alanı ve *apsislerin* (yarım kubbe) birleştiği alana açılmıştır.¹⁵⁵

Nef (kilise ortası) bölümünde erken dönem (M.S. 1. ve 4. yüzyıl) Hıristiyan Bazilikal yapısı görülebilir. Her biri on bir tane olan *korinth*¹⁵⁶ sütunlarının dört sırası, asma kat pencereleriyle 9 metre yüksekliğinde bir duvar taşıyan *arşitravlar* (sütun baştabanı) ile desteklenir. Kuzeyinde muhafız odası, güneyinde Ermeni Manastırına giden kapı, batısında demir giriş kapısı ve doğusunda bazilikanın ahşap kapısı vardır. 1842'de Ortodokslar tarafından doğu ucunda inşa edilen bir duvar, 1919'da İngiltere yönetiminin Kudüs'e askeri vali olarak atadığı Albay Ronald Storrs'un¹⁵⁷ emriyle kaldırılmış, böylece binanın simetrisi yeniden sağlanmıştır. Büyük buluşmalar, şenlikler ve diğer kutsal günler *nefte* (kilise ortası) gerçekleşmektedir.¹⁵⁸ Kireçtaşı sütunları ile Havarilerin freskleri Orta Çağ'da boyanmış, ancak zaman içinde tamamen solmuşlardır. Sütunlarda Yunanca ve Latince yazıtlar ile bazı azizler temsil edilmektedir.¹⁵⁹ *Nefte* (kilise ortası) bulunan sütunların üzerindeki mozaikler, Ortodoks yorumuyla tasarlanmıştır. Ayrıca bu sütunlarda evrensel ve il kilise konseyleri simgelenmiştir. Bahsi geçen mozaikler varlığını günümüzde de sürdürmektedir.¹⁶⁰

¹⁵⁴ L. G. A. Cust, *a.g.e.*, s. 39.

¹⁵⁵ M. Bacci, G. Bianchi, S. Campana, G. Fichera, "a.g.m.", s. 25.

¹⁵⁶ Korint, antik mimarlıkta kullanılan bir sütun-kiriş düzeni türüdür. Bkz. M. Sözen, U. Tanyeli, *a.g.e.*, s. 137.

¹⁵⁷ Filistin bölgesi ve Kudüs, Aralık 1917'de General Allenby'nin önderliğinde İngiltere'nin yönetimi altına girmiştir. 26 Ekim 1918'de Kudüs'ün sorumluluğu İngiliz General Sir Arthur Wigram Money'e verilmiştir. 1919'da ise General Allenby'nin emriyle General Arthur Wigram Money Filistin'e 13 askeri vali atanmıştır. Kudüs'e görevlendirilen Askeri Vali Albay Ronald Storrs'dur. Can Deveci, "General Allenby Döneminde Filistin'de Askeri Yönetim ve Nebi Musa Olayları (1917-1920)", *Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt 8, Sayı 1, Ocak 2018, s. 39-40.

¹⁵⁸ L. G. A. Cust, *a.g.e.*, s. 39.

¹⁵⁹ Q. Shomali, "a.g.m.", s. 2.

¹⁶⁰ Lucy-Anne Hunt, "a.g.m.", s. 78.

Fotoğraf 3: Beytullahim Doğuş Kilisesi, Sütun Resimleri¹⁶¹

Kutsal Kabir Kilisesi¹⁶² örneğinde olduğu gibi, Doğuş Kilisesinin *Katholikon*¹⁶³ kısmı sadece Ortodokslar tarafından kullanılır. Güney *transeptteki* (çapraz kilise ortası) Aziz Nicholas Kilisesi ve *nefin* (kilise ortası) güney koridoruna giden kapı sadece Ortodokslarıdır. Ermeni Kilisesi ise Doğuş Kilisesi'nin kuzey *transeptinde* (çapraz kilise ortası) bulunmaktadır. Kuzeybatı köşesinde Latin Kilisesine giden kapı vardır.¹⁶⁴ Doğu ucunda Hz. İsa'nın doğumunun gerçekleştiği kutsal alan bulunmaktadır. Kutsal alana giden üç kapı vardır; üzerlerine İsa, Meryem, havariler, azizler ve diğerlerinin dini resim ve simgeleri yerleştirilmiştir.¹⁶⁵

¹⁶¹ <http://holyland.ccreadbible.org/bethlehem/terras/TSbtcol.jpg> (Erişim Tarihi: 15.05.2019, 23:53); <https://www.pbase.com/image/124307542> (Erişim Tarihi: 15.05.2019, 23:55) Daha fazla sütun resimleri ve mozaik görüntüleri için Bkz: Lucy-Anne Hunt, "a.g.m", s.76.

¹⁶² Kudüs'de yer alan Hz. İsa'nın çarmıha gerildiği, gömüldüğü ve daha sonra yeniden dirildiğine inanılan yere M.S. 326 yılında inşa edilmiş ve Kamame Kilisesi adı verilmiş olan kilisedir. İngilizce kaynaklarda *the Church of Holy Sepulchre*, günümüz Türkçesinde *Kutsal Kabir Kilisesi* olarak geçmektedir. Bu kilise hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Anastasia Keshman, "Church of the Holy Sepulchre, Jerusalem", Larissa J. Taylor (ed.), *Encyclopedia of Medieval Pilgrimage*, Leiden-Boston: Brill, 2010; L. G. A. Cust, *a.g.e.*; O. Peri, *a.g.e.*

¹⁶³ Bir Ortodoks manastırında merkez niteliğindeki ana kiliseye "Katholikon" ismi verilir. Bkz. M. Sözen, U. Tanyeli, *a.g.e.*, s. 126.

¹⁶⁴ L. G. A. Cust, *a.g.e.*, s. 40.

¹⁶⁵ Q. Shomali, "a.g.m.", s. 5.

İngiltere yönetiminde yüksek memur görevini üstlenen L.G.A. Cust'ın (1929) belirttiğine göre; *ikonostasisin* (kilise ortasını yarım kubbelerden ayıran duvar)¹⁶⁶ önünde ikisi büyük ve ikisi küçük dört mumluk mevcuttur. Kuzeydoğu duvarına sabitlenmiş yedi koltuk vardır. Bu koltukların üzerinde 35 simge yer almaktadır. Koltukların önünde koro için bir stant, güneydoğu duvarına yapıştırılan ataerkil tahta, piskopos için bir koltuk ve beş sandalye daha vardır. Tavandan asılı iki büyük lamba, bir orta lamba, bir adet küçük lamba ve birkaç adet lamba zinciri mevcuttur. *Katholiko*'nun kuzeybatı köşesinde bir kürsü, alt kısmında bir kuşla asılı olan küçük lamba yer alır; kürsünün üst kısmında, iki kuş kafasında iki şamdan, kürsü basamağının üst kısmında İsa'nın simgesi ve kürsünün altındaki duvarda İsa'nın dirilişini anlatan simge mevcuttur.¹⁶⁷ Güney *apsis* (yarım kubbe), Rum Ortodoks Manastırının avlusuna açılır. Bu avlu adımları, güney koridorlarının altına uzanan bir dizi mezar mağarasına götürür. Avlunun doğu tarafında, 12. yüzyıl çan kulesinin alt kısmı görülebilir.¹⁶⁸

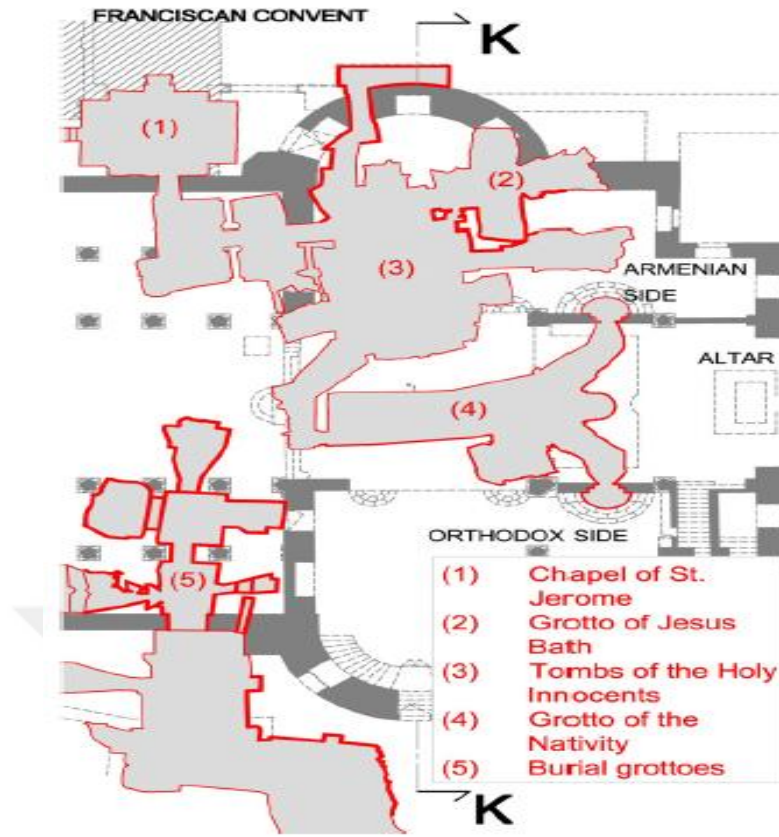
Beytullahim Kilisesi, karmaşık bir yeraltı mağara sistemine sahiptir. Bunlardan ilki, köklü dini ve tarihi anlamı nedeniyle her yıl binlerce hacı tarafından ziyaret edilen, Doğu Mağarası'dır. Kilisenin ana girişinde başlayan her zamanki hac yolu ya *nef* (kilise ortası) ya da koridorlar boyunca uzanır, Ortodoks tarafındaki mağaraya kadar ilerler ve kiliseden Ermeni tarafındaki kuzey *transeptden* (çapraz kilise ortası) çıkar.¹⁶⁹ Mağara, yaklaşık 12 m. ölçülerinde 3m. çapında dikdörtgen şeklindedir.

¹⁶⁶ İkonastasis, Bizans kiliselerinde ana nefi apsis kesiminden ayıran ikonlarla bezeli bölme duvara verilen isimdir. Bkz. M. Sözen, U. Tanyeli, *a.g.e.*, s. 112, Ş. Gündüz, (2017), *a.g.e.*, s. 240.

¹⁶⁷ L. G. A. Cust, *a.g.e.*, s. 55.

¹⁶⁸ Q. Shomali, "a.g.m.", s. 6.

¹⁶⁹ C. Alessandri, V. Mallardo, "a.g.m.", s. 68.

- 1- Aziz Jerome Şapeli
(*Chapel of St. Jerome*)
- 2- İsa'nın Vaftiz
Mağarası (*Grotto of
Jesus Bath*)
- 3- Kutsal Masumların
Mezarları (*Tombs of the
Holy Innocents*)
- 4- Doğu Mağarası
(*Grotto of the Nativity*)
- 5- Yeraltı Mağaraları
(*Burial Grottoes*)

Plan 4: Kilisenin Altındaki Mağaraların Planı¹⁷⁰

Zemin ve duvarlar beyaz mermer döşeme ile kaplanmıştır. Kilisedeki iki giriş ile mağaraya ulaşılmaktadır. 4. yüzyılda, kilisenin ana gövdesinden mağara girişi sadece bir taneydi.¹⁷¹ Katholikonun altında yer alan Doğu Mağarası'na kuzeyden ve güneyden merdivenlerle inilir. Gerçek mağara iki bölümden oluşmaktadır; Doğu Yıldızı'nın olduğu alt bölüm ve sunağın bulunduğu üst bölüm.¹⁷² Güney kapısı Ortodoks görevlileri tarafından tek başına kullanılmaktadır. Mağaraya giden merdivenlerin arasındaki perdeler ve kapının sütunundan mağaranın tabanına kadar uzanan perdeler Ortodokslara aittir.

İsa'nın doğum yeri olarak kabul edilen noktadaki beyaz mermer üzerinde bir sunak bulunmaktadır. Hıristiyan âlemi için kutsal sayılan bu noktanın belirgin olması için Latinler tarafından 1717 yılında on dört sivri uçlu gümüş yıldız yerleştirilmiştir. Bu

¹⁷⁰ Mağaranın planı, 2000'li yıllarda gerçekleştirilen yapısal analiz sonucu hazırlanan çalışmadan alınmıştır. Ayrıntılı bilgi için; C. Alessandri, V. Mallardo, "a.g.m.", s. 68.

¹⁷¹ Q. Shomali, "a.g.m.", s. 7.

¹⁷² L. G. A. Cust, *a.g.e.*, s. 42.

yıldızın üzerinde Latince bir yazı¹⁷³ bulunmaktadır. Gümüş yıldız, farklı Hıristiyan topluluklarını temsil eden on beş gümüş lambayla aydınlatılmaktadır. Lambaların altısı Rum Ortodokslara, dördü Katoliklere, beşi de Ermeni Ortodokslarına aittir.¹⁷⁴

Fotoğraf 4: Doğum Mağarası'ndaki Gümüş Yıldız¹⁷⁵

L.G.A. Cust'ın aktardığına göre, Doğuş Yıldızı'nın yukarısındaki yarı dairede Ortodokslara ait olan on bir simge vardır. Doğuş Yıldızı'nın üzerinde, “Kutsal Altar” olarak bilinen bir sunak vardır. Ortodokslar Kutsal Altar'ın üzerindeki yarı daireyi kapatan korkuluğu şafak duaları için açmakta ve öğleden önce Ermenilerin duaları bitene kadar açık bırakmaktadırlar. Ortodokslar büyük çanları çaldığında da korkuluklar açılmaktadır. Bu olay Cumartesi günleri ve bayram akşamları gerçekleşmektedir. Bu vesileyle açıldığında, Ortodoksların simgeleri Altar'ın üzerine yerleştirilir ve gün batımı duaları sona erer ermez simgeler kaldırılır ve kapısı kapatılır. Yarı daireyi kapsayan kadife *goblen* (resimli örtü)¹⁷⁶ Ortodokslara aittir ve gerektiğinde onlar tarafından değiştirilir. Yıldızın sağında kısa bir direğin tepesinde küçük taş lavabo bulunur. Burada yalnızca Ortodoks kullanımı için duvarda bir dolap bulunmaktadır. Mağaranın kuzey basamağının ucunda ayrıca bir dolap vardır. Daha önce Ermeniler tarafından kullanılan

¹⁷³ Yıldız üzerindeki yazı “Hic De Virgine Maria Jesus Christus Natus Est- 1717”. Q. Shomali, “a.g.m.”, s. 7.

¹⁷⁴ Q. Shomali, “a.g.m.”, s. 7., İ. Satış, M. Ceyhan, (2012) “a.g.m.”, s. 28.

¹⁷⁵ Bu fotoğraf UNESCO'nun internet sitesinden alınmıştır. Ko Hon Chiu Vincent tarafından 2014 yılında çekilmiştir. Bkz. <https://whc.unesco.org/en/list/1433/gallery/&index=13&maxrows=12> (Erişim Tarihi: 02.03.2019 02:59)

¹⁷⁶ Goblen, resimli Avrupa duvar halısına verilen isimdir. Bkz. M. Sözen, U. Tanyeli, *a.g.e.*, s. 91.

bu dolap, günümüzde kullanılmamaktadır. Mağaranın kuzey kapısının üstünde iki sembol ve iki lamba vardır. Sağ taraftaki simge ve lamba Ermenilere ve sol taraftaki simge ve lamba Ortodokslara aittir.¹⁷⁷ Doğu sunağının karşısından atılan üç adım, ziyaretçiyi, doğumdan sonra İsa'nın konulduğu yer olan *Manger* (ahır) bölümüne götürür.¹⁷⁸ *Manger'in* (ahır) önünde beş adet lamba, bir simge ve *Manger'e* (ahır) bakan bir sunak vardır. Bu sunağın üzerinde, Latinlere ait şamdanlar ve bir simge bulunmaktadır. *Manger'in* (ahır) duvarları Latinlere ait halılar ile kaplıdır. *Manger'e* (ahır) giden merdivenlerde üç şamdan vardır; ortasındaki Ortodokslara, sağındaki Ermenilere, diğeri de Latinlere aittir.¹⁷⁹ Mağaranın etrafında, yanmaz taşlı bir *goblen* (resimli örtü) vardır. Bu *goblende* (resimli örtü) beşi kuzey duvarda, üçü batıda, diğeri güneyde olmak üzere on iki simge bulunmaktadır. Bu simgelerin altısı Ortodokslara, altısı da Ermenilere aittir. Aziz Jerome Mağarasına götüren kapının üstünde de bir simge bulunur. Mağara ve *Manger'deki* (ahır) lambaların toplam sayısı 53'dür, bunların 19'u Latinlere, 17'si Ortodokslara, 17'si Ermenilere aittir.¹⁸⁰

Kilise, özellikle Haçlıların Latin Krallığı (1099-1187) döneminde ön plana çıkmıştır. Ayrıca 1482'de İngiltere Kralı IV. Edward'ın çatı için kurşun sağlamış olduğu bilinmektedir.¹⁸¹ Zamanla bu kompleks yapı, farklı Hıristiyan cemaatlerine ait çeşitli kilise ve manastırların eklenmesiyle genişletilmiştir.¹⁸² Örnek vermek gerekirse, 1680'li yıllarda Rumlar, Beytullahim Kilisesi'ne gelen kendi cemaatlerine mensup ruhban ve ziyaretçilerin konaklamaları için tasarruflarındaki kilise yakınında bulunan arsaya yeni odaların yapılması talebinde bulunmuşlardır. II. Süleyman (1687-1691) 1689 yılında verdiği iradeyle Rumların istedikleri oda, mahzen, mutfak, fırın, değirmen ve ahır gibi müştemilat yapmalarını onaylamıştır. Ayrıca bu bahaneyle Rumların yeni kilise inşası veya kilise tamirine kalkışmamaları konusunda uyarı yapılmıştır.¹⁸³

Genel anlamda, 13. yüzyıldan 19. yüzyıla kadar, kilise alanında önemli değişiklikler yapılmadığı söylenebilir. Bakım eksikliğinden dolayı 14. yüzyıldan itibaren, kilisenin tabloları, mermer kaplamaları, anıtsal sütunları ve çatısı çürümeye başlamıştır.

¹⁷⁷ L. G. A. Cust, *a.g.e.*, s. 57.

¹⁷⁸ Q. Shomali, "a.g.m.", s. 7.

¹⁷⁹ L. G. A. Cust, *a.g.e.*, s. 58; Q. Shomali, "a.g.m.", s. 7.

¹⁸⁰ L. G. A. Cust, *a.g.e.*, s. 59.

¹⁸¹ L. G. A. Cust, *a.g.e.*, s. 36; M. Bacci, G. Bianchi, S. Campana, G. Fichera, "a.g.m.", s.7.

¹⁸² Q. Shomali, "a.g.m.", s. 1-2.

¹⁸³ IRCICA, *Mühimme Defterlerinde Kudüs (1601-1699)*, Cilt 2, İstanbul, 2016, s. 115. (d. 98, s. 205, h. 714)

Yan duvarların mermer kaplamaları sık sık çalınmıştır. Rum Hacı Arsenios tarafından 1512’de belirtildiği üzere mermer kaplamalar, *bema*¹⁸⁴ ve koro alanı korunurken, *nef* (kilise ortası) korunamamıştır. 15. yüzyılın ikinci yarısına kadar, 1461’de Louis de Rochechouart ve 1480’de Felix Fabri’nin belirttiği gibi mozaik dekorasyon bölümleri düşmeye başlamıştır.¹⁸⁵

Hem Eyyubi-Memluk hem de Osmanlı Devleti tarafından teamüle göre, Hıristiyanların kiliselerini korumalarına izin verilmiştir, ancak yeni bina inşa etmek ve mevcut binaların onarılması özel şartlara bağlanmıştır. Osmanlı idaresi, gayrimüslimlerin kilise, manastır ve havraları konusunda İslam hukuku uygulamalarını gözetmiştir. Bu hukuka göre fethedilerek alınan yerlerdeki mevcut kilise ve havralar tahrip edilip, yıkılmazdı. Ancak yenilerinin yapılmasına izin verilmezdi. Barış halinde alınan kentlerde kilise gibi ibadetgahların muhafazası sağlanırdı.¹⁸⁶ Yasak olmasına rağmen sonradan izinsiz inşa edilen kiliseler yıkılırdı. Tamir için izin alınan kiliselerin tamirden sonra kontrolü sırasında aslına uygun olmadığı tespit edilirse işlem gören yer yıkılıp yeniden onarılırdı. Bunların yanı sıra bir de rüşvet yoluyla izinsiz tamir yapıldığında buna müsaade edenlerin hapsine karar verilerek yaptırılan yerin yıktırılarak aslına uygun hale getirilmesi sağlanırdı.¹⁸⁷ Şer’i hukuk uygulaması 1839 Tanzimat Fermanı’nın ilanına değin sürmüştür. Fermanın Osmanlı tebaasının eşitliği ilkesine göre öncelikle zimmet anlayışı terkedilerek, şer’i hukuka dayalı uygulama ve kısıtlamaların kaldırılması gerekiyordu. Bu hususta önemli adımlar atılsa da şer’i uygunluk, fetva alınması gibi kadim uygulamalar devam etmiştir. 1856 tarihli Islahat Fermanı’yla gayrimüslimlerin hakları genişletilmiştir. Kilise, havra, manastır inşa ve tamirlerindeki kısıtlamalar kaldırılmıştır. Kısıtlamaların kaldırıldığı belirtildiği halde eski usul tamamen terkedilememiştir. Ancak bir bölgedeki tebaanın çoğunluğu gayrimüslimse kilise, manastır vb. yapıların tamiri

¹⁸⁴ *Bema*, erken Hıristiyan kiliselerinde ruhban sınıfı için ayrılmış yüksekçe platformdur. Diğer bir anlamı ise Bizans kiliselerinde sunağı içeren bölümdür ve kilisenin en kutsal bölümü sayılır. Bkz. M. Sözen, U. Tanyeli, *a.g.e.*, s. 39, Ş. Gündüz, (2017), *a.g.e.*, s. 79.

¹⁸⁵ M. Bacci, G. Bianchi, S. Campana, G. Fichera, “a.g.m.”, s. 8.

¹⁸⁶ Mehmet Akman, “Kilise ve Havraların İslam-Osmanlı Hukuk Tarihindeki Yeri”, *İLAM Araştırma Dergisi*, Cilt 1, Sayı 2, 1996, s. 134-137; Yavuz Ercan, “Türkiye’de XV. ve XVI. Yüzyıllarda Gayrimüslimlerin Hukuki, İçtimai ve İktisadi Durumu”, *Belleten*, Cilt 47, Sayı 188, 1983, s. 1123 (1119-1149); Bilal Eryılmaz, *Osmanlı Devleti’nde Gayrimüslim Tebaasının Yönetimi*, Risale Yayınevi, İstanbul, 1990, s. 39-40.

¹⁸⁷ Aşkın Koyuncu, “Osmanlı Devleti’nde Kilise ve Havra Politikasına Yeni Bir Bakış: Çanakkale Örneği”, *Çanakkale Araştırmaları Türk Yılığ Dergisi*, Sayı 16, 2014, s. 48.

izinsiz yapılacaktır. Bununla birlikte yeni kilise inşa etmek için yine Sultan'ın kendisinden özel bir izin alınması gerekmektedir.¹⁸⁸

Osmanlı döneminde kilise onarım işleri izne tabii tutulmuş, gerektiğinde de yapılan talepler doğrultusunda tamire izin verilmiştir. Dolayısıyla eskiye kıyasla Beytullahim Kilisesi çok daha bakımlı duruma gelmiştir. Bu hususta Evliya Çelebi'nin gözlemleri kanıt olarak gösterilebilir. Doğuş Kilisesi'nin mimari yapısıyla ilgili olarak 1672 yılında Kudüs'ü gezen Evliya Çelebi şunları söylemiştir¹⁸⁹:

“Ammâ deyr-i Beytü'l-lahm'in tûlu iki yüz ayaktır ve arzı yüz ayaktır. Ve derûn-ı deyrde altmış ibret-nümâ sütûn-ı müntehâlardır. Otuzu üçer âdem derâgûş eder cüssedâr amûd-ı âlilerdir. Cümleden kadleri kâmil otuzar zirâ' kad senglerdir. ...Ve bu deyrin zemîni beyâz mermer-i hâm döşelidir içinde ol-kadar âvîzeler yokdur, ammâ kanâdîlleri gâyet çokdur. ...Ve kubbeleri ve tâkları serâpâ müzehheb sırça mînâ ile münakkaş harpiüşte tavandır. ... Ve bunun dahi bilâ-teşbih kiblesi cânib-i şarka nâzırdır ve nîm kubbededir. Ve cânib-i erba'asında câmları yokdur. Ammâ içi cemî'i melik-i nasârâ ile mâl-â-mâldir. Ammâ kiblesinin sağında on iki kademe taş nerdübân ile nüzûl olunur bir gârdır. Beytü'l-lahm dedikleri mağara budur. Üç köşe bir gârdır, içine beş yüz âdem sığar, hayli vâsi'dir. ...”

Günümüz Türkçesiyle aktarılırsa Evliya Çelebi Beytullahim Kilisesi'nin iki yüz ayak¹⁹⁰ uzunluğunda, yüz ayak eninde olduğunu ve kilisenin içerisinde altmış uzun sütun, otuz da küçük sütun olduğunu belirtmiştir. Kubbelerinin ve *tâklarının* (kemer)¹⁹¹ baştanbaşa süslü camlarla güzelleştirilmiş olduğunu ve kiblesinin doğu yönünde olduğunu ifade etmiştir. Kiblesinin sağında on iki taş basamakla inilen bir mağaranın varlığından bahsetmiş, bu mağaranın Beytullahim adıyla anıldığını yazmıştır.

Şer'i hukuka göre onarımlarda dikkat edilen hususlardan birisi de rüşvet olaylarıdır. 1690 yılında Rumlar kilisenin kurşun, ağaç tahtalar ve kerestelerle kaplı çatısının çürüdüğü gerekçesiyle burayı yeni malzemelerle onarmışlardır. Kudüs idari

¹⁸⁸ Gülnihal Bozkurt, *Alman-İngiliz Belgelerinin ve Siyasî Gelişmelerin Işığı Altında Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşlarının Hukukî Durumu (1839-1914)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1996, s. 56; A. Koyuncu, “a.g.m.”, s. 54-55.

¹⁸⁹ Evliya Çelebi b. Derviş Muhammed Zilli, *a.g.e.*, s. 250-251.

¹⁹⁰ Metrenin kabulüne kadar kullanılan yarım arşın değerindeki ölçüdür. Fakat arşın, çarşı arşını (68 cm.) ve mimar arşını (75.8 cm.) olarak değişik iki değere sahiptir. Osmanlı döneminde kullanılan bu ölçü birimi 26 Mart 1931 tarihinde kullanımdan kaldırıldığı sırada ortalama 33 cm. uzunluğundaydı. Bkz: Mehmet Ali Ünal, *Osmanlı Tarih Sözlüğü*, Paradigma Yayıncılık, İstanbul, 2011, s. 66; Sargon Erdem, “Ayak”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, Cilt 4, İstanbul, 1991, s. 191.

¹⁹¹ Tâk(طاق)'ın sözlük anlamı kemer, yarım daire şeklindeki kapı, pencere vs. üstü demektir. Şemseddin Sami, *Kâmûs-ı Türkî (Latin Harfleriyle)*, Haz. Raşit Gündoğan, Niyazi Adıgüzel, Ebul Faruk Önal, İdeal Kültür Yayıncılık, İstanbul, 2011, s. 674.

yöneticileri bu onarım işleminin izinsiz yapıldığı gerekçesiyle Rumlardan akçe talep etmişlerdir. Bunun üzerine Rum Patriği, ruhbanları ve Gürcü ruhbanı Ordu-yu Hümâyûna bizzat arzuhal ile bu onarımın Beytullahim Kilisesi'nin ihtiyaçlarından dolayı yapıldığını ancak idarecilerin şer'î hukuka aykırı olarak kendilerinden akçe talep ettiklerini bildirerek şikâyetlerini dile getirmişlerdir. II. Süleyman'ın 1690 yılında verdiği iradeyle, idarecilerin izinsiz bahanesiyle akçe talebinde bulunmamaları, cemaatleri rencide etmekten geri durmaları, gerekli durumlarda kilisede tamir yapılmasına kimsenin karışmaması uyarısında bulunmuştur. Bunun yanında cemaatlerin tamir bahanesiyle kilisenin şeklini bozarak mevcut binaların genişletilmesinin yasak olduğu vurgusu yapılmıştır.¹⁹²

Tarih boyunca çeşitli topluluk ve devletlerin hâkimiyeti altına giren Beytullahim hem kasaba hem de kilise olarak çeşitli müdahaleler görmüştür. Osmanlı döneminde gerekli görüldüğü zaman türlü onarımlardan geçirilerek iyi bir konuma getirilmiştir. 1914 yılında Osmanlı hâkimiyetinden çıkan Beytullahim Kilisesi günümüzde Filistin toprakları içerisinde bulunmaktadır. Nüfusunu Müslümanların yanı sıra Roma ve Süryani Katolik, Grek ve Süryani Ortodoks, Melkitler, çeşitli Protestan mezhepleri, Maruniler ve Hıristiyan Ermeniler oluşturmaktadır. Beytullahim Kilisesi, kasabanın önemli bir gelir kaynağıdır. Her yıl Noel gününde pek çok turist ağırlamaktadır. Beytullahim Kasabası ve Kilisesi 2012 yılında UNESCO tarafından dünya miras listesine eklenmiştir.¹⁹³

¹⁹² IRCICA, *a.g.e.*, s. 119, 120. (d. 99, s. 103, H. 329)

¹⁹³ <https://whc.unesco.org/en/list/1433> (Erişim Tarihi: 17.05.2019, 08:50)

1.3. Hıristiyan Cemaatleri Arasında Beytullahim Kilisesi'nin Önemi

Yeryüzündeki tüm dinlerde görüldüğü gibi Hıristiyanlıkta da birbirinden farklı görüşler neticesinde ortaya çıkan mezhepler mevcuttur. Hıristiyanlık dini Ortodoks, Katolik ve Protestan olmak üzere üç ana mezhebe ayrılmıştır ki bunlarda kendi aralarında alt mezheplere bölünmüştür.¹⁹⁴ Hıristiyanlık dininin mezheplere ayrılmasında üç önemli dönem vardır. Bunlardan ilki Doğu Hıristiyanları olarak adlandırılan dinsel grupların ortaya çıktığı 5. yüzyıldır. İkincisi İstanbul ve Roma Kiliselerinin birbirinden kopması neticesinde Katolik ve Ortodoksluğun ortaya çıktığı 11. yüzyıldır. Üçüncüsü ise reformcuların Katolik kilisesinden ayrılarak Protestanlığı oluşturduğu 16. yüzyıldır.¹⁹⁵

Katoliklik, günümüzde Hıristiyan nüfusunun %50'sini oluşturan ve tarihi açıdan en büyük mezheptir. Latin dünyasında biçimlenmiş olan bu mezhep, Roma İmparatorluğu'nun tercih ettiği Hıristiyanlık yorumunun devamı niteliğinde olup homojen bir gelenek sürdürmektedir. Hıristiyanlık tarihinin ikinci büyük mezhebi olan Ortodoksluk geleneği daha yerel ve etnik anlam taşımaktadır.¹⁹⁶ Protestanlık ise, 16. yüzyıldaki Katolik Kilisesi'nin dini, siyasi ve ekonomik yapılanmasına, uygulamış olduğu ağır kurallara tepki gösterilerek reform hareketleriyle ortaya çıkarılmış ve Katolikliğin alt mezhebinden biri olmuştur.¹⁹⁷

Hıristiyanlıkta Ortodoks, Katolik ve Ermeni mezheplerinin ortaya çıkmasında çeşitli etkenler vardır. Mezhepleşmeler ortaya çıkmadan önce inanç sorunlarını çözmek adına toplantılar yapılmıştır. Öyle ki, Hıristiyanlık dininin inanç uygulayış biçimlerini, doğrularını, farklılıklarını ele alan genel (ekümenik) konsiller düzenlenmiştir.¹⁹⁸ Ekümenik konsil, tüm Hıristiyanlığı ilgilendiren mevzuların görüşülmesi için papanın çağrısıyla tüm kilise piskoposlarından ve üst düzey temsilcilerden meydana gelen toplantılara verilen addır. Konsillerde tartışılan en önemli konu teslis veya üçleme olarak adlandırılan, aynı özden gelen farklı üç tanrı inancıdır. Daha açık bir ifadeyle bu inanç; Baba, Oğul ve Kutsal Ruhun aynı özden geldiği, birbirinden farklı üç tanrı olduğu,

¹⁹⁴ Mehmet Aydın, "Hıristiyanlık, Mezhepler ve Tarikatlar", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, Cilt 17, İstanbul, 1998, s. 353.

¹⁹⁵ Şinasi Gündüz, *Hıristiyanlık*, İSAM Yayınları, Ankara, 2004, s. 121.

¹⁹⁶ Mehmet Aydın, (1998), "a.g.m.", s. 354.

¹⁹⁷ Ahmet Hikmet Eroğlu, "Hıristiyanların Bölünme Sürecine Genel Bir Bakış", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, XLI., 2000, s. 319; Ş. Gündüz, *a.g.e.*, s. 131.

¹⁹⁸ Ömer Faruk Harman, "Konsil", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, Cilt 26, İstanbul, 2002, s. 177; Mehmet Aydın, "Konsillerin Hıristiyanlıktaki Yeri ve Önemi", *Dinler Tarihi Araştırmaları III: 2000. Yılında Hıristiyanlık (Dünü, Bugünü ve Geleceği)*, Ankara, 2001, s. 108.

tanrılığın da bunların birleşmesinden oluştuğudur.¹⁹⁹ Bu inancın ilkelerinin görüşülmesi amacıyla ekümenik sayılan toplamda yedi konsil düzenlenmiştir. Bu konsiller “Doğu Konsilleri” olarak adlandırılmaktadır.²⁰⁰ Toplanan yedi genel konsilin ilki Konstantin tarafından 325 yılında İznik’te düzenlenmiş, bu konsile çoğunlukla doğudan katılım gerçekleşmiştir. İznik toplantısında ilk olarak teslis inancını reddeden Ariusçular²⁰¹ fikirlerini sunmuş, fakat büyük tepki çekmişlerdir. Zira bu konsil Ariusçulara tepki olarak ve onları sindirmek amacıyla toplanmıştır. Zaten Konsil sonucunda İsa’nın tanrı olduğu düşüncesi²⁰² kabul edilmiş ve Ariusçular aforoz edilmiştir.²⁰³ Kutsal ruhun ilahiliğinin konuşulduğu ikinci toplantı ise 381 yılında İmparator I. Theodosios öncülüğünde İstanbul’da gerçekleştirilmiş, ancak bu konsile papa katılmamıştır.²⁰⁴ İstanbul Konsili’nde, İstanbul Piskoposluğu’nun Roma Piskoposluğu’ndan sonra geldiği açıklanmıştır.²⁰⁵ Birinci konsilden sonra Ariusçuluk fikirleri yayılmaya devam ettiği için İstanbul’da yeni bir toplantı düzenlenerek İznik Konsili’nde alınan kararları yeniden zikredilmiştir. Özellikle Kutsal Ruhun tanrılığı resmen onaylanmıştır.²⁰⁶ Bu konsilden sonra İskenderiyeli ve Antakyalı Hıristiyanlar arasında İsa’nın kişilik ve tabiatı hususunda anlaşmazlık çıkmış ve bu konunun sonuca bağlanması için 431’de İmparator II. Theodosios’un öncülüğünde Efes’te üçüncü genel konsil toplanmıştır. İskenderiyeliler İsa’nın tek ilahi tabiatı olduğunu savunurken, Antakyalılar tek kişilikli ve iki tabiatlı olduğu vurgusunu yapmaktadır. Bu konsilde İstanbul Piskopos’u Nestorios Antakyalıları savunmuştur. Bu sebeple Nestorios’un düşünceleri reddedilmiş ve onun önderliğinde

¹⁹⁹ Mehmet Bayraktar, *Üç Dinin Tarihi: Yahudilik, Hıristiyanlık, İslam*, Say Yayınları, İstanbul, 2016, s. 241.

²⁰⁰ Ömer Faruk Harman, “Konsil”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, Cilt 26, İstanbul, 2002, s. 176-178.

²⁰¹ Ariusçuluk akımı İskenderiyeli Arius (ö. 336) önderliğinde IV. yüzyılda ortaya çıkmıştır. Onlara göre tanrı doğmamış ve doğurulmamıştır. Baba olarak adlandırılan tanrının ezelden beri baba olmadığını, kendi iradesiyle oğulu (Hz. İsa) yaratmasıyla baba olduğunu, oğuldan sonrada diğer varlıkları yoktan var ettiğini savunurlar. Öyle ki onlara göre Hz. İsa tanrı değil ilahi kuvvetlerle donatılarak doğmuş bir varlıktır. Mustafa Sinanoğlu, “İznik Konsili”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, Cilt 23, İstanbul, 2001”, s. 549; Süreyya Şahin, “Doğu- Batı Kiliseleri, Ayrılmaları ve Sebepleri”, *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı 4, 1986, s. 319.

²⁰² Yeryüzünün yaratıcısı, baba tanrı ve onun özünden doğmuş oğul olarak vurgulanmıştır. İnsanlığın kurutulması için gökten inmiş, beden halini almış ve daha sonra çarmıha gerilerek öldürülmüş, ancak üçüncü gün dirilmiş ve tekrar göğe yükselmiştir. Ölülere ve yaşayanları yargılamak üzere yeniden geleceğine inandıkları açıklanmıştır. M. Sinanoğlu, “a.g.m.”, s. 550-551.

²⁰³ A. Hikmet Eroğlu, “a.g.m.”, s. 312; M. Bayraktar, *a.g.e.*, s. 464.

²⁰⁴ M. Sinanoğlu, “a.g.m.”, s. 550-551; Ömer Faruk Harman, “Konsil”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, Cilt 26, İstanbul, 2002, s. 177.

²⁰⁵ Kürşat Demirci, *Bir Hıristiyan Mezhebi Olarak Ortodoksluğun Teolojisi*, Ayışığı Kitapları, İstanbul, 2005, s. 19.

²⁰⁶ M. Bayraktar, *a.g.e.*, s. 465.

Nasturi Kiliseleri (Doğu Süryani, Asuri ve Kelani Kiliseleri) diğer Hıristiyan kiliselerinden ayrılmıştır.²⁰⁷

Dördüncü genel konsil 451 yılında İmparator Markianos tarafından Kadıköy’de toplanmış ve papa temsil edilmiştir. Kadıköy toplantısında 381 İstanbul Konsili teyit edilirken 431 Efes Konsili reddedilmiş ve İsa’nın hem ilahi hem de insani bir ruha sahip olduğu kabul edilmiştir. Kadıköy Konsili’nde alınan bu karara uymayanlar Monofizit olarak adlandırılmıştır, dolayısıyla kendileri diyofizit akımı savunmuşlardır.²⁰⁸ Bu konsilden sonra Ermeni Apostolik, Süryani Kadim, İskenderiye Kıpti, Habeş, Maruni Kiliseleri, Batı Kiliselerinden ayrılmışlardır. Bu yüzden bunlar “Ayrılmış Doğu Kiliseleri”, “Bizans riti uygulamayan Eski Doğu Kiliseleri” olarak isimlendirilen monofizit kiliselerdir.²⁰⁹ Konsilde İstanbul’a Roma ile eşit imkanlar tanınmış, bu da iki şehir arasındaki gerginliği arttırmıştır. Ayrıca Kadıköy Konsili esnasında Piskopos Juvenal Kudüs’e Roma, İstanbul, İskenderiye ve Antakya’dan sonra gelen patriklik vasfını kazandırmıştır. Sebebi ise Kudüs piskoposlarının İstanbul’u desteklemesidir. Daha sonraları Kudüs İstanbul’un etki alanına girmiş olsa da 19. yüzyılda yeniden patriklik yetkisini elde etmiştir.²¹⁰ Genel konsillerin beşincisi 553’te İmparator I. Justinian liderliğinde yine İstanbul’da toplanmış ve Kadıköy Konsil kararları kabul edilmiştir. Altıncı konsil 680-681 arasında İmparator IV. Konstantin tarafından yine İstanbul’da toplanmıştır. Genel konsillerin yedinci ve sonuncusu olarak bilinen konsil 787’de İmparatoriçe Irene önderliğinde İznik’te toplanmış ve bu konsilde ikon kültü onaylanmıştır.²¹¹

Görüldüğü üzere birinci ve dördüncü konsiller daha çok tartışma ve karşılıklı zıtlama şeklinde gerçekleşmiştir. 4. yüzyılın sonlarında (395 yılında) Roma Devletinin Doğu ve Batı şeklinde ikiye ayrılması ile kiliseler arasında papanın nerede duracağı konusu, çekişmeleri daha da arttırmıştır. Doğu (Bizans) ve Batı (Roma) Kiliselerinin birbirinden ayrılmalarındaki ilk kıvılcım Hz. İsa’nın görevlendirdiği havari Petrus’un

²⁰⁷ M. Bayraktar, *a.g.e.*, s. 465-466; Ömer Faruk Harman, “Konsil”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, Cilt 26, İstanbul, 2002, s. 177; Marc Madrigal, *Anadolu’nun Ekümenik Konsilleri*, Kutsal Kitap ve Arkeoloji Yayınları, İstanbul, 2014, s. 3; Ömer Faruk Harman, “Günümüzde Ortodoks Hıristiyanlık”, *Dinler Tarihi Araştırmaları III: 2000. Yılında Hıristiyanlık (Dünü, Bugünü ve Geleceği)*, Ankara, 2002, s. 187.

²⁰⁸ M. Bayraktar, *a.g.e.*, s. 466.

²⁰⁹ Ömer Faruk Harman, “Konsil”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, Cilt 26, İstanbul, 2002, s. 177; Marc Madrigal, *a.g.e.*, s. 3; Ömer Faruk Harman, “Günümüzde Ortodoks Hıristiyanlık”, *Dinler Tarihi Araştırmaları III: 2000. Yılında Hıristiyanlık (Dünü, Bugünü ve Geleceği)*, Ankara, 2002, s. 187-190. (187-196)

²¹⁰ K. Demirci, *a.g.e.*, s. 19; Ömer Faruk Harman, “Günümüzde Ortodoks Hıristiyanlık”, *Dinler Tarihi Araştırmaları III: 2000. Yılında Hıristiyanlık (Dünü, Bugünü ve Geleceği)*, Ankara, 2002, s. 193-194.

²¹¹ Ömer Faruk Harman, “Konsil”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, Cilt 26, İstanbul, 2002, s. 177.

Roma’da ölmesi ve burada defnedilmesi gerekçe gösterilerek Batı Kilisesinin üst yetkili olmasının istenmesiyle ortaya çıkmıştır.²¹² 869 yılında bir konsil toplanmış ve Latin Batı Konsili olarak adlandırılmıştır. Bu konsili Batı (Roma Katolik) Kilisesi; 879 yılında toplanan konsile ise Yunan Doğu Konsili ismi verilmiş ve bunları da Doğu (Rum Ortodoks) Kilisesi temsil etmiştir.²¹³ Ayrıca Doğu Kilisesini İstanbul Ortodoks Kilisesi (Rum, Bulgar, Rus), Batı Kilisesini de Katolik Kilisesi (Akdeniz Latin kavimleri, Güney Almanya, İrlanda) temsil eder.²¹⁴

Hıristiyanlar arasında yaşanan çekişmenin sonucunda kesin ayrılık 1054 yılında Doğu ve Batı Kiliselerinin karşılıklı olarak birbirlerini aforoz etmeleriyle olmuştur. Böylelikle resmen Katolik ve Ortodoks mezhepleri ortaya çıkmıştır. 1054’te Ortodoks-Katolik şeklindeki bölünmeden sonra 16. yüzyılda reform hareketlerinin başlaması dinde de yeni bir düzenleme gereksinimine ihtiyaç duyulduğu fikrini uyandırmıştır. Roma Katolik Kilisesi’nin uygulamalarına tepkiler büyümüştür. 31 Ekim 1517 tarihinde Alman ilahiyatçısı Marthin Luther’in 95 maddeden oluşan ve Katolikliğe karşı çıkan yazısını Wittenberg Kilisesi’nin kapısına asmasıyla Katolik-Protestan şeklinde bir bölünme meydana gelmiştir.²¹⁵ Luther’in savunusuna göre, günahları affetmede papa değil, İsa yetkilidir. Yine insanların kurtuluşu hayır işlerine değil, İsa’ya inanmakla olacaktır. Ayrıca İncil’in dilinin yalnızca Latince olmasına karşı çıkarak Almanca’ya çevrilmesini sağlamıştır. Katolik-Protestan bölünmesine sebep olan bu uygulamalara tepki giderek artmış ve Luther’in savunduğu bu reformist inanç, halk tarafından kabul görmeye başlamıştır. Bunun üzerine 1521’de Papalık Marthin Luther ve ona inananları aforoz etmiştir. Böylece yeni bir mezhep doğmuştur.²¹⁶

2. yüzyılın son çeyreğinde Hıristiyanlık dini Anadolu’dan Roma’ya kadar olan geniş bir coğrafyaya yayılmıştır. Roma döneminde Hıristiyanlara karşı zulümler yapılmış ancak İmparator Konstantin (Batı Roma hâkimi) ile Licinius (Doğu Roma hâkimi) 313 yılında Milano’da bir araya gelerek Hıristiyan halka yönelik daha ılımlı bir politika izlenmesine karar vererek Milano Fermanı’nı yayınlamışlardır. Bu ferman ile Roma Devleti Hıristiyanlığa meşruiyet kazandırmıştır.²¹⁷ Ayrıca Hıristiyanlar geniş din ve

²¹² S. Şahin, (1986), “a.g.m.”, s. 325.

²¹³ S. Şahin, (1986), “a.g.m.”, s. 326.

²¹⁴ S. Şahin, (1986), “a.g.m.”, s. 321.

²¹⁵ K. Demirci, *a.g.e.*, s. 23; S. Şahin, (1986), “a.g.m.”, s. 327.

²¹⁶ A. Hikmet Eroğlu, “a.g.m.”, s. 319-322.

²¹⁷ Turhan Kaçar, “Roma İmparatorluğu, Hıristiyanlar ve Milano Fermanı’nın 1700. Yılı”, *Toplumsal Tarih*, Sayı 230, 2013, s. 46.

vicdan özgürlüğüne kavuşmuşlardır. Konstantin bu dönemden itibaren Hıristiyanların İmparatoru konumuna geçmiştir.²¹⁸ Ancak Konstantin döneminde Hıristiyanlık resmi din olamamıştır. Hıristiyanlığın Roma'nın resmi dini olarak tanınması I. Theodosios (379-395) zamanında gerçekleşmiştir.²¹⁹ Konstantin Hıristiyanlığı kabul ettikten sonra yeni kilise binaları inşa edilmesini onaylayarak başta Roma, İstanbul, Antakya ve Kudüs olmak üzere ülkenin her tarafında kendi, annesi Helena ve diğer azizlerin anısına kiliseler yaptırmıştır.²²⁰

Kudüs Hıristiyanları, Rum, Latin (Franklar), Ermeni, Kıpti, Süryani, Marunî, Gürcü, Etiyopyalı ve Sırp gibi cemaatlerden oluşmaktadır. Fatih Sultan Mehmet ile gelen merkezîyetçilik anlayışıyla dağınık bir halde olan Hıristiyanlar Ermeni Gregoryen Kilisesi ile Rum Ortodoks Kilisesi idaresinde toplanmışlardır.²²¹ Osmanlı Devleti Hıristiyan Katolikleri ayrı bir millet olarak değil, yabancı bir topluluk olarak kabul etmiş, bu sebeple “sultanın reayası” kimliği Katoliklere verilmemiştir. Kudüs'te Katolikler Latin ve Frank adıyla anılmıştır.²²²

19. yüzyıl başlarında Kudüs'teki Hıristiyan topluluklarının en önemlileri Ortodoks Rum, Latin ve Ermeni cemaatleriydi.²²³ Kudüs ve çevresinde Hıristiyanlık dini mezheplerine ait birçok manastır ve kilise mevcuttur. Bu yapıların büyük bir kısmı Rum, Latin ve Ermeni cemaatleri tarafından kontrol edilirken geri kalan kısmı diğer cemaat ve mezheplerin kontrolü altındadır. Bu kutsal mekânlardan en önemlisi Kutsal Kabir Kilisesi'dir. Önem sırasında ikinci gelen diğer kutsal mekân ise Beytullahim Kasabası'nda yer alan Doğu Kilisesi'dir.²²⁴

Hıristiyan cemaatler ve onları himaye eden Avrupalı devletler yıllar boyunca Beytullahim Kilisesi üzerinde hâkimiyet mücadelesi verilmiştir. Aslında bu kilisenin her cemaat için aynı önemde olduğunu vurgulamak gerekir. Hz. İsa Kudüs'ün güneyindeki Beytullahim kasabasının sınırları içerisinde bulunan bir mağarada doğmuş, kutsal doğumun gerçekleştiği bu mekânı ebedi kılmak maksadıyla üzerine bir kilise inşa edilmiştir. Tüm Hıristiyanlık için Hz. İsa kutsaldır, dolayısıyla onun yaşamını ilgilendiren

²¹⁸ A. Hikmet Eroğlu, “a.g.m.”, s. 311.

²¹⁹ K. Demirci, “Hıristiyanlık, Giriş”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, Cilt 17, İstanbul, 1998, s. 333.

²²⁰ Alparslan Yalduz, “Konsillerin Hıristiyanlık Tarihindeki Yeri ve İznik Konsili”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi*, XII/2, 2003, s. 270.

²²¹ A. Steih, *a.g.e.*, s. 108-109.

²²² A. Steih, *a.g.e.*, s. 110.

²²³ E. Demirkol, *a.g.e.*, s. 52.

²²⁴ A. Steih, *a.g.e.*, s. 120.

her türlü mekân, imge ve simgelerde kutsaldır. Kudüs'te pek çok cemaat olmasına karşın Doğu Kilisesi bünyesinde yer alan ve faaliyet göstererek öne çıkan cemaatlerin Rum-Ortodoks, Ermeni ve Latinler olduğu görülmüştür. Bu sebeple adı geçen üç cemaat hakkında bazı genel bilgiler vermek uygun olacaktır.

1.3.1. Rum-Ortodokslar

4. yüzyılda Anadolu'daki İznik, İstanbul, Efes ve Kadıköy şehirlerinde yapılan yedi genel konsilde ortaya çıkan anlaşmazlıklardan doğan mezheplerden biri de Ortodoksluktur. Mezhepleşmeye *filioque* kavramı sebep olmuştur ki bu da Hz. İsa'nın beşerî ve tanrısal tabiatıyla ilişkilidir.²²⁵ Konsiller neticesinde Doğu ve Batı şeklinde ikiye bölünmüş olan Roma İmparatorluğu'nun²²⁶ doğu kısmı Avrupalılar tarafından 16. yüzyıldan itibaren Bizans ismiyle anılmıştır. Fakat asırlarca Bizans ve Anadolu için Romalı anlamına gelen Rum sözcüğü kullanılmıştır. Sözlük anlamı "asli öğretilere bağlı kalanlar" olan Ortodoks kelimesi Doğu Kiliselerini ifade etmek için kullanılmıştır.²²⁷ Roma Devleti'nin ikiye ayrılmasıyla Ortodokslar doğru inancın savunucusu şeklinde nitelendirilmişlerdir. Böylece Ortodoks Kilisesi genel olarak Doğu Kiliselerinin tümünü adlandırmak için kullanılmıştır.²²⁸

Rütbe olarak Doğu Kilisesi 381 yılından sonra Batı Kilisesi'nin ardından gelirken 588'den itibaren Doğu Kilisesi Patriği "Konstantinopolis Yeni Roma Başpiskoposu ve Dünya Patriği" unvanını almıştır. Bu patriklik Doğu Roma'nın Grekçe konuşulan kısmında ortaya çıktığı için "Rum Ortodoks Kilisesi" olarak da bilinir. Doğu Kilisesi'nin önde gelen lideri ise İstanbul Fener Patrikhanesi'nin reisidir ve burası tüm Hıristiyanlık dinin ruhani merkezidir. Bundan sonra sırasıyla İskenderiye (Rum), Antakya, Kudüs ve Rus patrikhaneleri gelmektedir. Tüm Ortodoks Hıristiyanlarının lideri de Rum Ortodoks Patrikhanesidir. Önceleri Doğu Ortodoks Kiliseleri İstanbul (Fener) Ortodoks Kilisesi yönetimindeyken daha sonra Süryani Ortodoks, Rum Ortodoks, Ermeni Ortodoks şeklinde ayrılmaya başlamıştır.²²⁹

²²⁵ K. Demirci, *a.g.e.*, s. 22.

²²⁶ K. Demirci, "a.g.m.", s. 333.

²²⁷ İhsan Satış, *XIX. Yüzyılda Kutsal Yerler Sorunu: Osmanlı Devleti, Kudüs ve Hıristiyanlık*, (Basılmamış Doktora Tezi), Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sivas, 2015, s. 64.

²²⁸ Ömer Faruk Harman, "Günümüzde Ortodoks Hıristiyanlık", *Dinler Tarihi Araştırmaları III: 2000. Yılında Hıristiyanlık (Dünü, Bugünü ve Geleceği)*, Ankara, 2002, s. 189.

²²⁹ S. Şahin, (1986), "a.g.m.", s. 324.

1054 yılında Ortodokslar ile Katolikler kesin olarak birbirlerinden ayrılmalarıyla Doğu Roma İmparatorluğu Ortodoksları temsil etmiştir. Bu durum İstanbul'un Fatih Sultan Mehmet tarafından fethedilmesine kadar devam etmiştir. Fetihden önce belirli dönemlerde Doğu ve Batı olarak ayrılan kiliselerin birleştirilmesi için çaba gösterilmiştir. Ancak herhangi bir sonuca ulaşamadığı gibi İstanbul Ortodoks Patrikliği Bizans döneminde sahip olduğu önemini kaybetmiştir. Bunun üzerine Patrik II. Athanasios istifa etmiş ve Ortodoks Hıristiyanları dağılmanın eşiğine gelmişlerdir. İstanbul'un fethiyle Fatih Sultan Mehmet boş bulunan patrikliğe yeni birinin seçilmesi emrini vermiştir. Ortodoks ruhani meclisi toplanarak Georgios Skolarios'u "II. Gennadios" adıyla patrikliğe seçmiştir. Osmanlı yönetimi tarafından İstanbul Rum Patrikhanesi'ne Bizans dönemindeki haklarından daha fazlası²³⁰ ve Anadolu, Rumeli, Suriye, Filistin, Rusya, Kıbrıs Ortodokslarının idaresi verilmiştir. Yavuz Sultan Selim ve Kanuni Sultan Süleyman dönemlerindeki fetihlerle Ortodoksların nüfuz bölgeleri genişleyince eski iki patriklik İskenderiye ve Antakya'da İstanbul Ortodoks Patrikliğine bağlanmıştır.²³¹ Bu dönemde Kudüs Patrikliğinin İstanbul'a bağlı olduğu bilgisi mevcut değildir. Ancak Kudüs Rum Patriğinin yetkileri İstanbul patriğinin yetkileriyle benzer olduğu bilinmektedir. Kudüs, Gazze, Remle, Akka, Safed, Tur-i Sina, Cebel-i Aclun ve bunlara bağlı kazalar Kudüs Rum Patriğinin yetkili olduğu bölgelerdir.²³²

Osmanlı topraklarında yaşayan Ortodoks Rumları; İstanbul ve Kudüs Rum Patrikhanesi olarak ikiye bölünmüştür. Kudüs kentinde yer alan Kutsal Yerlerdeki Rum halkının haklarını koruyan Kudüs Rum Patrikhanesi'dir, bu patrikhanenin temeli 55 yılında Aziz İakovas tarafından atılmıştır.²³³ Kudüs Rum Patrikhanesi idari olarak 422 yılında Roma'dan ayrılarak İstanbul Rum Patrikliğine bağlanmıştır. Dördüncü genel konsil olarak bilinen, 451 yılında yapılan Kadıköy Konsili'nde Doğu Roma, kutsal mekânlardaki ilgisini dayanak göstererek Doğu Kilisesinin yerel hiyerarşi çerçevesinde Kudüs Piskoposluğuna patriklik unvanını vermiştir. Böylelikle Juvenal patrik seçilerek

²³⁰ S. Şahin, "Fener Rum Ortodoks Patrikhanesi", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, Cilt 12, İstanbul, 1995, s. 343; G. Bozkurt, *a.g.e.*, s. 12; B. Eryılmaz, *a.g.e.*, s. 27-28.

²³¹ Gülnihal Bozkurt, *a.g.e.*, s. 12; Y. Ercan, (1999), "a.g.m.", s. 203.

²³² E. Demirkol, *a.g.e.*, s. 55.

²³³ İ. Satış, *a.g.e.*, s. 65.

Kudüs Rum Patrikhanesi kurulmuştur.²³⁴ Bundan az bir zaman sonra İstanbul Patrikliğinden de ayrılarak bağımsız hale gelmiştir.²³⁵

Kudüs Rum Patrikhanesi, Haçlı Seferleri'nden sonra kutsal mekânların yönetimini üstlenerek Kudüs'teki en etkin cemaatin Rumların olmasını sağlamıştır. Öyle ki 638 yılında Kudüs'e hâkim olan Hz. Ömer'in verdiği sözleşmeyle buradaki statülerini güvence altına alınmıştır. Daha sonra 1458 yılında Fatih Sultan Mehmet'in verdiği fermanla da hakları devam etmiştir. 1517'de Kudüs'ün Osmanlı hâkimiyetine girmesiyle ve her padişahın Hz. Ömer'in verdiği sözleşmeye ve Fatih'ten itibaren çıkarılan fermanlara istinaden verilen yeni hükümlerle Rumların hakları sürdürülmüştür.

Kudüs'teki Rumları Rusya desteklemiştir. Rumlar, 1821 yılında meydana gelen Yunan ayaklanmasına kadar Osmanlı Devleti içerisinde ayrıcalıklı konuma sahiplerdi. Ayrıca Asya ve Avrupa'daki Ortodoks Hıristiyanlığın temsilcisi konumundaydılar. 1840'lı yıllara kadar Osmanlı Devleti Ortodokslardan Rum olarak bahsetmiştir.²³⁶ Gün geçtikçe Rumlar öncelikli statülerini Fransa'nın destek verdiği Katoliklere kaptırmışlardır. Ancak 19. yüzyılın ilk yarısında önceki ayrıcalığını yeniden kazanmıştır. 1852'de çıkarılan ferman ile kutsal mekanlar konusunda yeni bir düzen oluşturulmuş ve Rumlar bu fermanla sahip olduğu hakları korumaya devam etmiştir. Bu statüko fermanına rağmen Latin ve Ermenilerle olan üstünlük mücadelesi bitmemiş aksine devam etmiştir.²³⁷

Beytullahim Kilisesi'ni kullanma ve kontrol etme hakkı açısından Rum-Ortodoksların diğer cemaatlere göre üstünlüğü aşikardır. Ortodokslar, Osmanlı topraklarında nüfusu en kalabalık gayrimüslim topluluktur. Rum-Ortodoksların haklarının korunması daha Kudüs Osmanlı hâkimiyetine girmeden önce başlamıştır. 1458 yılında Kudüs Rum Patriği Athanasios Fatih Sultan Mehmet'ten haklarını güvence altına alacak bir ferman istemiştir. Bu ferman ile Ortodoksların Kudüs'teki Kutsal Yerler ve Beytullahim'deki Doğu Kilisesi üzerinde, Hz. Ömer zamanından beri sahip oldukları haklar güvence altına alınmıştır. Osmanlı hâkimiyetine girdikten sonraki dönemde de

²³⁴ O. Peri, *a.g.e.*, s. 41-42; Ömer Faruk Harman, "Günümüzde Ortodoks Hıristiyanlık", *Dinler Tarihi Araştırmaları III: 2000. Yılında Hıristiyanlık (Dünü, Bugünü ve Geleceği)*, Ankara, 2002, s. 193-194; Y. Ercan, "Osmanlı Devleti'nde Müslüman Olmayan Topluluklar (Millet Sistemi)", *Osmanlı Ansiklopedisi*, Ed. Güler Eren, Yeni Türkiye Yayınları, Cilt 4, Ankara, 1999, s. 202; İ. Satış, M. Ceyhan, "Kudüs Rum Patrikhanesi", *Belleten*, Cilt 79, Sayı 285, 2015, s. 677; Kürşat Demirci, *a.g.e.*, s. 19.

²³⁵ E. Demirkol, *a.g.e.*, s. 52; İ. Satış, M. Ceyhan, (2015), "a.g.m.", s. 677; K. Demirci, *a.g.e.*, s. 19.

²³⁶ K. H. Karpat, *a.g.e.*, s. 126.

²³⁷ E. Demirkol, *a.g.e.*, s. 56-57.

çıkarılan çoğu fermada Kutsal Yerler üzerinde Rum-Ortodoks üstünlüğü devam etmiştir. Beytullahim Kilisesi'nin anahtarının Rum, Latin ve Ermeni cemaatleri arasında paylaşılmasına rağmen, arşiv vesikaları incelendiğinde yalnızca Rumların anahtarları elinde bulundurduğu görülmüştür. Bunun üzerine de ardı arkası kesilmeyen tartışmalar meydana gelmiştir. Rum-Ortodokslar zaman zaman üstünlüğünü Latinlere kaptırmıştır. Özellikle 1821-1829 Rum İsyanı sebebiyle Bâb-ı Âlî nezdinde Ortodoksların itibarı azalmıştır. Ancak 1852 tarihli ferman ile Beytullahim Kilisesi üzerindeki haklarını devam ettirmişlerdir.

1.3.2. Latinler

Hıristiyanlık dininin uygulama şekli konusunda yapılan yedi genel konsil neticesinde Hz. İsa'nın tabiatı hakkında bir takım farklı fikirler olduğundan dolayı daha önce de ifade edildiği gibi mezhepsel ayrışmalar olmuştur. Katolik mezhebinin temelleri bu konsiller çerçevesinde atılmış olup Hz. İsa'nın hem beşerî hem de tanrısal tabiatının olduğunu savunan diyofizit anlayışa göre şekillenmiştir. Katolikler, 4. yüzyıldan itibaren kutsal ruhun hem babadan hem oğuldan çıktığı fikrini benimsemişlerdir.²³⁸ Roma İmparatorluğu'nun 395 yılında doğu ve batı olarak ikiye ayrılması Hıristiyanlığın geleceğini belirlemiştir. İstanbul merkezli olan doğu, Grek yani Yunan kökenine bağlanırken batıdaki Hıristiyanlar Latin kökenine bağlanmışlardır.²³⁹ Katolikliğin geleceğini belirleyen bir diğer dönem ise 1054 yılında Doğu ve Batı Kiliselerinin birbirlerini aforoz ederek kesin olarak ayrılımlarıdır. Bunun üzerine Batı Kilisesi, Katolik Hıristiyanları temsil etmiştir.²⁴⁰

Latin Patrikhanesi Roma'ya bağlı olan Katolik Patrikhanesi'nin içinden çıkmıştır. Dördüncü Haçlı Seferiyle İstanbul'daki halkın bir kısmı Latinlere katılmıştır. Bizans'ın başkenti 1204 yılında Latinlerin eline geçmesiyle burada Latin Krallığı kurulmuştur. Dolayısıyla İstanbul'da Latin Patrikhanesi de açılmıştır. Latinlerin bu başarısı üzerine Rum Patriği İznik'e kaçmış ve patriklik makamı boş kalmıştır. Latin Krallığı 1261 yılına kadar sürmüş ve bu tarihte İstanbul yeniden Bizans'ın hâkimiyetine geçmiştir. Bu idari değişiklikle Latin Patrikhanesi de kapatılmıştır. Yine de Latin halkının dini işlerinin yürütülmesi için Roma Papalığına bağlı patrik vekili tayin edilmiştir. Ayrıca 1187'de

²³⁸ K. Demirci, *a.g.e.*, s. 6, 22.

²³⁹ Ömer Faruk Harman, "Katoliklik", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, Cilt 25, Ankara, 2002, s. 56; K. Demirci, "a.g.m.", s. 333; K. Demirci, *a.g.e.*, s. 17,18.

²⁴⁰ Ömer Faruk Harman, "Katoliklik", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, Cilt 25, Ankara, 2002, s. 57.

Kutsal Yerlerden ayrılmış olan Latin cemaati 1333 yılında Fransisken rahiplerinin yardımlarıyla ve ruhani liderlerinin para karşılığında tapınaklarda yer edinmeleriyle Roma Katolik Kilisesi'nin yeniden Kudüs'e dönüşleri sağlanmıştır. Fransiskenler Katoliklerin temsilcileri olmak için Kudüs'e gelmişler ve on yılın ardından burada Roma Katolik Kilisesi'nin temsilcileri olmuşlardır.²⁴¹

1453'te İstanbul'un fethiyle Osmanlı hükümetinin yürüttüğü istimâlet politikası sebebiyle buradaki Latin cemaati üzerindeki Ortodoks Hıristiyanlarının yaptığı baskı önlenmiştir.²⁴² Osmanlı hâkimiyetinin başlarında Rumlara ve Ermenilere millet statüsü verilirken Latinlere verilmemiştir. Bunun çeşitli sebepleri olabilir ki ilki nüfuslarının az olması, ikincisi dini açıdan Roma Papalığına bağlılığının devam etmesi, üçüncüsü de Ortodoks cemaatini canlandırıp kendisine yönelik oluşturulabilecek Hıristiyan ittifakını önlemesidir.²⁴³ 1659 yılına gelindiğinde Latin nüfusu artmış ve Roma Kilisesi dini işlerin zorlaştığını öne sürerek İstanbul'da Piskoposluk kurmuştur. Osmanlı yönetimi buna izin vermiş ancak hiçbir zaman Osmanlı topraklarında Latin Katolik Patrikhanesi kurulmamıştır.²⁴⁴

Latinlerin dini işleri için İstanbul'da Roma Papalığının patrik vekilinin bulunması dolaylı da olsa müdahalelerini söz konusu etmektedir. Bu sebeptendir ki Osmanlı hükümeti kendi tebaasından birilerinin Katolik mezhebine geçiş yapmalarını istememiştir. Katolikler de nüfuslarını arttırmak ve söz sahibi olmak adına bir takım misyonerlik faaliyetleri yürütmüşlerdir. Ancak Osmanlı idaresi, tebaası arasında karışıklıklara mahal verdikleri için bu faaliyetleri önlemek üzere çaba sarf etmiştir. Bu yüzden sık sık emirnameler yayımlamıştır.²⁴⁵ Hatta 1834 senesinde Hıristiyan tebaa arasında mezhep değiştirme mevzusu çıkarılan bir fermanla yasaklanmıştır.²⁴⁶ Bu durum 1856 Islahat Fermanı'na kadar sürmüştü ve bu fermanla Katolikler de diğerleri gibi din ve mezhep özgürlüğünü yeniden kazanmıştır.²⁴⁷

Latinler Haçlı Seferleri sonucu Kudüs kentine gelmişler ve nüfusu gün geçtikçe artmıştır.²⁴⁸ Latinler, kelime anlamı 'evrensel' veya 'genel'i ifade eden Katolik

²⁴¹ O. Peri, *a.g.e.*, s. 44.

²⁴² Y. Ercan, (1999), "a.g.m.", s. 199.

²⁴³ B. Eryılmaz, *a.g.e.*, s. 63, 64.

²⁴⁴ Y. Ercan, (1999), "a.g.m.", s. 199.

²⁴⁵ B. Eryılmaz, *a.g.e.*, s. 67.

²⁴⁶ G. Bozkurt, *a.g.e.*, s. 42.

²⁴⁷ B. Eryılmaz, *a.g.e.*, s. 68.

²⁴⁸ E. Demirkol, *a.g.e.*, s. 60.

mezhebine bağlı, ibadetlerini Latince yapan ve doğrudan Roma'ya tabii topluluklardır.²⁴⁹ Katoliklere Latinler de denilmiştir.²⁵⁰ Ancak Osmanlı arşiv vesikaları incelendiğinde Katoliklerin ve Latinlerin ayrı ayrı ifade edildiği görülmektedir. Osmanlı arşiv vesikalarında 'Frenk' ve 'Efrenc' ifadeleri de yer almaktadır. Bu ifadelerle Avrupalı Katoliklerden bahsedilmiştir.²⁵¹ Kudüs Mutasarrıfı Mehmet Tevfik Bey, Latin cemaati ifadesinin tüm Katolik mezhebini kapsadığını belirtmiştir.²⁵²

Kudüs 1099 yılında Latin Krallığı'nın eline geçtiğinde Latinler, Kutsal Yerlerde tamamen söz sahibi olmuşlardır. Bu durum 1187 yılında Selahaddin Eyyubi tarafından Kudüs'ün fethine dek sürmüştür. Şehrin fethiyle Latinler buradan ayrılmış ve böylelikle Kudüs'teki Kutsal Mekânların hâkimiyeti Rumlara geçmiştir.²⁵³ Kudüs Latin Patrikliği 1291 yılında kapatılmıştır. 1333'ten itibaren Kutsal Mekânlarda Latin cemaatini temsil eden ve haklarını koruyan tek grup Romalı Katolik olan Fransisken (Franciscains) rahipleridir. Kudüs kentinde Latin patriği olmasına rağmen kilise üzerindeki tüm olaylarda bağımsız olarak Fransiskenlere liderlik yapan Custode des Terres Saintes unvanına sahip bir rahip de vardır. Latinler 16. yüzyılda tekrar Kudüs'e dönmek için çabalamaya başlamışlardır. 19. yüzyıla kadar Kudüs'te Latin patrikhanesi hiç açılmamıştır. Ancak 1847 yılında Kudüs'te yeniden patriklik açılmıştır.²⁵⁴ Fransa'nın baskıları neticesinde Vatikan Latin Patrikliğinin merkezi Kudüs'e taşınmıştır. Patrik olarak da Joseph Valerga (1847-1872) tayin edilmiştir.²⁵⁵ 19. yüzyıla gelindiğinde Latin cemaati Ortodokslar kadar önemli hale gelmiştir. Latinlerin çoğunluğu mezhep değiştirmiş Hıristiyan gruplarıyla Kudüs'teki ikinci kalabalık Hıristiyan cemaati halini almıştır.²⁵⁶

Kutsal Yerler'e hâkim olmak konusunda Rum-Ortodokslar ve Latinler arasındaki rekabet öne çıkmaktadır. Katolikleri himaye eden Fransa ile 1535, 1604, 1673 ve 1740 yıllarında yapılan anlaşmalarla Kudüs'teki kutsal yerlerin tümü ve Beytullahim Kilisesi'ndeki Katoliklerin hakları pekiştirilmiştir. Bu kapitülasyon anlaşmalarıyla

²⁴⁹ Ş. Gündüz, (2017), *a.g.e.*, s. 279.

²⁵⁰ E. Demirkol, *a.g.e.*, s. 59.

²⁵¹ Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, Cilt 1, İstanbul, 1983, s. 635.

²⁵² R. F. Hürmen, *a.g.e.*, s. 81.

²⁵³ O. Peri, *a.g.e.*, s. 42-43; İ. Satış, *a.g.e.*, s. 67.

²⁵⁴ Ahmet Türkan, "XIX. Yüzyılda Kilise Rekabetlerinin Yaşandığı Kudüs'te Osmanlı'nın Uyguladığı Birlikte Yaşama ve Barış Kültürü Politikaları", Çev. Tuğberk Uğurlu, *İslam Medeniyeti Araştırmaları Dergisi*, Cilt 2, Sayı 1, Aralık 2016, s. 116-117.

²⁵⁵ Y. Avcı, *a.g.e.*, s. 66.

²⁵⁶ C. Nicault, *a.g.e.*, s. 177; R. F. Hürmen, *a.g.e.*, s. 81.

Katoliklerin Kutsal Yerlerdeki konumu güçlenmiş, Rum-Ortodokslardan daha üstün hale gelmişlerdir. Ancak 1757’de çıkarılan fermanla Rumlar tekrardan üstünlüğü elde etmişlerdir.²⁵⁷ Beytullahim Kilisesi’ndeki hâkimiyet yarışında Latinlerle Rumlar arasındaki en büyük sorun Mağâratü’l-Mehd’e inen şimal merdiveni tartışması ile kilisenin anahtarı mevzusudur.

1.3.3. Ermeniler

Ermeni Kilisesi, yeni dini fikir ortaya atmak yerine çeşitli inanışları bağdaştırarak uzlaştırmayı amaçlamış ve 3. yüzyılın ilk yarısında ortaya çıkmıştır.²⁵⁸ 4. yüzyılın başında Ermeni Kral III. Tridates (287-330) döneminde Gregoryus’un çabalarıyla Ermeniler Hıristiyanlığı ulusal din olarak kabul etmişlerdir.²⁵⁹ Ermeniler Hıristiyanlığı bir millet olarak kabul eden ilk topluluktur.²⁶⁰ Ermenilerin kilisesinin kurucu Gregoryus olduğu için Ermeni Kilisesi Gregoryen ismiyle de anılmaktadır.²⁶¹

Ermeni Kilisesi Hz. İsa’nın tek ilahi tabiatı olduğu ve kutsal ruhun yalnızca babadan çıktığı fikrini benimsemektedir. Bu nedenle Ermeniler monofizittir. Ermeniler, ilk üç genel konsil olan İznik (325), İstanbul (381) ve Efes (431) konsillerinin kararlarını kabul eder. Ancak diyofizitliği, daha açık bir ifadeyle İsa’nın hem ilahi hem de beşerî bir ruha sahip olduğunu kabul eden Kadıköy (449) Konsili’nin kararlarını reddeder.²⁶² Ermeni Kilisesi böylece Roma-Bizans Kilisesi’nden ayrılarak Ermeni Apostolik Kilisesi adıyla ulusal mezhep haline gelmiştir.²⁶³

Ermeni Patrikhanesi 506 yılında toplanan Dvin Konsili’nde monofizitlik konusunu ısrarla savunmuş ve bağımsızlığını ilan etmiştir.²⁶⁴ Bağımsızlığın ilanıyla İmparator Justinian ve Kudüs Rum Patriki Kudüs’te bulunan monofizit Ermenileri baskı yoluyla diyofizit inanca çekmeye çalışmıştır. Ancak Ermeniler bu hareket üzerine Kudüs’teki bütün kiliselerle ilişkilerini keserek Kudüs Gregoryen Ermeni Patrikhanesi’nin temelini atmışlardır. Kudüs Ermeni Patrikhanesi’nin ilk piskoposu Abraham’dır. 638 yılında Hz. Ömer Kudüs’ü aldığı anda Rumlara verdiği ferman gibi

²⁵⁷ Konu çalışmanın üçüncü bölümünde açıklanacaktır.

²⁵⁸ M. Aydın, (1998), “a.g.m.”, s. 355.

²⁵⁹ Ş. Gündüz, *Hıristiyanlık*, İSAM Yayınları, Ankara, 2004, s. 126; Catherine Nicault, *a.g.e.*, s. 167.

²⁶⁰ M. Aydın, (1998), “a.g.m.”, s. 355.

²⁶¹ A. Küçük, “Gregoryen Ermeni Kilisesinin Oluşması ve Konsil Kararları Karşısındaki Tutumu”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, XXXV/1, 1996, s. 119.

²⁶² M. Aydın, (1998), “a.g.m.”, s. 355; Ş. Gündüz, (2004), *a.g.e.*, s. 127.

²⁶³ A. Küçük, (1996), “a.g.m.”, s. 151.

²⁶⁴ Y. Ercan, (1999), “a.g.m.”, s. 203; A. Küçük, (1996), “a.g.m.”, s. 149.

Abraham'a da bir ferman vererek Ermenilerin haklarını güvence altına almıştır. Bu fermanla diğer monofizit Kıbtî, Habeş ve Yakubi Süryanilerin idaresi de Ermenilere bırakılmıştır.²⁶⁵ Ermeni Kilisesi Kudüs'te kendileri için Doğu Ortodoks'u tabirini kullanmaktadırlar ve bu yüzden Ermeni Ortodoksturlar. Ermeni Mahallesi ve Kudüs Ermeni Patrikhanesi Ortodoks Ermenilerin kontrolü altındadır. Kudüs'te az sayıda Katolik Ermenilerde vardır.²⁶⁶ Osmanlı Devleti'nin hâkimiyet yıllarında Fatih Sultan Mehmet'in 1461'de İstanbul Kumkapı'da Ermeni Patrikhanesi kurmasıyla Ermenilerin patrikhane sayısı Gregoryen Ermeni Patrikhanesi; Eçmiyadzin Ermeni Patrikhanesi, İstanbul Kumkapı Ermeni Patrikhanesi ve Kudüs Ermeni Patrikhanesi olmak üzere üçe çıkmıştır.²⁶⁷

Kudüs'teki üçüncü büyük Hıristiyan topluluğu Ermenilerdir. Osmanlı Padişahı Yavuz Sultan Selim'in Kudüs kentini fethetmesiyle Kudüs Ermeni Patrikhanesi Osmanlı idaresine geçmiş ve buradaki üç kiliseden biri olarak kabul edilmiştir. Yavuz Sultan Selim Kudüs kentine geldiği zaman onu karşılayanlar arasında Ermeni Patriği Serkis ve Rum Patriki Attalia'da vardır. Yavuz Sultan Selim, 9 Kasım 1517 tarihinde Kutsal Yerlerdeki Hz. Ömer döneminden beri Ermenilerin yönetiminde olan mekânların yeniden Ermenilere verildiğini bildiren bir ferman²⁶⁸ çıkarmıştır. Bu ferman ile hem Ermenilerin hakları korunmuş hem de Ermenilerin diğer cemaatlerin haklarına müdahale etmelerine engel olunmuştur.²⁶⁹

Ermeniler Osmanlı Devleti'nde kendi adlarıyla bahsedilen millet statüsündeydiler. 1821'den itibaren Ermeniler Rum Hıristiyanlarının yerini almaya başlamışlardır.²⁷⁰ 17. ve 19. yüzyıllarda Protestanların ve Katoliklerin yürüttükleri misyonerlik faaliyetleri sonucunda Ermenilerin bir kısmı bağlı oldukları kiliselerden ayrılp Protestanlık ve Katolik mezheplerine geçmişlerdir. Böylece "Protestan Ermeni Kilisesi" ve "Katolik Ermeni Kilisesi" isimleriyle yeni kiliseler açmışlardır.²⁷¹

Kutsal Yerler üzerinde hak sahibi olma arzusunun çıkan Katolikler ve Ortodokslar arasındaki rekabete Ermenilerin 17. yüzyıldan itibaren dahil oldukları

²⁶⁵ Y. Ercan, (1999), "a.g.m.", s. 204.

²⁶⁶ İ. Satış, *a.g.e.*, s. 68.

²⁶⁷ Y. Ercan, "a.g.m.", s. 203; E. Demirkol, *a.g.e.*, s. 62-66.

²⁶⁸ Fermanın tam metni için bkz. Y. Ercan, *Kudüs Ermeni Patrikhanesi*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1988, s. 33, 34.

²⁶⁹ Y. Ercan, (1999), "a.g.m.", s. 204.

²⁷⁰ K. H. Karpat, *a.g.e.*, s. 140.

²⁷¹ Ş. Gündüz, (2004), *a.g.e.*, s. 127; M. Aydın, (1998), "a.g.m.", s. 355.

bilinmektedir. Ermeniler Hıristiyanlık dinini kabul eden ilk grup olduklarını iddia etmektedirler. Hz. Ömer'in Ermeni Patriki III. Sekis'e verdiği fermanı dayanak göstererek, çoğu zaman Ortodoksların üstünlüklerine itiraz etmişlerdir. Beytullahim Kilisesi çerçevesinde genel olarak Ermenilerin Rum-Ortodokslarla yaşadıkları en büyük problem, kilisenin anahtarına sahip olma konusudur. Beytullahim Kilisesi'nde Rum ve Ermeni cemaatleri arasında çıkan tartışmalar üzerine, Osmanlı idari yönetimi sık sık fermanlar çıkarmıştır. Bu fermanların hemen hemen hepsinde Mağâratü'l-Mehd olarak zikredilen Doğu Mağarası'na inen kuzey merdiveni ve Beytullahim Kilisesi'nin üç anahtarının Ermeni, Latin ve Rum Ortodoks cemaatleri arasında paylaşılması ifade edilmiştir. Ancak kilise üzerine yapılan dönemin resmi yazışmaları incelendiğinde Rum Ortodoksların üstünlüğü açıkça görülmektedir.

İKİNCİ BÖLÜM

OSMANLI HAKİMİYETİNDE BEYTÜLLAHİM KİLİSESİ

Kudüs'ün Osmanlı hâkimiyeti döneminde bölgede yaşayan Hıristiyanlar arasında ilişkiler daima gergindi. Latin kilisesine bağlı olanlarla Rum ve Ermeni kilise üyeleri arasında Hıristiyanların kutsiyet atfettikleri mekânlarla ilgili sürekli bir anlaşmazlık çıkmaktaydı.²⁷² Bu kutsal mekânlardan biri olan ve kutsallığından dolayı anlaşmazlıkların yaşandığı yerlerden birisi de Beytüllahim Kilisesi'dir. Bu çalışmada kilisede hak sahibi olan cemaatlerin çıkardıkları tartışmaları ve Osmanlı Devleti'nin güttüğü politikayı aktarabilmek için Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi temel alınmıştır. Yapılan araştırma sonucunda ulaşılan belgeler 1836 ve 1913 yılları arasını kapsamaktadır. Vesikalar incelendiğinde genel olarak tartışmaların, kilise içerisindeki mağaraya inen kuzey merdiveninden, kandil yakmadan, Noel ayinlerinden, kilisenin güvenliği, temizliği ve tamirinden çıktığı görülmektedir.

2.1. Cemaatler Arasında Çıkan Anlaşmazlıklar

Tarih boyunca devletler ve cemaatler arasında Kutsal Yerlere egemen olmak, güvenliğinden sorumlu olmak, tamir ve bakım işlerini üstlenmek için daima mücadele söz konusu olmuştur. Cemaatler arasında tartışmalara sebep olan değerli ve tarihsel yapılardan birisi de Hz. İsa'nın doğduğu Mağaratü'l-Mehd (Doğuş Mağarası)'dir. Bu mağara üzerine inşa edilen Beytüllahim Kilisesi (Doğuş Kilisesi) kutsal doğumun gerçekleştiği alan olması sebebiyle cemaatler buranın korunması ve bakımıyla ilgili işleri kendileri görmek istemişler ve atfettikleri kutsallığın koruyuculuğunu tek başlarına üstlenmek için çaba sarf etmişlerdir. Nitekim, dini törenlerin yürütülmesi, halıların yerleştirilmesi, lamba sayısı, ayin günü ve saatinin ayarlanması, temizlik ve tamir işlerinin görülmesi²⁷³, kilise merdivenlerinin süpürülmesi, dini kıyafetlerle Mağaratü'l-Mehd'e inen merdivenlerden geçilmesi gibi çok çeşitli konularda sıkça anlaşmazlıklar meydana gelmiştir.

Osmanlı Devleti kiliseyi Memluklerden teslim alırken, yıllardır süregelen ve çözümü bulunamayan mevzuları da devralmıştır. Osmanlı hâkimiyeti süresince meydana gelen anlaşmazlıklara çeşitli düzenlemelerle çözüm aranmıştır. Pek çok konuya çözüm

²⁷² K. Cemil El-Aselî, "a.g.m.", s. 335.

²⁷³ C. Nicault, *a.g.e.*, s.162.; A. Reşit Rey, *a.g.e.*, s.87.

bulunurken bazen de bir sonuca ulaşılamamıştır. Cemaatler kimi zaman en ufak konulardan kavga çıkarmışlardır. Bu kavgalar Osmanlı Devleti'nin resmi evraklarına da yansımıştır.

Beytullahim Kasabasında Hz. İsa'nın doğduğu yer olarak bilinen mağaradaki direğin üstünün örtülmesi veya açılması konusunda Rum ile Efrenc (Latin) rahipleri arasında tartışma çıkmıştır. Bunun üzerine Kudüs Mutasarrıfı Zarif Mustafa (1847-1848) 7 Temmuz 1847 yılında durumu Sadaret'e bildirmiştir. Kudüs Kadısı, Meclis-i Şûra üyelerini beraberine alarak Beytullahim Kilisesi'ne gidip, herkesin huzurunda tartışmaya sebep olan meseleyi ayrıntılarıyla değerlendirmiştir. Bahsi geçen direğin alt kısmı açık kalacak şekilde üst kısmının örtülmesinin uygun olacağını açıklamış ve iki tarafı ikna ederek olayı çözümlenmiştir. Beytullahim Kilisesi'nde hak sahibi olan Hristiyan cemaatlerin en ufak şeylerden tartışma çıkardığı, bu gibi küçük şeylerin dahi devlet sorumlularının müdahalesiyle çözümlenebildiği, *“husûs-ı mezkûr her ne kadar incir çekirdeğini dolduracak bir şey değil ise de”*²⁷⁴ ifadeleriyle aktarılmıştır.

Yukarıda tartışılan örnekten anlaşılacağı üzere Osmanlı idarecileri sonuçları bakımından küçük büyük hiçbir olaya kayıtsız kalmamış, tartışma yaşayan cemaatlerin her birini ayrı ayrı dinleyerek çözüm yolları üretmiştir. Meydana gelen herhangi bir tartışmanın çözüm süreci genellikle şu şekilde seyretmiştir; öncelikle gruplar dinlenmiş daha sonra olayın tarafsızca araştırılması için bir sadrazam, şeyhülislam, serasker ve diğer rütbelilerden oluşan komisyon kurulmuştur. 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren konuya hâkim çeşitli devlet görevlilerinden oluşan komisyonlar, Meclis-i Vâlâ veya Meclis-i Vükelâ gibi istişarî organlar tartışmaların çözümünde etkin rol oynamışlardır. Osmanlı Devleti padişahları, Kudüs'te yer alan Kutsal Yerler ile ilgili olarak 2 Mayıs 636 tarihinde Ömer bin Hattab'ın Hristiyan cemaatlerle yaptığı sözleşmeyi²⁷⁵ temel alan fermanlar çıkarmış ve bu fermanlar yönetime rehber olmuştur.²⁷⁶ Buna rağmen tartışmaların önü alınamamış, günümüzde dahi bu tartışmalar devam etmiştir.²⁷⁷

²⁷⁴ C.O.A., Sadaret Mektubi Kalemî, 88/77, 23 Receb 1263 / 7 Temmuz 1847.

²⁷⁵ C.O.A., Gayrimüslimler Dini ve Hayri İşler Kalemî Belgeleri, 10 Numaralı Kilise Defteri, 20 Rebü'l-evvel 15 / 2 Mayıs 636. Halife Ömer'in yaptığı sözleşme metninin transkripsiyonu için bkz. İ. Satış-M. Ceyhan, (2012) “a.g.m.”, s. 33-34.

²⁷⁶ A. Steih, a.g.e., s. 121.

²⁷⁷ Devam eden tartışmalara örnek olarak 28 Aralık 2011 tarihinde bir haber ajansının yayınladığı video ve haber için bkz. <https://www.youtube.com/watch?v=-w37zEeveBs> (Erişim Tarihi: 24.01.2019 23:11), https://www.bbc.com/turkce/multimedya/2011/12/111228_vid_bethlehem_fight (Erişim Tarihi: 24.01.2019 00:00)

2.1.1. Şimal Merdiveni Tartışmaları

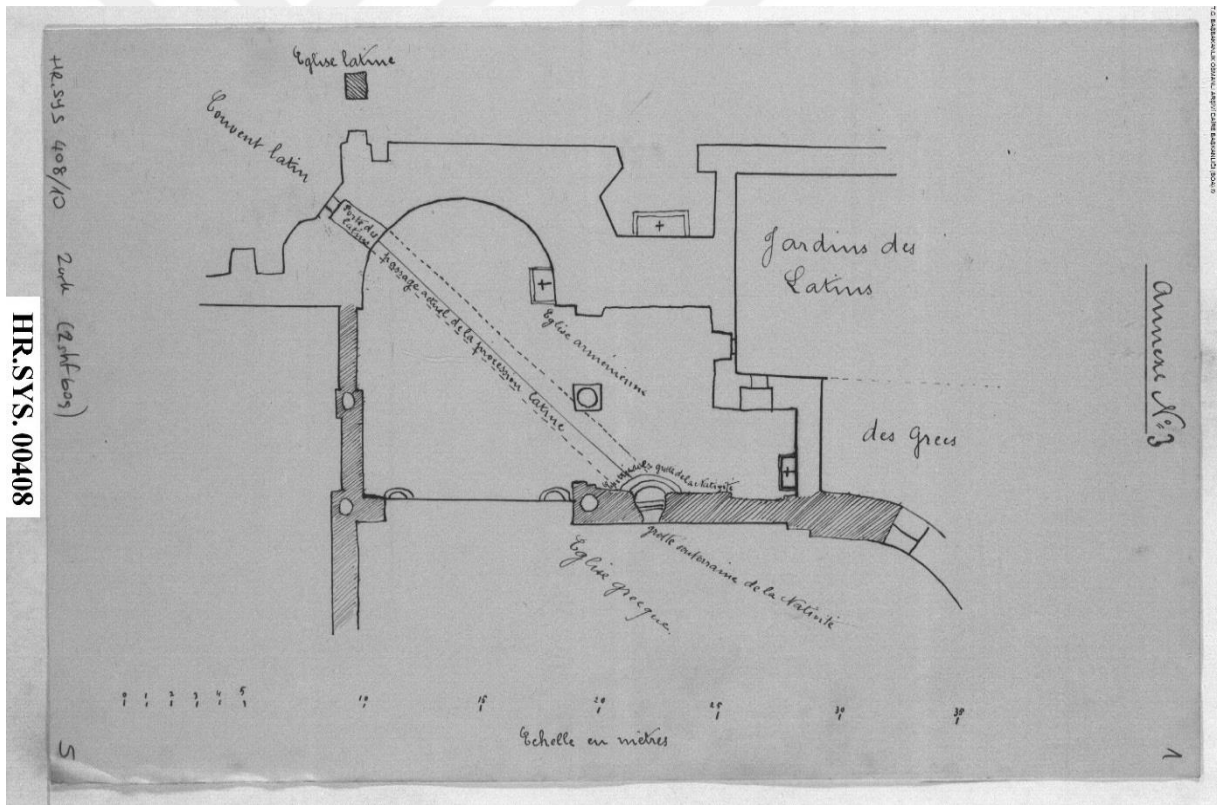
Beytullahim Kilisesi'nin doğu kanadında Hz. İsa'nın doğduğuna inanılan mağara bulunmaktadır. Kilise içerisinden bu mağaraya kuzey ve güney olmak üzere iki merdivenle geçiş sağlanmaktadır. Kilisenin kuzey tarafında Latin ve Ermeni Manastırı, güney kısmında da Rum-Ortodoks Manastırı yer almaktadır. Bu sebeple mağaraya inen kuzey merdivenleri Latin ve Ermeni cemaatlerinin tasarrufundayken güney merdivenleri Rum cemaatinin kullanımındadır. Cemaatlerin kilisede yaptıkları ayin ritüelleri söz konusu olduğunda bu merdivenlerden geçiş mevzusundan pek çok kez tartışma meydana gelmiştir.

1852 tarihli statüko fermanından önce Rum, Latin ve Ermenilere Mağaratü'l-Mehd'in kuzey ve güney tarafındaki iki kapıyla, kilise ana kapısının birer anahtarı verilmiş ve 1756/1757 tarihinde Rum cemaatine verilen fermanda bu hak teyit edilmiştir. Latin cemaatinin mağarada kurallara aykırı bir şekilde ayin yapması bu durumu bozmuş ve süregelen usul değişmiştir. 1852 fermanıyla kilisenin büyük kapısının bir anahtarı Latinlere verilmiştir. Böylece Latinlere “*te'âmül-i kâdim*”i değiştirmemeleri şartıyla eskiden olduğu gibi giriş hakkı verilip, mağarada ayin yapmaları ve Rumlarla ortak tasarruf etmeleri sağlanmıştır.²⁷⁸ Bu belgeden anlaşılacağı üzere kilise ve mağara konusundaki tüm haklar cemaatler arasında pay edilmeye çalışılmıştır.

1887'de Ermeni rahiplerinin Beytullahim Kilisesi'nde kendi tasarruflarında bulunan alandan, Latin rahiplerinin Mağaratü'l-Mehd'e geçişini engellemeleri, Kudüs Mutasarrıflığı, Sadaret, Hariciye Nezareti, Adliye ve Mezahib Nezareti aynı zamanda Fransa Sefareti arasında bir dizi yazışmaya konu olmuştur. Latinler geçişlerinin engellenmesinden dolayı Ermenilerden şikâyetçi olmuş, ancak yapılan araştırma sonucunda Ermenilerin iddialarında haklı olduğu görülmüştür. Ermenilere ait alanda serili hasırların Latinler tarafından bükülerek Ermenilerin alanları daraltılmış ve onların haklarına tecavüz edilmiştir. Dönemin Kudüs Mutasarrıfı Reşad Paşa (1889-1890) sorunun çözümü için, Latin manastırı kapısından mağaranın önüne kadar bir hat çizilmesini önermiştir. Reşad Paşa'nın bu önerisine göre Latinlerin Doğu Mağarası'na geçişleri çizilen hat üzerinden sağlanacaktı. Bu teklif Ermeniler tarafından kabul görürken, Latinlerce reddedilmiştir. Üstelik Latinler, Ermenilerin tasarrufunda bulunan alandaki hasırları kaldırıp, onların sahip olduğu bölgeden geçeceklerini ifade etmişlerdir.

²⁷⁸ C.O.A., Yıldız Esas Evrakı, 79/11, 2 Zi'l-ka'de 1308 / 9 Haziran 1891.

Bunun üzerine Mutasarrıflık; Fransa Sefareti'ne, eğer Latinler böyle bir saygısızlık yapmaya cüret ederlerse ya cezalandırılacak ya da buradan sürgün edileceklerini bildiren bir yazı kaleme almasını Hariciye Nezareti'nden istemiştir. Yazışmalar neticesinde; Ermenilerin, Latinlerin geçişini engellemeyecek şekilde hasırlarını sereceklerine, Latinlerin de Ermenilerin hasırlarıyla oluşturulan sınır çizgisini ihlal etmeden mağaraya geçiş hakkını sürdüreceklerine karar verilmiştir. Kilisenin kuzey tarafında oluşturulan sınır hattı bir kroki (Bkz. Plan 5) çizilerek yazışmalara eklenmiştir. Böylece 1887'de meydana gelen bu hasır mevzuu ancak 1889'da çözüme kavuşturulmuştur.²⁷⁹ L.G.A. Cust hazırladığı 1929 tarihli raporda kuzey bölümündeki kullanım hakkının Ermenilere ait olduğunu belirtmiştir. Ayrıca Latin Manastırı önünden mağara önüne çizilen çizgiden geçiş hakkının Latinlere ait olduğunu, bu sebeple Ermeni halılarının o çizgiden kesildiği ifade etmiştir.²⁸⁰ Dolayısıyla Osmanlı döneminde oluşturulan bu düzenin İngiliz Manda hükümeti döneminde devam ettirildiğini söylemek doğru olur.

Plan 5: Mağaratü'l-Mehd'e İnişi Sağlayan Şimal (Kuzey) Merdiveni²⁸¹

²⁷⁹ C.O.A., Hariciye Siyasi, 408/10, 12.12.1889.

²⁸⁰ L.G.A. Cust, a.g.e., s. 56.

²⁸¹ C.O.A., Hariciye Siyasi, 408/10, 12.12.1889.

Meclis-i Âli Başkanı Cevdet Paşa 8 Haziran 1891 tarihli yazısında²⁸² kutsal mağaranın kuzey kapısından Katolik ve Ermenilerin, güney kapısından da Rumların geçiş hakkına sahip olduğunu ifade etmiştir. Ayrıca Rumların muayyen günlerde (senede beş-altı gün) güney kapısından girip kuzey kapısından ruhani elbiselerle geçebilme hakları varken bu elbiseyle diğer günler geçmeleri yasaktır.²⁸³ Cevdet Paşa, Rumların Osmanlı Devleti tarafından kendilerine verilen bir fermana dayanarak mağaranın üç anahtarından birine sahip oldukları için mağaranın kuzey kapısından ve merdivenlerinden ister dini kıyafetle ister serbest kıyafetle geçebileceklerini iddia ettikleri bilgisini vermiştir.²⁸⁴ Bundan dolayıdır ki şimal (kuzey) merdiveni birçok ihtilafın yaşandığı alan haline gelmiştir.

Kuzey merdiveninden geçme mevzusunda, Rumlar 1891 yılının ilk beş ayında buradan beş altı defa geçmişken Mayıs ayında on beş defa geçtikleri Latinler tarafından iddia edilmiştir. Latinlerin yapmış oldukları itiraz üzerine Patrikhane 7 Haziran 1891’de bir soruşturma yapmış ve Rum Rahiplerinin Latinlerin iddia ettiği sayıda kuzey merdiveninden geçmediği ortaya çıkmıştır. Kudüs Rum Patriki Yerasimos, Mabeyn-i Hümayun Başkitabeti’ne eski usulü ihlal eden sebeplerin ortadan kaldırılması için bir telgraf göndermiştir. Bunun üzerine Beytullahim Müdürlüğü’ne usulün korunması adına tavsiye verilmiştir. Mevcut statüko hakkındaki bu tartışma araştırılarak hükümete ait deftere ayın vakitlerinin kaydı, tayinlerin günleri istisna olmak üzere rahiplerin dini kıyafetle bu merdivenden geçiş sayıları kaydedilmiştir.²⁸⁵

Mağaratü’l-Mehd’de Ekmek ve Şarap Ayini olarak da bilinen Hz. İsa’nın Havarileriyle yediği son akşam yemeği hatırasına yapılan Kudas Ayini²⁸⁶ bitiminde

²⁸² “Mağaratü’l-Mehd’in bâb-ı şimalisi Katolikler ile Ermenilerde ve bâb-ı cenûbisi Ortodokslarda olub ancak ziyâret-i devrin icrâsında Ortodokslar bâb-ı cenûbiden duhûl ile bâb-ı şimaliden çıkmak dahi te’âmül imiş bu da rü’esâ-yı rûhâniyenin elbise-i resmîyeleriyle duhûl ve hurûçlarına mahsûs bir bahis olub yoksa ‘âidi elbise ile her tâife girüb çıkmağa me’zûn imiş” *C.O.A.*, Yıldız Esas Evrakı, 79/11, 2 Zi’l-ka’de 1308 / 9 Haziran 1891.

²⁸³ *C.O.A.*, Yıldız Adliye ve Mezahib Nezareti Maruzatı, 5/31, 18 Şevvâl 1308 / 26 Mayıs 1891.

²⁸⁴ “...Ortodokslar ise mukaddema kendilerine ihsân buyurulmuş bir fermân-ı ‘âliden bahs ediyor ve bâb-ı şimalinin üç anahtarından birisi kendi ellerinde olub bu dahi kendilerinin her vakit oradan hurûc hakları olduğuna delil olduğunu dermeyân u iddi’â eyliyorlar imiş...” *C.O.A.*, Yıldız Esas Evrakı, 79/11, 2 Zi’l-ka’de 1308 / 9 Haziran 1891.

²⁸⁵ *C.O.A.*, Bâb-ı Ali Evrak Odası, 95/7113, 4 Rebû’l-âhir 1310 / 26 Ekim 1892.

²⁸⁶ Kutsal Sofra, Rabbin Akşam Yemeği, Evharist, Mass, Kominyon ve Ökaristi Ayini olarak da bilinmektedir. Hz. İsa’nın son akşam yemeğinde parçalara ayırdığı ekmeğin kendi eti olduğu, kâseye koyduğu şarabın kendi kanı olduğunu söyleyerek havarilere ikram etmesi olayını Pavlus’un yorumlamıştır. Bunun üzerine kilise bu olayı ayin olarak yapmaya başladı. Başlangıçta yılda bir kez yapılırken, sonraları her Pazar günü yapılmıştır. Ayrıntılı bilgi için Bkz. Ali Erbaş, *Hıristiyan Ayinleri (Sakramentler)*, Nûn Yayıncılık, İstanbul, 1998, s. 165, 166; Günay Tümer – Abdurrahman Küçük, *Dinler Tarihi*, Ocak Yayınları, Ankara, 1993, s. 268; Ş. Gündüz, (2017), *a.g.e.*, s. 163-167.

Rumlar dini kıyafetle kuzey merdiveninden geçmektedirler. Bu konu üzerine, 30 Ocak 1895'te Beytullahim Kilisesi pencerelerinin Rumlar tarafından açılmasına ve Hz. İsa'nın doğum günü anısına her yıl 25 Aralık'ta yapılan Milad Yortusu²⁸⁷ zamanında kuzey merdiveninden geçilmesine Latinler itiraz etmiştir. Fakat Latinlerin itirazları uygunsuz olduğu gerekçesiyle olay büyümeden kapanmıştır. Kudüs Rum Patriki Yerasimos bu karar için Sadarete memnuniyetini bildiren bir yazı göndermiştir.²⁸⁸

1891 yılındaki padişah iradesine göre; eskiden beri kabul edilen usulün (*mine'l-kadîm cârî olan usûl*) korunması için Rumların “eyyâm-ı mahsûsa” denilen özel günler dışında kuzey merdivenini kullanmamaları gerektiği belirtilmiştir. Rumların kuzey merdivenini kullanabilecekleri günler; Büyük Perhiz'in birinci ve üçüncü haftası, Paskalya haftasından önceki Pazar, Milad-ı İsa gecesi ve Haç Yortusu'ydu. Mağâratü'l-Mehd'in kuzey merdiveninden beş defadan fazla geçişin olmadığı bizzat Kudüs Mutasarrıflığı tarafından verilen malumatla teyit edilmiştir.²⁸⁹

Bâb-ı Âlî sadece Beytullahim Kilisesi'nde hak iddia eden çeşitli cemaatler arasında ortaya çıkan tartışmaları çözmek için uğraşmamış, aynı zamanda çatışma yaratma olasılığı olan hadiseler karşısında tedbirler almaya çalışmıştır. Örneğin; 10 Aralık 1895 tarihli tezkireden anlaşıldığı üzere Latinler, Rumların Milad-ı İsa gecesi dışında Mağâratü'l-Mehd'in kuzey merdiveninden statükoya aykırı olarak dini kıyafetlerle geçtiklerini iddia etmişlerdir. Bu tür hadiselerin yaşanmaması adına yaklaşan Milad gecesinde statükoya aykırı hal ve hareketin önlenmesi için Fransa Sefareti, Kudüs Mutasarrıflığı'ndan ricada bulunmuştur. 11 Aralık 1895'te Sadaret'ten Kudüs Mutasarrıflığı'na telgraf gönderilerek statükonun korunmasında özen gösterilmesi istenmiştir.²⁹⁰

Yine şimal merdiveni konusunda, Sadaret'ten Kudüs Mutasarrıflığı'na 22 Aralık 1897 tarihinde bir telgraf gönderilmiştir. Bu evrakta Rusya Sefareti, Rumların

²⁸⁷ Noel Ayini olarak da adlandırılmaktadır. 354 yılında Papa Liberius 24 Aralık'ta 25'e bağlayan geceyi Hz. İsa'nın doğum yıldönümü ilan etmiştir. Ayrıntılı bilgi için Bkz. A. Erbaş, *a.g.e.*, s. 21-23; G. Tümer – A. Küçük, *a.g.e.*, s. 265, 266.

²⁸⁸ C.O.A., Bâb-ı Ali Evrak Odası, 561/4206, 3 Şa'bân 1312 / 30 Ocak 1895.

²⁸⁹ C.O.A., Bâb-ı Ali Evrak Odası, 850/63679, 2 Cemâziye'l-evvel 1314 / 9 Ekim 1896; Bâb-ı Ali Evrak Odası, 895/670075, 25 Receb 1314 / 30 Aralık 1896; Bâb-ı Ali Evrak Odası, 893/66942, 6 Şa'bân 1314 / 10 Ocak 1897.

²⁹⁰ C.O.A., Bâb-ı Ali Evrak Odası, 714/53512, 23 Cemâziye'l-âhir 1313 / 11 Aralık 1895; Bâb-ı Ali Evrak Odası, 721/54027, 9 Receb 1313 / 26 Aralık 1895; Bâb-ı Ali Evrak Odası, 723/54194, 14 Receb 1313 / 31 Aralık 1895; Bâb-ı Ali Evrak Odası, 724/54236, 15 Receb 1313 / 01 Ocak 1896; Bâb-ı Ali Evrak Odası, 724/54265, 18 Receb 1313 / 04 Ocak 1896.

Mağâratü'l-Mehd'in kuzey merdiveninden Milat gecesindeki geçişleri esnasında herhangi bir tatsızlığın çıkmaması için ricada bulunmuştur.²⁹¹ Fransa Baştercümanı 3 Ocak 1898 tarihinde Hariciye Nazırı'nın makamına giderek, Rumların kuzey merdiveninden geçişleri esnasında onlara jandarma veya askerlerin eşlik etmesinin Rumlara merdivenden geçme hakkı verildiği anlamı taşıdığını bildirmiştir. Bu sebeple Rumların geçişi sırasında kuzey merdiveninde asker bulundurulmamasını istemiştir. Konu Sadaret'e iletilmiş ve Kudüs Mutasarrıfı gereğinden fazla asker gönderilmeyeceğini ve Rumların herhangi ters bir harekette bulunmamaları için uyarılacağını Fransa Konsolosluğu'na bildirmiştir. Buna rağmen Fransa Konsolosluğu ikna olmamış, bunun üzerine Mutasarrıf, Fransa Konsolosluğu'na itiraz etme haklarının olduğunu söylemiştir. Aynı zamanda 3 Ocak 1898'de Latinleri ve Rumları uygunsuz bir olaya sebep olmamaları için ayrı ayrı uyarmıştır. 6 Ocak 1898'de Kudüs Rum Patriki Damyanos Sadaret'e Milad Yortusu'nun olaysız geçtiğini, bunun için minnettar olduğunu bildiren bir telgraf göndermiştir. Aynı tarihte Sadaret'e, yortunun sorunsuz geçtiğine dair Kudüs Mutasarrıfı Mehmet Tevfik Bey (1897-1901)'de de bir telgraf gönderilmiştir. Mehmet Tevfik Bey 12 Ocak 1898'de Sadaret'e bir tezkire daha göndererek bahsi geçen olayları ayrıntılı bir şekilde anlatmıştır.²⁹²

Yukarıdaki örneklerde görüldüğü üzere şimal merdiveninden dini kıyafetle geçme mevzusuna ya önceden tedbir alınmış ya da meydana gelen olaylarda tarafların arası bulunmaya çalışılmıştır. Cemaatler arasında zuhur eden tartışmalar için belirli komisyonlarca araştırmalar ve incelemeler yapılmıştır. Olaylar objektif bir şekilde çözüme kavuşturulmaya çalışılmıştır. Eskiden beri süregelen adetlerin değiştirilmemesi ve korunması adına da bir dizi gayret sarf edilmiştir.

2.1.2. Kandil Yakma Meselesi

Cemaatler arasında meydana gelen bir diğer tartışma konusu Beytullahim Kilisesi'nde kandil yakma meselesidir. Kandil yakma geleneği; Hz. Yakub'un oğlu Simeon'un, İsa'dan "tanrının bütün milletlerin yolunu aydınlatması için hazırladığı ışık" olarak bahsetmesi üzerine kuruludur. Simeon'un bu nitelendirmesi Hıristiyanlık dininde ışığı ortaya çıkaran kandile ve muma kutsiyet kazandırmıştır. Bu sebeple kiliselere hiç sönmeyen kandiller yerleştirilmiştir.²⁹³

²⁹¹ C.O.A., Bâb-ı Ali Evrak Odası, 1049/78632, 12 Receb 1315 / 7 Aralık 1897.

²⁹² C.O.A., Bâb-ı Ali Evrak Odası, 1065/79870, 10 Şa'bân 1315 / 4 Ocak 1898.

²⁹³ Nebi Bozkurt, "Kandil", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, Cilt 24, İstanbul, 2001, s. 299.

7 Kasım 1892’de Rumların, Kilisenin kuzey kapısındaki kandilleri yakmalarına “*te’âmüle mugâyir*” yani usule aykırı olduğu gerekçesiyle Latinler ve Fransa Konsolosluğu şiddetle karşı çıkmıştır. Yapılan araştırmalar neticesinde yakılan kandilin kuzey kapısından delikli bir tabla ile geçirildiği anlaşılmıştır. Sadaret, Kudüs Mutasarrıflığı’ndan olayın çözümlenmesini istemiştir.²⁹⁴ Latinler, mağaranın içerisine kandille beraber delikli tablanın²⁹⁵ geçirilmesinin bile usule aykırı olduğunu düşündükleri için iddialarını sürdürmüşlerdir. Fransa Konsolosluğu tartışmanın çözümü için, Rumlar kuzey kapısından kandil tablası ile geçişlerinden vazgeçerlerse²⁹⁶ onların kandil ile her iki kapıdan geçişini kabul edeceklerini teklif etmiştir.²⁹⁷

Bahsi geçen konu hakkında 3 Ocak 1893’te Kudüs Rum Patrikliği Adliye ve Mezâhib Nezareti’ne şikayetlerini bildirmiştir. Patriklik şikayetini bildirdiği yazısında, 1852 tarihli statüko fermanına atıf yaparak, Beytülâhim Kilisesi ana binası ve ek yapılarındaki kullanım hakkının kendilerine ait olduğunu ifade etmiştir. Ayrıca Latin ve Ermeni cemaatlerinin yalnızca geçiş hakkına sahip olduğunu hatırlatmıştır. Bu yüzden patrik, Rumların eskiden beri güney merdivenlerinden geçip kuzey kapısındaki kandili yakmalarının “*te’âmül-i kadîm*” yani usule uygun olduğunu iddia etmiştir. Rumlar, bu konuda Latinlerin haksız olduğunu ve tartışmanın sonlandırılması gerektiğini vurgulamışlardır. Adliye ve Mezahib Nezareti, Rum Patrikliği’ne kandil yakma meselesindeki haklarını ispat etmeleri gerektiğini belirterek sadece statükoya aykırı demekle olayın lehlerine çözülemeyeceğini bildirilmiştir.²⁹⁸

Kudüs Mutasarrıfı İbrahim Hakkı Bey (1890-1897) konu üzerine kilisede tarafları bir araya getirerek araştırma yapmıştır. Araştırma esnasında bir Ermeni kandilcisi, otuz seneyi aşkın bir zaman diliminden beri delikli tablanın kuzey kapısından hiç geçirilmediğini ifade etmiştir. Ayrıca Rumlardan bir kanıt istenmesine rağmen statüko fermanı dışında başka bir şey sunulmamıştır.²⁹⁹ Bunun üzerine 8 Ocak 1893’te Rum kandilcisinin dini kıyafetle mağaranın kuzey ve güney merdivenlerinden sadece Milad Yortusu günlerinde kandille geçişinin serbest bırakılması kararlaştırılmıştır. Ancak

²⁹⁴ C.O.A., Yıldız Hususi Maruzat, 267/25, 7 Cemâziye’l-evvel 1310 / 27 Kasım 1892.

²⁹⁵ Rum milletine ait olan kandillerin taşınması için kullanılan sofrâ şeklindeki araçtır.

²⁹⁶ “... *Fransa Konsolosu ihtilâfın çözümünü için kandilin her iki kapudan imrârına Rumların haklarını kabul ve tasdik ideceğini beyân ve mezkûr kandil tahtasının şimâl kapusundan imrârından sarf-ı nazar iderler ise bu suretle netice virilmesini teklif etdiği bildirmiş...*” belgenin devamı için bkz. C.O.A., Bâb-ı Ali Evrak Odası, 126/9399, 1 Cemâziye’l-âhir 1310 / 21 Aralık 1892.

²⁹⁷ C.O.A., Bâb-ı Ali Evrak Odası, 110/8233, 2 Cemâziye’l-evvel 1310 / 22 Kasım 1892; Bâb-ı Ali Evrak Odası, 126-9399, 1 Cemâziye’l-âhir 1310 / 21 Aralık 1892.

²⁹⁸ C.O.A., Bâb-ı Ali Evrak Odası, 136/10144, 19 Cemâziye’l-âhir 1310 / 8 Ocak 1893.

²⁹⁹ C.O.A., Bâb-ı Ali Evrak Odası, 136/10144, 19 Cemâziye’l-âhir 1310 / 8 Ocak 1893.

delikli tabla mevzusunun daha ayrıntılı bir şekilde araştırılması ve doğru yolun bulunması için şimdilik bu tablanın geçişinin yasaklandığı Sadarete bildirilmiştir.³⁰⁰

Aynı konu 22 Mayıs-10 Haziran 1893 tarihlerinde tekrar gündeme gelmiştir. Rumlar, yanan kandilin kuzey kapısından geçirilirken delikli tabla kullanılmasının zaten Rum kandilecinin görevi olduğunu bildirmelerine rağmen Latinler itirazından vazgeçmemişlerdir. Kudüs Mutasarrıflığı Sadarete, Rum Patrikhanesi'nin delikli tabla kullanma hakkını delillendiremediğini, konuyu sonuca bağlamanın kendisince zor olduğu bildirmiştir. Kavgaya sebep olan kandilin kuzey kapısından çıkarılarak yerine asılması ve mağaraya bırakılan kandil tablasının kandilin olduğu yere götürülmek üzere güney kapısından geri getirilmesi konusu araştırılmış ve bu durum usule uygun görülmemiştir. Rum ve Latinler arasında yapılacak anlaşmaya kadar tablanın kuzey kapısından geçişi durdurularak meselenin askıda bırakılması uygun görülmüştür.³⁰¹

Bu olayda Latinlerin çıkardığı tartışmaya karşılık olarak Rumlar kuzey kapısından kandil geçirme hakkının kendilerine 1852 statüko fermanıyla verildiğini iddia etmişlerdir. Ancak bu iddialar Kudüs Mutasarrıflığı tarafından yeterli görülmemiş ve Rumlardan kanıt göstermeleri istenmiştir. Latinler ile Rumlar arasındaki bu tartışma hemen hemen bir buçuk yıl sürmüştür. Osmanlı yöneticileri diğer konularda olduğu gibi bu konuyu detaylı bir şekilde araştırarak sonuca bağlamaya çalışmıştır. Kilise içerisinde konunun çözümü için geniş bir tahkikat yapılmıştır. Bunun sonucunda Latinlerin iddia ettikleri olayın sadece kuzey kapısından kandil geçirme mevzusu değil aynı zamanda kandilin taşındığı tablanın 1852'de oluşturulan usule aykırı olduğu düşüncesidir. Osmanlı Devleti, Rum ve Latin milletleri arasında yapılacak anlaşmaya kadar Rumların bu tablayla kuzey kapısından geçişini durdurmuştur. Fakat daha sonra sorunun çözülüp çözülmediğiyle ilgili herhangi bir arşiv vesikasına rastlanılmamıştır. Kandilin geçirilip tablanın geçirilmemesinin istenmesi ve bunun sorun teşkil etmesi tartışma mevzularında küçük detayların ne derece önemli olduğunu göstermektedir.

³⁰⁰ C.O.A., Bâb-ı Ali Evrak Odası, 136/10144, 19 Cemâziye'l-âhir 1310 / 8 Ocak 1893.

³⁰¹ C.O.A., Bâb-ı Ali Evrak Odası, 177/13236, 9 Ramazân 1310 / 27 Mart 1893; Bâb-ı Ali Evrak Odası, 204/15290, 6 Zi'l-ka'de 1310 / 22 Mayıs 1893, Bâb-ı Ali Evrak Odası, 217/16248, 25 Zi'l-ka'de 1310 / 10 Haziran 1893.

2.2. Beytullahim Kilisesi'nde Noel Ayinleri

Hıristiyan cemaatler arasında bir diğer tartışma konusu ise Beytullahim Kilisesi'nde gerçekleştirilen Noel ayinleridir. Hz. İsa'nın doğumunu anmak üzere yapılan yortu günleri arşiv vesikalarına, genellikle sükûnet içerisinde geçmiş olduğunu belirten bir dizi teşekkür telgrafları şeklinde yansımıştır. Bâb-ı Âlî bu kilisede herhangi bir olaya mahal vermemek adına gerekli tedbir ve önlemleri almış, genellikle Kilise ve çevresinde Asakir-i Şahanedan bir tabur asker bulundurmıştır. 28 Kasım 1854 tarihine tekabül eden Kudüs Mutasarrıfı'na gönderilen yazılar, Latinlerin özel ayin günlerinde Beytullahim Kilisesi'ne giriş çıkışlarda oluşabilecek izdihamın önlenmesine dair alınan tedbirleri içermektedir. Latinler önceki sene (1853) rahatça Beytullahim Kilisesi'nin kapısından geçtikleri halde Rumlar bu konu üzerinde tartışma çıkarmıştır. Kudüs Mutasarrıfı Yakup Paşa'ya (1853-1854) hitaben yazdığı yazıda Fransa Sefareti, 1854 senesinde Latin Patriki ve Latin Cemaatinin ayin esnasında kilisenin kapısından geçecekleri vakit herhangi bir tartışmanın tekrar meydana gelmemesini istemiştir. Bunun üzerine 28 Kasım 1854'te bir emirname ile Latinlerin kilise kapısından giriş çıkışlarında diğer cemaatlerin tartışma çıkarmaması için bir düzenleme yapılmıştır Buna göre, Latin Patriki ve cemaati senede bir gün Beytullahim'e gidip kendilerine ayrılmış zamanlarda dini kıyafetleriyle Beytullahim kapısından geçerek doğruca mağaraya girecekler ve hakları bununla sınırlı olacaktır. Ayrıca bu hususta çıkabilecek anlaşmazlıkları önlemek maksadıyla, Kudüs'ten bir miktar zabıta eri ve Kapıcıbaşı Mustafa Ağa Beytullahim'e gönderilmiştir.³⁰²

Kudüs'te konsolosluk açan Fransa Devleti, himaye ettiği Latin cemaatinin diğer Kutsal Yerler'deki gibi Beytullahim Kilisesi üzerindeki haklarını korumaya çalışmıştır. Fransa Konsolosluğu 21 Haziran 1891'de Kudüs Mutasarrıflığı'na gönderdiği telgraf ile Rum rahiplerinin birkaç gündür Mağâratü'l-Mehd'de kendi cemaatlerine kurban ekmeği dağıtmaya başladıklarını ve bunun eski usule aykırı olduğunu bildirmiştir. Buna karşı Rum Patrikliği de ekmeğin dağıtımının kendilerinde gelenek olduğunu öne sürerek Latinlerin bu itirazlarının önlenmesini istemiştir. Fransa Konsolosuyla yapılan görüşmeler vasıtasıyla sorun düzeltilmeye çalışılmıştır. Ancak Beytullahim için kabul edilen bazı mezhep adetlerine dair hükümete ait özel defterde bir kayda rastlanılmamış ve bu defterin bir sayfası dosyaya eklenmiştir. Bu yüzden Beytullahim'e araştırma yapılması için bir heyet gönderilmiştir. Araştırmalar neticesinde Rumların eskiden olduğu

³⁰² C.O.A., Hariciye Mektubi Kalemi, 93/61, 7 Rebü'l-evvel 1271 / 28 Kasım 1854.

gibi Mağâratü'l-Mehd'deki ayinlerinin sonunda kendi adetlerine göre kutsal ekmeği yıldız üzerinde doğramalarına müsaade edilmiştir. Buna göre; parçalara ayrılan ekmeğin matran, rahip ve önde gelen cemaat mensuplarına mağara içerisinde dağıtılacaktır. Başrahip tepsiyle kuzey merdiveninden çıkacak ve kendi manastırlarında geri kalan ekmeği cemaatine dağıtacaktır.³⁰³

Rum ve Latin Patriklerinin, Kudüs Mutasarrıflarının ve Sadrazamın gönderdikleri tezkirelerin çoğunda Noel ayinlerinin askeri emniyet ortamında rahatlıkla herhangi bir olay meydana gelmeden icra edildiği için teşekkür ve minnetleri bildiren ifadeler mevcuttur.³⁰⁴ Buna örnek bir vaka olarak, Latin Patriki'nin 19 Nisan 1895'te Sadaret'e gönderdiği telgraf gösterilebilir. Bu telgrafın tercümesinde, Latin milletinin yortularını sükûnet ve huzur içerisinde gerçekleştirdikleri ifade edilmiştir. Her ne kadar Hristiyan cemaatleri arasında bazı karışıklıklar çıksa da Kudüs Mutasarrıflığı tarafından alınan tedbirler bu karışıklıkların büyümesini engellemiştir. Bu sebepten ötürü Latin Patriki, Kudüs Mutasarrıflığı'na “*Seniyye-i sâbika tarafından cânib-i hükûmet-i seniyyeden mazhar olduğumuz himâye-i şefkatkâraneden dolayı zât-ı şevket-simât hazret-i şehriyâriye arz-ı şükrân etmek mütehattim zimmet-i 'ubûdiyyetimizdir.*” sözleriyle teşekkürlerini sunmuştur.³⁰⁵

Beytüllahim Kilisesi'nde Rumlar ile Latinler arasında ortaya çıkan gerginlikler resmi yazışmalara olduğu kadar, bu dönemde Kudüs'te mutasarrıflık yapmış yerel yöneticilerin hatıratlarına yansımıştır. Örneğin; Ahmet Reşit Rey'in Kudüs Mutasarrıflığı olduğu dönemde (1904-1906) aktardığına göre 1905 yılında Rumlar Milâd-ı İsa gecesi için Beytüllahim Kilisesi'nde ayin hazırlığı yaparken Latinler problem çıkarmıştır. Sorun büyüyünce Latinler Fransa Konsolos vekiline başvurmuşlardır. Kilisenin içinde ve dışında güvenliği sağlamakla ve meydana gelebilecek olası kavgaları önlemekle görevli Jandarma sorunu çözemeyince Ahmet Reşit Bey çağırılmıştır. Ahmet Bey Kilisenin içindeki kalabalık grubu dağıtmış ve sakin bir ortam sağladıktan sonra Latinlerin şikâyetlerini anlatmalarını istemiştir. Latinler, “*Rum Patriği veya makamına geçen Piskopos Kilisenin iç çevresini son defa dolaştıktan sonra âyin bitmesi gerektiğinden Rum*

³⁰³ C.O.A., Bâb-ı Ali Evrak Odası, 95/7113, 4 Rebîü'l-âhir 1310 / 26 Ekim 1892.

³⁰⁴ C.O.A., Yıldız Adliye ve Mezahib Nezareti Maruzatı, 20/20, 18 Zi'l-hicce 1316 / 28 Nisan 1899; Yıldız Askeri Maruzat, 157/21, 23 Şabân 1317 / 26 Aralık 1899; Yıldız Hususi Maruzat, 402/97, 7 Ramazân 1317 / 8 Ocak 1900; Yıldız Hususi Maruzat, 414/67, 24 Zi'l-hicce 1318 / 14 Nisan 1901; Yıldız Hususi Maruzat, 464/4, 19 Şevvâl 1321 / 7 Ocak 1904; Yıldız Mütenevvi Maruzat, 308/155, 25 Rebîü'l-evvel 1326 / 26 Nisan 1908.

³⁰⁵ C.O.A., Yıldız Hususi Maruzat, 325/65, 26 Şevvâl 1312 / 22 Nisan 1895.

Papazın tekrar Kilisenin içinden geçerek Latinler kapısından çıkmasına hakkı yoktur” deseler de Rumlar bunu reddetmişlerdir.³⁰⁶

Fransa Konsolos Vekili, Ahmet Bey’den Latinlerin haklı olduğunu ve onların lehine karar almasını istemiştir. Ahmet Bey ise; *“hangi tarafın haklı olduğunu şu anda tayin etmek mümkün değil, Rumlar dört saatten beri Kilisede kalmış olan Rum Papazının bu kapıdan çıkmasının âyinin son halkası olduğunu iddia ediyor. Türkiye’de hükümet, resmen tanınan mezhep mensuplarının serbestçe âyin yapmalarını sağlamakla mükelleftir. Kanuna uygun olarak başlamış bulunan bir âyini tamamlanmamış bırakmam. ...”* demiştir. Fransa Konsolos Vekili Rumların yaptığının yanlış olduğunu, Latinlerin hakkının ihlal edilmesini protesto edeceklerini belirtmiştir. Ahmet Reşit Bey, Jandarma tarafından korunan kuzey kapısını açtırmış ve Rum papazının kapıdan çıkmasıyla hem ayin bitmiş hem de olay çözülmüştür.³⁰⁷

Başlanan dini bir ibadetin haklı veya haksız bitirilmiş olması Osmanlı Devleti’nin din ve ibadet özgürlüğüne verdiği önemi göstermektedir. Sürekli olarak meydana gelen bu ayin tartışmaları aslında her cemaatin kendilerine göre inanç doğrularını uygulamak istemelerinden kaynaklanmaktadır. Yine de Osmanlı Devleti yöneticileri sorunu çözüp sükûneti sağlamakta etkin oldukları belgelerle sabittir.

2.3. Beytullahim Kilisesi’nin Güvenlik ve Bakım Hizmetleri

Beytullahim Kilisesi, Milad-ı İsa (Noel) geceleri ve cemaatlerin ayinleri esnasında büyük kalabalıklar tarafından ziyaret edilmiştir. Tarih boyunca kutsal sayılan bu mekâna karşı çeşitli saldırılar yapılmıştır. Osmanlı döneminde bu saldırıları önlemek, Kiliseye getirilen eşya ve hayvanları kontrol edebilmek için ana giriş kapısının³⁰⁸ boyutları zamanla küçültülmüştür. Bunun yanında cemaatler arasında oluşan anlaşmazlıklara anında müdahale etmek, kiliseye ve birbirlerine büyük zararlar vermelerinin önüne geçmek için Kilisede sürekli olarak Asakir-i Şahane Zabitleri ve Jandarma bulundurulmuştur. Kilisenin koruması mevzusunu Pierre Loti eserinde; *“Latin (Katolik), Ermeni ve Rum bölümlerinden oluşan bu üçlü kilisedekiler birbirlerine uzak ve düşman durumdadır. Farklı görüşteki bu Hristiyan gruplar arasındaki kavgaları önlemek ve*

³⁰⁶ A. Reşit Rey, *a.g.e.*, s. 91.

³⁰⁷ A. Reşit Rey, *a.g.e.*, s. 92.

³⁰⁸ Q. Shomali, “a.g.m.”, s. 2.; L. G. A. Cust, *a.g.e.*, s.49.

düzeni sağlamak için, sürekli olarak bir subay ve silahlı Türk askerleri devriye geziyor."³⁰⁹ şeklinde özetlemiştir.

Kilisenin en önemli noktası olan Mağâratü'l-Mehd'e Kudüs dışından gelen hacıların ziyaretleri esnasında çıkan tartışmalar, zaman zaman ciddi boyutlara ulaşmış, Rum, Latin, Ermeni cemaatleri dışında onları himaye eden Avrupalı devletler ve diğer dini cemiyetler bu meselelere müdahil olmuşlardır. Örneğin; 11 Mayıs 1891 tarihinde Kudüs Patriki Yerasimos'un, Kudüs Rum Patrikhanesi Dersaadet Vekiline yazdığı telgrafta Doğu Mağarası'nda ayin yapıldıktan sonra "Dıyanisyos" isimli Rum Rahibinin Fransisken yani Latin rahipleri tarafından başından ve kolundan ağır bir şekilde yaralandığı bildirilmiştir.³¹⁰ Meclis-i Âli Başkanı Cevdet Paşanın aktardığı üzere, aslında Rum Rahibi ayininden sonra 1852 Mart ayının sonlarında verilen padişah fermanına dayanarak bu kapıdan dini elbiseyle geçmiştir. Rus ve Rum ziyaretçilerinin ayin günlerinde mağaranın güney kapısı yetmediği için 1852 fermanıyla Rum ruhani liderine kuzey merdiveninden dini elbiseyle buradan geçiş hakkı verilmiştir.³¹¹ 1891'de Dıyanisyos isimli Rum rahibi hakka uygun olarak kuzey kapısından çıkarak ayinini bitirmeye çalışmıştır. Rumlar onlara verilen mevcut haklara göre hareket etmiş ancak Latin rahipleri Rum Rahibini başından ve sol kolundan baston ve revolver (tabanca) ile yaralamışlardır. Bu esnada mağaranın güney tarafındaki kapıdan yukarı çıkan üç kişinin görüldüğünü işiten Latinler hemen olay yerine giderek o rahiplerden birinin sağ elini kırmışlardır.³¹² 20 Şubat 1891'de meydana gelen bu olay üzerine Kudüs Rum Patriği Yerasimos, eskiden beri diğer gayrimüslimlerden farklı olan ayrıcalıklı konumlarının korunmasını istemiş ve Latinlerin alışkanlık haline getirdikleri bu tecavüzlerin önlenmesi için hükümete şikâyette bulunmuştur.³¹³ Aslında, Asâkir-i Şahane zabitanının Beytüllahim Kilisesi'nin güvenliği açısından burada bulunması yalnızca büyük Paskalya ve yortu günlerindedir. Diğer özel günlerde icra edilen ayinlerde kolluk güçlerinin sayısı sınırlı tutulmuştur. Bu sebepledir ki meydana gelen bu olayda Osmanlı Devleti askerleri anında müdahale edememiş, askerler olay yerine gelene kadar Rum rahipleri yaralanmıştır. Olay çözüme kavuşturulana dek kuzey kapısı cemaatlerin ortak

³⁰⁹ P. Loti, *a.g.e.*, s. 33.

³¹⁰ Belgede; "*ber-mu'tâd elinde kan-ı mukaddes tepsi olduğu hâlde Mağaranın şimâl cihetindeki nerdübân ve kapıdan çıkarken*" şeklinde bir anlatım mevcuttur. *C.O.A.*, Hariciye Tercüme Odası, 535/64, 11 Mayıs 1891.

³¹¹ *C.O.A.*, Yıldız Adliye ve Mezahib Nezareti Maruzatı, 5/31, 18 Şevvâl 1308 / 26 Mayıs 1891.

³¹² *C.O.A.*, Hariciye Tercüme Odası, 535/64, 11 Mayıs 1891, Y.EE. 79/11, 2 Zi'l-ka'de 1308 / 9 Haziran 1891.

³¹³ *C.O.A.*, Yıldız Elçilik, Şehbenderlik ve Ateşemiliterlik, 13/76, 11 Zi'l-ka'de 1308 / 18 Haziran 1891.

kullanımında sayılmıştır. Kudüs Mutasarrıflığı, Sadaret'e telgraf göndererek konunun araştırılmasını ve Latin Patrikhanesinin uyarılmasını istemiştir. Aynı esnada, Latin Manastırı Reisi ise, Rumlar buradan çıkarılmazsa tekrar olay çıkaracakları yönünde Fransa Konsolosluğu'na bir yazı iletmiştir. Latin Cemaati Reisinin sert üslubundan dolayı Fransa Konsolosluğu uyarılmışsa da birkaç gün sonra tekrar olaylar meydana gelmiştir. Bâb-ı Âlî soruna herhangi bir devleti karıştırmadan taraflar arasında anlaşma yoluyla çözüm aramıştır. 28 Mayıs 1891 tarihli padişah iradesinde, Rumlar ile Latinler arasındaki tartışmaya sebep olan şahısların mahkemede yargılanarak haklarında gerekenin yapılacağı vurgulanmıştır. Beyrut İstinaf Mahkemesinde görülen dava sonucunda altı silahlı Latin rahip arasından sadece birinin kimliği bilindiğinden kendisine celp kâğıdı gönderilmiş ve diğer olaya karışan Latin rahiplerinin yargılanacakları Fransa Konsolosluğuna bildirilmiştir. Yıldız Sarayı'ndan Kudüs Mutasarrıflığı'na yazılan telgraftan anlaşıldığı üzere birkaç gün sonra karışıklıklar giderilmiştir.³¹⁴

Kilisenin güvenliği konusu üzerine 25 Ekim 1893 tarihinde Kudüs Mutasarrıfı İbrahim (1890-1897) Sadaret'e bir telgraf göndermiş ve iki gün sonra Sadrazam ve Yaver-i Ekremden cevap gelmiştir. Haberleşmeye göre; iki Rusyalı Beytullahim Kilisesi'ni ziyarete giderken yanlarında Rusya-Filistin Cemiyeti'nde görevli olan bir Karadağlıyı getirmişlerdir. Latin Rahipleri Mağâratü'l-Mehd'de ayinlerini yaparlarken Karadağlıyla aralarında tartışma çıkmış ve Karadağlı tarafından Latin rahiplerinden biri silahla öldürülmüş, iki rahipte yaralanmıştır. Yapılan araştırma sonucu olay doğrulanmış ve derhal Karadağlı tutuklanmıştır.³¹⁵

Bu durum Mutasarrıf İbrahim tarafından Hariciye Nezareti'ne bildirilmiştir. Karadağlının Dalmaçyalı-Avusturya askeriyesinde onbaşı rütbesinde hizmet verdiği pasaportundan tespit edilmiştir. Avusturya Konsolosluğu Karadağlının kendilerine teslim edilmesini talep etmiştir. İlgili olayda katledilen rahiple yaralanan diğer rahiplerin İtalya tebaasından olduğu İtalya Konsolosluğu tarafından tespit edilmiştir. Bu araştırmalar esnasında asayişin korunması istenmiştir.³¹⁶

Osmanlı Devleti sınırlarında suç işleyenlerin Osmanlı mahkemelerinde yargılanması gerektiği halde katilin Fransa Konsolosluğu tarafından Avusturya Konsolosluğu'na teslimi uygun görülmüştür. 5 Kasım 1893 tarihinde Kudüs

³¹⁴ C.O.A., Y.EE. 79/11, 2 Zi'l-ka'de 1308 / 9 Haziran 1891.

³¹⁵ C.O.A., Y.A.HUS. 283/13, 17 Rebîü'l-âhir 1311 / 27 Ekim 1893.

³¹⁶ C.O.A., Bâb-ı Ali Evrak Odası, 304/22794, 22 Rebîü'l-âhir 1311 / 2 Kasım 1893.

Mutasarrıflığı, Avusturya Konsolosluğu'ndan Karadağlıyı kendi sınırları içerisinde yargılamak için iadesini istemiştir. 7 Kasım da Avusturya bu isteği reddettiğine dair bir telgraf göndermiştir. Ancak Kudüs Avusturya Sefareti bunu uygun bulmamıştır.³¹⁷ İşin nezaketi dolayısıyla cinayetin sebeplerine dair tahkikat sürecinde güvenliğin ihlal edilmemesi için Kudüs Mutasarrıflığı'na ayrıca bir yazı gönderilmiştir. Her gün kilisedeki vaziyete dair Sadarete bilgi verilmesi ve Fransa ile Rusya Konsoloslarının bu husustaki ayrıntılı düşüncelerinin öğrenilmesi istenmiştir.³¹⁸

Kudüs Mutasarrıflığı'ndan Hariciye Nezaretine gönderilen tezkirede, Beytullahim de meydana gelen cinayet vakasının tekrarının yaşanmaması için Rusya-Filistin Cemiyeti üyelerinin silahlı bir şekilde kilise sınırlarına girmelerinin yasaklandığı ve bu yasağın herkes üzerinde uygulanacağı bildirilmiştir. Olası bir tartışmanın engellemesi için başlatılan bu usul hakkında 28 Şubat 1894 tarihinde bir de Sadaret tarafından taraf konsolosluklara bilgi verilmiştir.³¹⁹ Böylelikle kilise içerisine silahla girilme yasağı getiren Osmanlı Devleti, mabede gelen ziyaretçi ve rahiplerin zarar görmesini önlemeye çalışmıştır. Bu vakadan anlaşıldığı üzere Osmanlı Devleti, kilisedeki cemaatlerin koruyuculuğunu üstlenen taraf devletlerle arasında herhangi bir diplomatik krizin yaşanmaması adına büyük bir çaba sarf etmiştir.

Cemaatler arasında çıkan tartışmalarda zaman zaman Osmanlı askerleri zor kullanmak durumunda kalmıştır. Kimi zaman bu durum yaralanmalara sebep olmuştur. 28 Aralık 1894'te, Beytullahim Kilisesi'nde Ortodokslar ile Latinlerin ortak ayinleri sırasında Asakir-i Şahane askerleri Ortodoksları korumak amacıyla Katolikleri tüfek dipçikleri ile darp etmiş oldukları Latinler tarafından iddia edilmiştir. Buna benzer bir olayın yaşanıp yaşanmadığı ve bu tür ayinlerde Asakir-i Şahane'nin bulundurulması usulünün olup olmadığı hakkında araştırılma yapılmıştır. Edinilen bilgi 5. Ordu-yu Hümayun Kumandanlığı'na bildirilmiştir. Beşinci Ordu-yu Hümayun Kumandanlığı'ndan gelen telgrafta Kudüs Kumandanlığı'yla yaptıkları haberleşme neticesinde 1894 yılındaki Milad-ı İsa günü sebebiyle yalnızca Latin Cemaati kilisede ayin yapmış ve herhangi bir kargaşa ortaya çıkmamıştır. Ayrıca Ortodokslar, Noel ayinini henüz yapmadıklarını, cumartesi günü yapacaklarını ifade etmişlerdir. Öteden beri Nur

³¹⁷ C.O.A., Bâb-ı Ali Evrak Odası, 306/22924, 25 Rebü'l-âhir 1311 / 5 Kasım 1893; Bâb-ı Ali Evrak Odası, 310/23231, 3 Cemâziye'l-evvel 1311 / 12 Kasım 1893; Bâb-ı Ali Evrak Odası, 315/23566, 17 Cemâziye'l-evvel 1311 / 26 Kasım 1893; Bâb-ı Ali Evrak Odası, 315/23567, 17 Cemâziye'l-evvel 1311 / 26 Kasım 1893.

³¹⁸ C.O.A., Bâb-ı Ali Evrak Odası, 315/23570, 13 Cemâziye'l-evvel 1311 / 22 Kasım 1893.

³¹⁹ C.O.A., Hariciye Tahrirat, 139/55, 17 Mart 1894.

ve Milad ayinlerinde Asakir-i Şahane yardımıyla asayiş sağlanmıştır. Bahsi geçen belgede bir gazeteden ismi verilmeden söz edilmiştir. O gazetede bu olay aksettirilmiş ancak araştırma neticesinde böyle bir vakanın olmadığı padişaha bildirilmiştir.³²⁰

Belgeden anlaşıldığı üzere Asakir-i Şahane'yi karalamak adına bir adım atılmış ancak başarılı olunamamıştır. Bâb-ı Âlî nezdinde Rum milletinin diğer milletlere göre ayrıcalıklı konumda olması her milleti, özellikle Latin milletini rahatsız ettiği aşıkardır. Belgeler incelendiğinde ortaya çıkan her türlü tartışmanın, genel anlamda Rumlar ile Latinler arasında olduğu görülmektedir. Zaten 1894 yılında Latinler, Ortodokslar ile aynı zamanda Noel ayini yapmamış olmalarına rağmen kendilerinin ayin yaparken Rumların Asakir-i Şahane tarafından korunduğunu ileri sürmüşlerdir. Ancak bu olay her vaka gibi araştırılmış ve böyle bir iddianın olanaksız olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Beytullahim Kilisesi'nin güvenliği konusunda görevli birimler dönemsel olarak değişikliğe uğramıştır. Kudüs sınırlarında olduğu gibi Beytullahim Kilisesi muhafazasında bulunan askerlerin 1 Temmuz 1914 tarihinde taburlarına gönderileceği haberi ortaya çıkmıştır. Bu haber üzerine Mutasarrıflık tarafından Beytullahim Kilisesi'nin "*mine'l-kadîm*" yani eskiden olduğu gibi askerle korunması rica edilmiştir.³²¹ 19 Ağustos 1914 tarihli evrakta, Adliye Nezareti'den Dahiliye Nezareti'ne oradan Harbiye Nezareti'ne gönderilen tezkirelerde Beytullahim Kilisesi'nde bulundurulmuş 20 neferlik askeri nizamiyenin kaldırılacağı beyanı üzerine bu görevin jandarmalar tarafından yapılacağı bildirilmiştir.³²²

2.4. Beytullahim Kilisesi'nin Tamiri Meselesi

Hıristiyanlar nezdinde Kudüs'teki ikinci büyük öneme sahip olan Beytullahim Kilisesi'nin temizlik, tamir ve bakım işlerini paylaşmak meselesi diğer konularda olduğu gibi cemaatler arasında pek çok gerginliğe yol açmıştır. Kimi zaman kilisenin süpürülmesinden, kimi zaman perdelerinin yenilenmesinden tartışma çıkmıştır. Her cemaat bu görevleri yapma şerefine ulaşmak için daima mücadele etmiştir. Ayrıca kilisede yapılacak olan her türlü tamir ve onarım işlemi sorun haline gelmiştir.

Kilise işleri konusunda Osmanlı idarecileri Latinlerle ilgili olan hemen hemen her hadisede Fransa Konsolosluğu'yla birlikte hareket etmiştir. Kilisenin perdelerinin

³²⁰ C.O.A., Yıldız Askeri Maruzat, 109/13, 29 Cemâziye'l-âhir 1313 / 16 Aralık 1895.

³²¹ C.O.A., Dahiliye Emniyet Şubesi, 85/37, 17 Şabân 1332 / 11 Temmuz 1914.

³²² C.O.A., Dahiliye Emniyet Şubesi, 85/37, 17 Şabân 1332 / 11 Temmuz 1914.

yenilenmesi konusu üzerine diğer cemaatlerin muhalefetiyle karşılaşmamak için Bâb-ı Âlî ile Fransa Konsolosluğunun aldığı karar Kudüs Mutasarrıflığına 14 Mart 1873’de bir yazı ile bildirilmiştir. Gönderilen bu yazı ulaştıktan, 24 saat sonra Fransa Konsolosluğu ile Kudüs Mutasarrıflığı bir zaman belirleyeceklerdir. Yapılacak bu işin sabahında yeni perdeler Fransa Konsolosluğu tarafından Kudüs Mutasarrıfına teslim edilecek, daha sonra Latinlere verilerek yerlerine takılması sağlanacaktır. Ayrıca dini sembolleri yerlerine yerleştirecekler ve yine Latinler tarafından kutsal yıldız sağlamlştırılacaktır.³²³

Osman Devleti idarecileri cemaatler arasında oluşabilecek muhtemel çatışmaları önlemek adına bazen kilisenin bakım ve onarım işlerini doğrudan üstlenmek zorunda kalmıştır. Örneğin; Ermenilerin zimmetinde yer alan bölgedeki pencerelerin tamiri konusu, 13 Ocak 1886’da gündeme gelmiştir. Beytullahim Kilisesi’nin Ermenilere ait kuzey kısmındaki pencerelerin yağmur ve rüzgârdan dolayı yıpranması sebebiyle tamir edilmesi lüzumlu görülmüştür. Ermenilerin müsaadesiyle bu işin Rumlara verilmesi kararlaştırılmışsa da Latinler itiraz etmiştir. Bu itirazların iki cemaat arasında ciddi bir tartışmaya dönüşmemesi maksadıyla tamiratın Osmanlı yetkilileri tarafından yaptırılmasına karar verilmiştir.³²⁴ Ne var ki tamirat gerçekleştirilememiş olmalıdır ki Kilisenin kuzey yönündeki pencerelerinin tamiri meselesi iki yıl sonra tekrar tartışma konusu olarak belgelere aksetmiştir. Daha önce olduğu gibi, Ermenilere ait kuzey yönündeki pencerelerin onların izniyle Rumlar tarafından tamir ettirilmesine Latinler tekrar itiraz etmiştir. Kilisenin sadece pencerelerinin değil, çatısını da içine alacak daha geniş çaplı bir tamire ihtiyacı olduğu görülmüş, ancak cemaatler arasında tartışmaya sebebiyet vermemek için onarım işini Osmanlı Devleti üstlenmiştir. 28 Ekim 1888’de bir padişah iradesiyle Muhasebe Müdüriyetine, 8 Nisan 1889’da ise Mâliye Nezareti’ne, devletin belirli bir bütçeyle bu tamiratı yaptıracağı bildirilmiştir.³²⁵

Kilisenin temizliği söz konusu olduğunda, Latinler Mağâratü’l-Mehd’in kuzey kapısına düz bir sınır çizgisi ile geçme ve geçiş yolunu temizleme hakkına sahiptir.³²⁶ Bu hak, geçmişte iki topluluk arasındaki birçok olaydan sonra verilmiştir.³²⁷ Bu konuya bir

³²³ C.O.A., Hariciye Siyasi, 411/61, 13 Mart 1873.

³²⁴ C.O.A., Meclis-i Vükela Mazbataları, 7/15, 7 Rebîü’l-âhir 1303 / 13 Ocak 1886; Sadaret Mühimme Kalemi, 488/1, 3 Rebîü’l-âhir 1303 / 16 Ocak 1886.

³²⁵ C.O.A., Dahiliye Mektubi Kalemi, 1560/68, 26 Safer 1306 / 1 Kasım 1888; Dahiliye Mektubi Kalemi, 1586/11, 19 Cemâziye’l-evvel 1306 / 21 Ocak 1889; Dahiliye Mektubi Kalemi, 1614/13, 7 Şabân 1306 / 8 Nisan 1889.

³²⁶ L.G.A. Cust, *a.g.e.*, s.40.

³²⁷ “Şimal Merdiveni Tartışmaları” başlığında bu konuya değinilmiştir. C.O.A., Hariciye Siyasi, 408/10, 12.12.1889.

örnek verecek olursak, 17 Eylül 1888’de Mağâratü’l-Mehdin kuzey tarafında bulunan kapının Latin papazları tarafından süpürülmesine Ermeni ve Rumlar statükoya aykırı olduğu gerekçesiyle karşı çıkmıştır. Yapılan ilk araştırmada herhangi bir şahit bulunamamış, fakat daha sonra bir Ermeni kandilcisi, Latinleri burayı süpürürken gördüğünü bildirmiştir. Bunun üzerine Latin rahipleri Ermeni kandilcisini yaralamışlardır. Hatta Ermenileri kilisenin kuzey tarafında mağaraya giden yol üzerinde serili olan hasırlar konusunda tehdit etmişlerdir. Kudüs Mutasarrıflığı tarafından Latinlerin şımarıldığı, hatalarının birbiri ardına devam ettiği Fransa Konsolosluğuna bildirilmiş ve Latinler sert bir üslupla uyarılmıştır. Yapılan araştırma neticesinde statükonun korunması adına eskiden kuzey kapısını süpürmekle görevli olan taraf kim ise onlar tarafından süpürülmeye devam edilmesi kararlaştırılarak sorun çözülmüştür.³²⁸

Bir başka temizlik konusu ise kutsal yıldızın ve çevresinin temizlenmesi ve tamiri meselesidir. Kudüs Mutasarrıfı Kazım (1902-1904) 18 Ocak 1904’te Ortodokslarla Katolikler arasında tartışmaya sebep olan ve statüko ile korunan Mağâratü’l-Mehd’de bulunan yıldızın temizlenmesi üzerine papazlarının birbirlerine düşmanca ve uygunsuz harekette bulunmamaları için tedbir alındığını Yıldız Sarayı’na bildirmiştir. Rusya Konsolosluğu Ortodoksları himayeten işe karışmak istemişse de bu engellenmiştir. Konu Kudüs Rum Patrikliği ile Latin Patrikliği arasına çözülmeye çalışılmıştır.³²⁹ Sorunun nasıl neticelendiğine dair herhangi bir belgeye rastlanılmamıştır. Ancak bu belgeden anlaşıldığı üzere Osmanlı Devleti soruların çözüm sürecinde Hıristiyan cemaatlerini himaye eden diğer devletleri işe karıştırmamış, olayı kendi içinde çözmeye çalışmıştır.

Kilise içerisindeki herhangi bir mekânın kullanımı cemaatlerin hakkını kısıtlıyor veya engel oluyorsa o alan üzerine uzun yıllar sürebilecek bir husumet başlamaktaydı. Kudüs Mutasarrıfı Ahmed Reşid Bey’in (1904-1906) Beytullahim Kilisesi’nin avlusunun bitişiğindeki kabristanın iki, üç asırdan beri Rumlarla Latinler arasında anlaşmazlığa sebep olduğu bildirilmektedir. Bu sorunun çözülmesi adına daha önce 1626, 1652 ve 1689 tarihlerinde fermanlar verilse de Kasım 1905’de yeniden gündeme gelmesi bir sonuca ulaşamadığını açıklamaktadır.³³⁰ Kurumlar arasında pek çok kez çözüm aranmasına rağmen daima neticesiz kalmış üç mesele vardır. İlki, kabristanın ortasından Latinlerin geçiş hakkı meselesi, ikincisi o civardaki Latin Manastırı duvarı hizasında bulunan

³²⁸ C.O.A., Hariciye Siyasi, 407/3, 1 Ekim 1888; HR.SYS. 407/4, 28 Ekim 1888.

³²⁹ C.O.A., Yıldız Umumi, 68/21, 29 Şevvâl 1321 / 18 Ocak 1904.

³³⁰ C.O.A., Hatt-ı Hümayun Tasnifi, 1654/12, 10 Cemâziye’l-âhir 1099 / 12 Nisan 1688.

geçidin varlığı meselesidir. Üçüncüsü ise kabristanın bir tarafında bulunan defalarca kavgaya sebep olmuş olan ahşap bina ve etrafında 25 seneden beri asker bekletilmesi konusudur. Bahsi geçen konular çözümlenemediği için sonuç askıda bırakılmıştır.

Ahmet Reşit Bey hatıratında bu konudan söz etmiştir. Rum mezarlığını çevreleyen çit vb. bir şey olmadığı için mezarlığın çevresinin açık olmasından dolayı buranın insanların ve hayvanların ayağı altında kalmaya müsait olduğunu yazmıştır. Ahmet Reşit Bey'in aktardığına göre, bu Rum mezarlığı hem kilisenin manzarasını bozmaktaydı hem de sıcak havalarda kötü bir koku yaymakta ve insan sağlığını tehdit etmekteydi. Bu mezarlığın ortasında “*Beddessultan*” adıyla bilinen küçük ahşap bir binanın da yer alması tartışmaya neden olmaktadır.³³¹

Aralık 1886'da anlaşmazlıklara dair Kudüs Mutasarrıfı tarafından telgraf gönderilmiştir. Latinlerin kabristan ortasında yer alan patika yoldan geçiş iddialarına hükümetçe önlem alınmışsa da kabristana ölülerin defnedilmesi istendikçe Latinler karşı çıkmıştır. Latin Manastırı'nda bulunan duvar hizasından on arşın³³² mesafede bir geçidin varlığı on dokuz sene önce hükümet tarafından tanınmış olmasına rağmen Rum Patrikhanesi bunu hiçbir şekilde uygun bulmamıştır. Bu yüzden tartışma eksik olmamıştır. Mesele hakkında Beytullahim yetkilileri ile Konsolosluk ve Patrikhane arasında yapılan görüşmeler neticesinde, husumetin eskiden beri devam ettiği anlaşılmıştır.³³³

Sorunu çözmek için adım atan Ahmet Reşit Bey, Beytullahim Müdürü'nden Latin ve Rum Manastırlarının başrahipleriyle tek tek görüşmesini ve bu olay hakkında tarafların fikirlerini öğrenmesini istemiştir. Görüşmelere göre tarafların bu konu hakkında pek hoşnut olmadıkları ancak yine de statükonun korunmasına dair alınacak kararlara bağlılık göstermeyecekleri anlaşılmıştır. Bunun üzerine Ahmet Reşit Bey Fransa Konsolosuyla görüşmüş, ardından yapılması öngörülen maddeleri etraflıca anlatmıştır. Ahmet Reşit Bey Fransa Konsolosunun alınacak kararlara ılımlı baktığını fark etmiş daha sonra Rum Patriğini ikna etmiştir.³³⁴

³³¹ A. Reşit Rey, *a.g.e.*, s. 97-98.

³³² Osmanlı döneminde kullanılan, parmak ucundan omuza kadar ki kol boyunu ifade eden uzunluk ölçüsüdür. Çarşı arşını (68,578 cm.) ve mimar arşını (75,8 cm.) olarak iki çeşit arşın bulunmaktaydı. M. Ali Ünal, *a.g.e.*, s. 49.

³³³ C.O.A., Yıldız Mütenevvi Maruzat, 280/95, 18 Ramazân 1323 / 15 Kasım 1905.

³³⁴ A. Reşit Rey, *a.g.e.*, s. 98-99.

Asırlardan beri mezarlık olarak kullanılan toprağın doymuş hale geldiğinden artık buranın mezarlık olarak kullanılmaya müsait olmadığı, yeni ölenlerin buraya defnedilmemesi gerektiği anlaşılmıştır. Kabristanın bulunduğu alana ağaçlar dikilerek bahçe haline getirilmesinin daha sağlıklı olacağına karar verilmiştir. Latinler ve Rumlar arasında çatışmaya sebep olan bina tamamen yıkılıp, Latin Manastırı duvarları hizasında ve kabristanın bulunduğu yere dokuz metre genişliğinde kullanılmak üzere Latinlere yüksek bir geçit verilmiştir. Böylece Latinlerin kabristan ortasından geçiş isteklerinden feragat etmeleri sağlanmıştır. Kabristana bundan sonra yeni defin yapılmaması için kabristan etrafına koruyucu duvar inşasıyla ağaç dikilmesi kararlaştırılmıştır. Ağaçlandırma işi Rumlara verilmiştir. Böylece sıkıntılara sebep olan üç mesele ortadan kaldırılarak her iki tarafta memnun edilmiştir. Hem Rum Patrikhanesi hem de Latin Manastırıyla Fransa Konsolosluğu Osmanlı hükümetine memnuniyetlerini bildirmişlerdir.³³⁵

Kilise işlerinin paylaşılabilmesi yüzünden bazen bir konunun yıllarca sürdüğü olmuştur. Bir örnek vermek gerekirse, Falih Rıfki Atay'ın I. Dünya Savaşı sırasında Suriye-Filistin Cephesinde görevli olduğu dönemde bir bölümünde Kudüs'teki gözlemlerini aktardığı Zeytindağı adlı eserinde şöyle bir anekdot bulunmaktadır: *“Beytullahm Kilisesi de böyleydi: Enver Paşa, kilise camlarının niçin kırık bırakıldığını sorduğu zaman, masraf etmek sevabını milletlerin paylaşmadığını ve her teşebbüsün arkasından kan ve kavga çıktığını söylemişlerdi. Başkumandan kiliseyi bir jandarma müfrezesi ile sardırды ve kilisenin pencerelerine yeni camlar ancak böyle takılabildi.”*³³⁶ Atay'ın yaşadığı bu olaya benzer başka örnekler de verilebilir.

1918 yılında başlayan İngiltere Manda yönetiminde yüksek memur olarak görev yapan L.G.A Cust'ın Kutsal Yerler için 1929'da hazırladığı raporda, Beytullahim Kilisesi hakkında geniş bilgiler bulunmaktadır. Cust'un aktardığı bilgilere bakıldığında, Kudüs'teki Osmanlı hâkimiyeti sürecinde kilise idaresi için oluşturulan statükonun İngiltere yönetimi döneminde devam ettiği anlaşılmaktadır. Hazırlanan rapora göre, kilisenin resmi temizliği Ocak ayında yapılmakta ve yaklaşık iki saat sürmektedir. Temizliğin ne zaman yapılacağı Ortodoks Patriği tarafından hükümete bildirilmekte, hükümet bu bilgiyi diğer cemaatlerle paylaşmaktadır. Ayrıca temizlik esnasında kilisede

³³⁵ C.O.A., Yıldız Mütenevvi Maruzat, 280/95, 18 Ramazân 1323 / 15 Kasım 1905.

³³⁶ F. Rıfki Atay, *a.g.e.*, s. 71.

bir de hükümet temsilcisi bulundurulmaktadır.³³⁷ Tasarruf etme haklarında ihtilafa düşüldüğü yerlerde ise, Osmanlı Devleti döneminde olduğu gibi İngiltere yönetimi zamanında da temizlik İngiliz görevlileri tarafından yapılmıştır.³³⁸

Cust'ın hazırladığı rapora göre, kilisedeki bütün alanların temizliği buradaki cemaatler arasında pay edilmiştir. Buna göre, kilisenin *narteks* (dış dehliz) bölümünün güneyindeki Ermeni Manastırı'na giden merdivenin iki basamağı hariç her gün Rum milleti tarafından, bahsi geçen iki basamakta Ermeniler tarafından temizlenmektedir. *Nef* (kilise ortası) bölümünün temizliği, pencere ve çatısı dahil olmak üzere yalnızca Rumlara aittir. Her gün Ortodoks Rumlar kilisenin zemininin tozunu almaktadır. *Nefte* (kilise ortası) "ortak kapı" olarak bilinen kuzey koridorunun doğu kapısı çevresinde bulunan eşyalar her cumartesi yıkanır.³³⁹ Kilisenin *Katholikon*³⁴⁰ kısmı sadece Ortodokslar tarafından temizlenir ancak bu işlem Ermeniler kendi manastırlarında hizmet ederken gerçekleşmez.³⁴¹

Doğuş Mağarası'nın Doğuş Yıldızı ve *Manger* (ahır) hariç tabanı Ortodokslar ve Latinler tarafından dönüşümlü olarak temizlenir. İkonlar ile birlikte Doğuş Yıldızı ve sunağın tozu, saat 1:30 ve 3:30 arasında yani şafak vakti duadan önce, Ortodokslar tarafından günlük alınır. Yıldız'ın yeri yalnızca Ortodokslar ve Ermeniler tarafından yıkanır. Kutsal sunak sadece Ortodokslar tarafından temizlenir. Latinler, mağaranın zeminine inen kuzey basamaklarını günlük olarak temizler.³⁴² Kuzey kapısına inen merdivenler Latinler ve Ermeniler tarafından dönüşümlü olarak temizlenir. Mağaranın alt bölümünde bulunan Gümüş Yıldızın, her gün Ortodokslar tarafından tozu alınır. *Manger* (ahır) bölümünün zemini ise yalnızca Latinler tarafından temizlenir.³⁴³

Kilisenin bakımı konusunda ortaya çıkan problemlerden bir başkası ise, cemaatler arasında paylaşılamayan kapı ve anahtarlarla ilgilidir. Aşağıda yer alan Beytullahim Kilisesi'nin 1844 yılına ait planında görüldüğü üzere, ana giriş kapısı kilisenin batısında yer almakta, bu kapının hemen sağında Ermeni Manastırı ve misafirhanesi bulunmaktadır. Latin Manastırı Kilisenin kuzeyinde, Rum Manastırı ise güneyindedir.

³³⁷ L.G.A. Cust, *a.g.e.*, s.37.

³³⁸ L.G.A. Cust, *a.g.e.*, s.40.

³³⁹ L.G.A. Cust, *a.g.e.*, s.39.

³⁴⁰ Bir Ortodoks manastırında merkez niteliğindeki ana kiliseye "Katholikon" ismi verilir. Bkz. M. Sözen, U. Tanyeli, *a.g.e.*, s. 126.

³⁴¹ L.G.A. Cust, *a.g.e.*, s.40.

³⁴² L.G.A. Cust, *a.g.e.*, s.58.

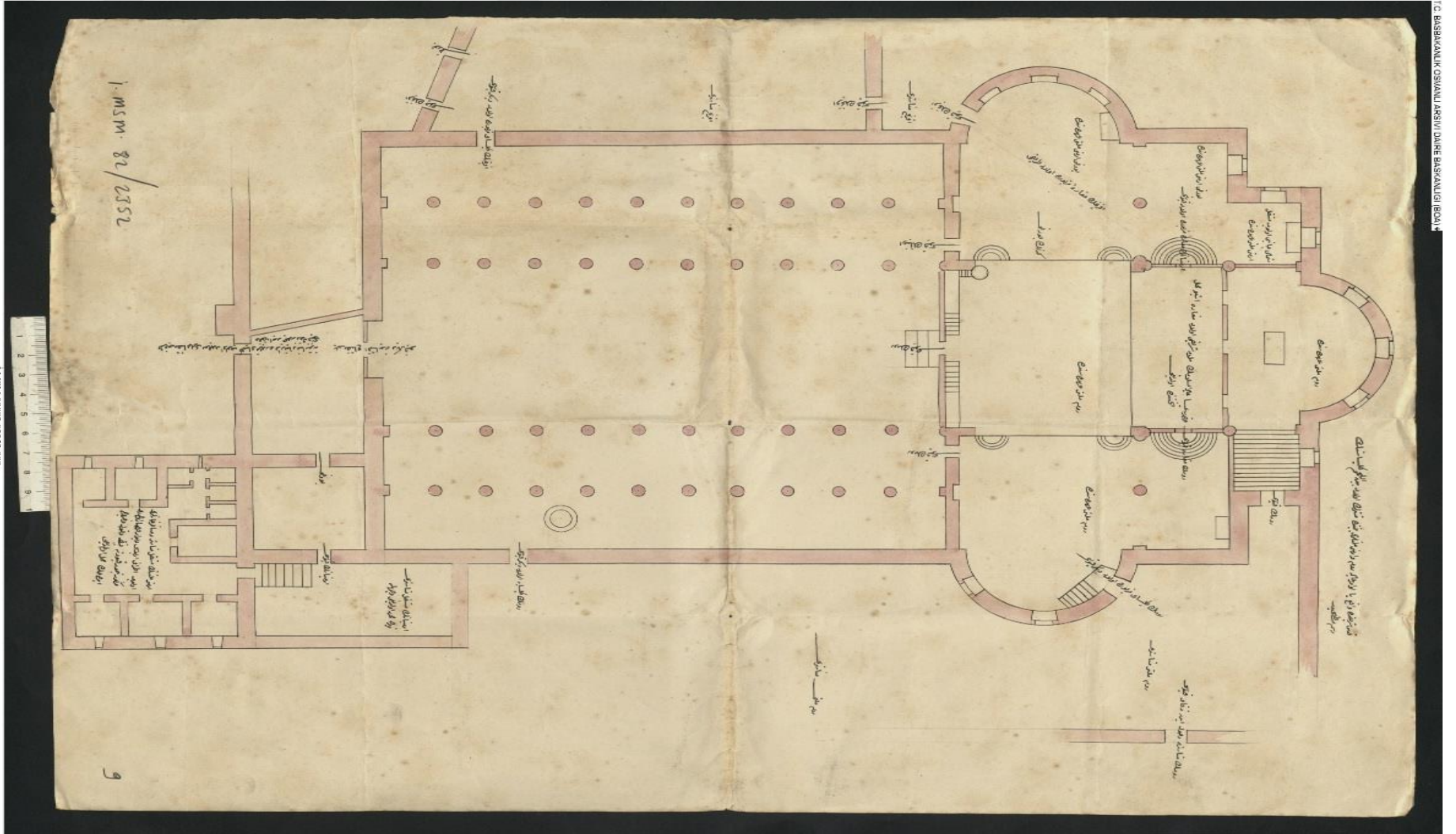
³⁴³ L.G.A. Cust, *a.g.e.*, s.42.

Kilisenin ana kapısı dışında, Rum ve Latin milletlerine ait giriş kapıları vardır, ancak Ermeniler sadece ana demir kapıyı kullanabilirler. Bu noktada Ermenilerin giriş hakkının çoğaltılması konusundaki istekleri tartışma ortamını yaratmıştır.³⁴⁴

Kilisenin ana demir kapısının üç anahtarı bulunmaktadır. Aslında bu kapının üç millet arasında müşterek olmasına rağmen Rumlar, Ermenilerin anahtar almalarına itiraz ederek, kendi ellerinde tutmuştur. Bunun üzerine Osmanlı Devleti, Kudüs Mutasarrıflığı ve cemaatleri himaye eden konsolosluklar arasında bir dizi itiraz ve şikâyet içerikli yazışma meydana gelmiştir. Ermeniler ayin yapacakları zaman Rumlardan anahtarları alıp mağaraya geçebilmişlerdir. Fakat bu durum Ermenileri zora soktuğu için Rumlardaki diğer anahtarın kendilerine verilmesini ya da bu kapının bitişiğinde kontrolü kendilerinde olacak yeni bir kapının inşasını istemişlerdir. Rumlar, III. Selim'in (1789-1807) 1803 yılında verdiği emirnameye dayanarak buna itiraz etmişlerdir.³⁴⁵

³⁴⁴ C.O.A., İrade Mesail-i Mühimme, 82/2352, 26 Şabân 1260 / 10 Eylül 1844.

³⁴⁵ C.O.A., İrade Mesail-i Mühimme, 82/2352, 26 Şabân 1260 / 10 Eylül 1844.

Plan 6: Beytullahim Kilisesi'nin 1844 Yılına Ait Planı.

Ancak Osmanlı hükümeti, Ermenilerin hem Kiliseye hem de içerideki manastırlarına girebilecekleri ana kapıdan başka bir kapının olmadığını belirterek, Rumların itirazını reddetmiştir. Ermeniler, Rumların kiliseye girişi sağlayan üç kapının tamamını kontrol ettiklerini vurgulamışlar, mutlaka bir anahtarın kendilerine verilmesi konusunda ısrarcı olmuşlardır. Osmanlı idarecileri bu talebi yerinde bulmuş ve meselenin çözümüne kadar³⁴⁶ anahtarların kullanılmaması için Rumları tembihlemiştir. Yapılan incelemeler neticesinde, Ermenilerin bu anahtarlardan birini kullanmaları kabul edilmiştir. Buna rağmen, eğer Ermeniler, yine de yeni bir kapıya ihtiyaç duyduklarını bildirirlerse, yeni bir kapının açılması için Müftülükten onay alınması kararlaştırılmıştır.³⁴⁷ Kilisenin tüm cemaatler arasında müşterek bir şekilde kullanmasıyla sağlanacak dengenin Osmanlı Devleti açısından önemli olduğu verilen bu karardan da anlaşılmaktadır.

2.5. Yıldız Meselesi

Hıristiyanlık inancına göre Hz. İsa'nın doğduğu Mağaratü'l-Mehd isimli mağaraya yerleştirilen 14 sivri uçlu gümüş yıldız tarih boyunca paylaşılmayan ve uğruna küçük tartışmaların yanı sıra diplomatik krizlere yol açan geniş çaplı mücadelelere sebep olmuştur. Yıldızın temizliği konusu, hatta düşen ufak bir çivisi dahi büyük sorunlara yol açmıştır. Osmanlı Devleti, kilisedeki işleri cemaatler arasında paylaştırarak olası bir çekişmeye meydan bırakmamaya gayret etmiştir.

Yıldız meselesinden dolayı ortaya çıkan diplomatik krizden bahsetmeden önce bu mevzuya nelerin zemin hazırladığı ve meydana gelen bu krizin nelere yol açtığını anlatmak gerekir. 1455 yılında Kudüs Rum Patriği İstanbul'a giderek, Halife Ömer'in Hıristiyan cemaatlerle Kutsal Yerler üzerine yaptığı sözleşmede Rumların haklarını ihtiva eden ilgili yerleri Fatih Sultan Mehmed'e göstermiş ve haklarını tanıtmıştır. Fatih'ten sonra devlet yönetiminin başına geçen bütün padişahlar Hıristiyan cemaatlerine, Hz. Ömer'in sözleşmesini temel alan yeni fermanlar yayınlamış ve böylelikle onların hak ve imtiyazlarını tanımaya devam etmişlerdir.³⁴⁸

Osmanlı Devleti, Ortodokslara tanıdığı hakların yanı sıra 1740 yılında Fransa'ya verdiği kapitülasyonlarla onların himayesi altında bulunan Katoliklerin (Latinler) de Kutsal Yerlerdeki haklarını genişletmiştir. Fransa'da meydana gelen büyük devrim

³⁴⁶ C.O.A., İrade Mesail-i Mühimme, 82/2352, 26 Şabân 1260 / 10 Eylül 1844.

³⁴⁷ C.O.A., İrade Mesail-i Mühimme, 82/2352, 26 Şabân 1260 / 10 Eylül 1844.

³⁴⁸ Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi: Nizam-ı Cedid ve Tanzimat Devirleri (1789-1856)*, Cilt 5, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 2011, s. 223.

sonucunda Katolikler koruyucusuz kalmıştır. Fransa'daki bu gelişmeler Rusya'nın yararına olmuştur. Rum Ortodokslar Kutsal Yerlerde tekrar üstün duruma sahip olmuşlardır. Bu durum 1848 senesinde Lui Napolyon'un Fransa Cumhurbaşkanlığı'na seçilmesine dek sürmüştür.³⁴⁹

Kutsal Yerler hakkında büyük bir sorunun çıkmasında ve hatta neticesinde Kırım Savaşı'nı ateşleyecek olan görünüşteki sebep 1848 yılında kaybedilen Gümüş Yıldız'dır. Elbette gerçek sebep Osmanlı Devleti üzerinde büyük güçlerin daha fazla imtiyaz hakkına sahip olmak istemeleri olsa da görünüşte bahane edilen sebep kaybolan Gümüş Yıldızdır. Napolyon Fransa Cumhurbaşkanı olur olmaz üzerine eğildiği sorun bu yıldız meselesidir.

Fotoğraf 5: Mağaratü'l-Mehd'de Bulunan 14 Sivri Uçlu Gümüş Yıldız³⁵⁰

Mağaratü'l-Mehd'e konulan Gümüş Yıldızın 1848 senesinde birden kaybolması üzerine cemaatler bu suçu birbirlerine atmış ve kavga ortamı oluşmuştur. Rumlar ile Latinler arasında ortaya çıkan tartışmaya yönelik Fransa Konsolosunun müdahalesi ve protesto durumu Sadarete bildirilmiştir. Hariciye Nezareti, Fransa Sefaretiyle bu konu

³⁴⁹ E. Ziya Karal, *a.g.e.*, s. 225-230; Rifat Uçarol, *Siyasi Tarih (1789-2014)*, Der Yayınları, İstanbul, 2015, s. 233-237; Fahir Armaoğlu, *19. Yüzyıl Siyasi Tarihi (178-1914)*, Timaş Yayınları, İstanbul, 2014, s. 240-242.

³⁵⁰ Bu fotoğraf "<http://peygambermezar.blogspot.com/p/hz-isa-mezar-turbe-foto.html> (Erişim Tarihi: 08.02.2019 16:41)" internet adresinden alınmıştır.

üzerine istişare etmiştir. Fransızların bu gibi konularda iddia ettikleri hukuk gereğince ne dereceye kadar müdahale edebileceklerinin bilinmesi için devletler arasındaki mevcut anlaşmanın birer kopyasının gönderilmesi istenmiştir. Bu bölgedeki saygın ve kutsal ziyaretgahlar milletler arasında öteden beri paylaşılmayıp daima kavga konusu olmuştur. Mutasarıfın araştırmalarına göre Gümüş Yıldızın üzerinde Latince bazı şeylerin yazılı olması bunun Latinlere ait olduğu düşüncesini kuvvetlendirmiştir. Yıldız öteden beri orada duruyorken şimdi boş yere (beyhude) bir tartışmayı ortaya çıkardığından işin araştırılıp yıldızı saklayan tarafın bulunmasıyla “*kemâkân*” yani eskiden olduğu gibi yerine konulmasının gerekliliğine dikkat çekilmiştir. Ayrıca Fransa Sefaretinin verdiği talimatla yıldız mahallindeki kırılan parmaklıkların ve kaldırılan halıların Latinler tarafından tamir ettirilip, yerine konulmasıyla bu küçük sorun çözülmüş, ancak yıldız meselesi uzamıştır.

Yıldızın bulunması için Mutasarıf, Rum ve Ermeni papazlarıyla Latin (Frenk) rahiplerinin meclisçe yargılanmalarının gerekli olduğunu ancak Fransa Konsolosunun buna rıza göstermediğini bildirmiştir. Fransa Konsolosluğu bu yıldızın üzerinde Latince bazı şeylerin yazılı olduğundan³⁵¹ yıldızın kendilerine ait olduğunu ve Rumların yıldızı çaldığını iddia etmiştir. Ayrıca Yıldız mahallinde Rum ve Ermeni milletin kudas ayini yaptığını, kendilerinin orada ayin yapmadıklarından yıldız kendilerinin çalmış olma ihtimalinin çok zayıf olduğunu ifade etmişlerdir. Rum ve Ermeni milleti de ‘yıldız bizimdir’ diyerek itiraz etmişlerdir. Kudüs Mutasarıfı tarafından, yıldız mahallinin üç millet içinde müşterek olması ve ayinlerini icra etmelerinin uygun olacağı düşüncesi Sadarete bildirilmiştir. Kudüs Mutasarıfı Bâb-ı Âlî’ye, kaybolan yıldızın yerine bir benzerini üç milletin ortaklaşa koymalarını çözüm olarak sunmuştur. Eğer bu fikir Bâb-ı Âlî tarafından uygun görülmezse farklı bir çözüm yolu bulunana dek konunun askıda bırakılacağı Osmanlı hükümetine tebliğ edilmiştir.³⁵²

Fransa Elçisi tarafından Sefaret baş tercümanına 18 Ocak 1850 tarihinde verilen talimatın tercümesinde, Beytullahim’deki Hz. İsa’nın doğduğu mağarada bulunan yıldızın Rumlar tarafından çalındığı ve benzer bir yıldızın Frenk rahipleri tarafından eski yerine yeniden konulması konusunda Kudüs Mutasarıfının kesin emir vermesine Hariciye Nazırının karşı çıktığı ifade edilmiştir. Bunun üzerine Gümüş Yıldızın bir

³⁵¹ Latince “Hic De Virgine Maria Jesus Christus Natus Est- 1717” yazılıdır. Türkçe karşılığı “Meryem’den doğma İsa 1717”dir. 1717 yazmasının sebebi ise yıldızın Mağâratü’l-Mehd’e Latinler tarafından o yıl yerleştirilmesinden kaynaklanmaktadır. Qustandi Shomali, “a.g.m.”, s. 7.

³⁵² C.O.A., Hariciye Siyasi, 2933/66, 2.2.1848.

benzerinin Frenk rahipleri tarafından değil Osmanlı Devleti memurlarınca yerine konulması gerektiği bildirilmiştir. Fransa Elçisi yazısında Osmanlı Devleti'nin verdiği bu karardan başka daha iyi bir karar beklediğini ifade etmiştir.³⁵³ Evrakta geçen Yıldız meselesi üzerine çıkan Rus-Fransa mücadelesi büyümüş ve 1853-1856 yılları arasında meydana gelen Kırım Savaşı'nın kıvılcımlarından birisi olmuştur.

Bu olay ile devletler arasındaki ilişkiler daha da gerginleşmiş ve Kutsal Yerler üzerindeki hak talepleri artmıştır. Osmanlı Devleti bununla birlikte Fatih Sultan Mehmet'ten beri verilen tüm fermanları inceleyerek Kutsal Yerler üzerine yeniden bir düzen oluşturmuştur. 1852 tarihli statüko fermanıyla gelen yeni düzen ile sorunlar giderilmeye çalışılmıştır.

1852 statüko fermanından sonra yıldız meselesinde ufak tefek sorunlar çıkmış ancak Osmanlı yöneticileri olayların büyümeden sonuçlanmasını sağlamışlardır. 1911'de Mehd-i İsa'da bulunan Gümüş Yıldız'ın etrafındaki çivilerden birinin kaybolması üzerine Beytullahim Müdürü bu durumu Mutasarrıflığa bildirmiştir. Bunun üzerine Liva Umûr-ı Ecnebiye Müdürü Beytullahim'e gönderilmiştir. Eski çivinin bir benzeri tekrar yerine konulmuş ve tartışma ortamı giderilmiştir.³⁵⁴ İki yıl sonra tekrar kaza sonucu yıldızın bir çivisi düşmüştür. Bu çivi Liva Tercümanı Beşare Efendi tarafından tamir ettirilip yerine konulmuş ve böylece Hıristiyan cemaatlerinin ruhani liderleri arasında ortaya çıkabilecek herhangi bir tartışmaya yer bırakılmamıştır. Meydana gelen ve çözümlenen bu durum Kudüs Mutasarrıfı tarafından Hariciye Nezareti'ne bildirilmiştir.³⁵⁵

³⁵³ C.O.A., Hariciye Siyasi, 405/42, 12 Aralık 1848; Hariciye Siyasi, 405/43, 18 Ocak 1849; Hariciye Mektubi Kalemi, 29/61, 18 Ocak 1850.

³⁵⁴ C.O.A., Dahiliye Mektubi Kalemi, 1293/19, 13 Şubat 1326 / 26 Şubat 1911.

³⁵⁵ C.O.A., Hariciye Siyasi, 407/55, 29 Haziran 1913.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

OSMANLI DEVLETİ'NİN BEYTÜLLAHİM KİLİSESİ'NDE YÖNETİM POLİTİKALARI

Beytullahim Kilisesi'nde ortaya çıkan tartışmaları ve bu tartışmaların hangi ilkelere dayanarak çözüme kavuşturulduğunu, Osmanlı padişahlarının çıkardığı ferman ve iradeleri inceleyerek saptamak mümkündür. Osmanlı Devleti'nin gayrimüslim cemaate tanıdığı din ve ibadet özgürlüğü daima en temel ilke olmuştur. Bu yüzden cemaatler arasında çıkan tartışma konuları her mezhebin talep, şikâyet ve istekleri dikkate alınarak çözümlenmiştir. Bir önceki bölümde değerlendirilen arşiv vesikaları bu hususu açıkça ortaya koymaktadır. Osmanlı yönetimi Beytullahim Kilisesi ya da Kudüs'teki diğer Kutsal Yerler üzerinde cemaatlerin arasındaki rekabetin yarattığı sorunlara kendiliğinden müdahalede bulunmamıştır. Fatih Sultan Mehmet'ten itibaren çıkarılan bütün padişah hükümleri incelendiğinde kararların ilgili cemaatlerin başvuruları neticesinde alındığı anlaşılmaktadır. Nitekim Kanuni Sultan Süleyman'ın hatt-ı hümayununun hemen başında yer alan “*nâm râhib Der-sa'âdetime 'arz-ı hâl sunub*” ifadesi ile Sultan IV. Mehmet'in hattı-ı hümayununun başında “*...rahiblieri südde-i sa'adet-medâr ve 'atebe-i 'aliyye-i 'adâlet-karârıma gelüb*” şeklindeki tabirler bu hususu açıkça ortaya koyar.³⁵⁶

Çalışmanın bu bölümünde Beytullahim Kilisesi'nde üstünlük elde etmek isteyen cemaatler arasında meydana gelen kavgalar değerlendirilmiştir. Osmanlı Devleti'nin uygulamış olduğu yönetim politikası ve takip ettiği hukuki ilkeler konusunda Claire Mouradian şöyle bir yargıda bulunmuştur:

“... Sultan'ın o andaki ruh haline bağlı olarak bir dizi birbiriyle çelişen ve keyfi kararların alındığı süreçten geçmiştir. Bu kararların alınmasında Sultan'ın o andaki ruh hali kadar talep eden tarafların ileri sürdükleri siyasi ve mali iddiaların ağırlıkları, merkezde veya yerel yönetimdeki güç dengesi, uluslararası ortam ve Avrupalı güçlerin müdahaleleri gibi etkenler rol oynamıştır.”³⁵⁷

Kutsal Yerlerdeki hala devam eden düzenin 1852 senesinde çıkarılan Osmanlı fermanı çerçevesinde oluşması, yazarın bu yargısının fazlasıyla taraflı olduğunu açıklamaktadır. Ayrıca Mouradian yazısının devamında “*XIX. yüzyılın ortasında getirilen*

³⁵⁶ İ. Satış, M. Ceyhan, (2012), “a.g.m.”, s. 37-40.

³⁵⁷ Claire Mouradian, “Batılı Güçler Nezdinde Önemli bir Koz: Hristiyanlar”, C. Nicault (ed.), *a.g.e.*, s. 163

bu statüko (1852 fermanı) bir daha değiştirilmemiştir.” ifadesinde bulunmuştur. Mouradian’ın, Osmanlı Sultanlarının verdiği hükümlerin ruh haline bağlı olduğu ifadesiyle bu hükümlerin 1852’den sonra değiştirilmeden korunduğu ifadesi ilk yargısıyla çelişmektedir. Bu sebeple Osmanlı padişahlarının keyfi suretle kurduğu iddia edilen mevcut hukuki düzenin hala günümüzde korunuyor olması ilgi çekicidir. Osmanlı Sultanları meydana gelen hiçbir olay karşısında tepkisiz kalmamış, ciddi bir araştırma neticesinde hukuki bir düzen oluşturmaya çalışmıştır. Padişah irade ve fermanları incelendiğinde de keyfen verilen bir hüküm görmek olanaksızdır.

3.1. Tarihi Süreç İçerisinde Kutsal Yerler Hakkındaki Fermanlar

Halife Ömer b. Hattab komutasındaki Müslüman Arapların Kudüs kentini fethinden sonra, Hz. Ömer 636 yılında Patrik Sophronios (Sofroniyos) ile Hıristiyanların haklarının korunacağına dair bir sözleşme yapmıştır.³⁵⁸ Yapılan bu sözleşmeyle³⁵⁹ Hıristiyanlara vergi muafiyeti, mal ve can güvenliği, din ve ibadet özgürlüğü hakları tanınmıştır. Ayrıca bu sözleşmeyle Rum Ortodoksların diğer Hıristiyan cemaatlere göre belirli bir üstünlük sağladıklarını ifade etmek gerekir. Sebebi ise şu cümleyle açıklanmıştır; “... *Bu patrik onlardan önce gelir. Çünkü gönderilmiş habib ve kerim olan nebi hazretleri tarafından bizzat kendi şerefli elinin mührü ile onlara eman ve güvence verilmiş ve şereflendirilmişlerdir. ...*”. Sonraki dönemlerde Osmanlı Sultanları Hz. Ömer’in Hıristiyanlarla yapmış olduğu sözleşmeyi temel alan fermanlar vermiştir. Bilindiği üzere Kudüs, 1517’de Yavuz Sultan Selim döneminde Osmanlı hâkimiyetine girmiştir. Ancak daha Kudüs Osmanlı idaresine geçmeden Fatih Sultan Mehmet Rum Ortodokslarının haklarını güvence altına alan bir ferman vermiştir.

Kudüs Rum Patriği’ne ferman veren ilk Osmanlı hükümdarı Fatih Sultan Mehmet’tir. 1455 yılında Kudüs Rum Patriği Athanasios beraberindeki rahiplerle İstanbul’a gelmiş, Halife Ömer ile yapılan sözleşmeyi Fatih Sultan Mehmet’e sunarak, onlara verilen imtiyazların yenilenmesini talep etmişlerdir. Patrik Athanasios’un bu isteği

³⁵⁸ “... *Ömer İbnü’l-Hattab’dan değerli Patrik Sofroniyos’a verilmiş ahd u misaktır. O; buldukları yerlerdeki keşişler, rahipler, rahibeler, ra’iyyeti olan Kuds-i Şerif’teki Tûr ez-Zeytun’da bulunanların patriğidir. Bu ahitname nerde olurlarsa olsunlar ve nerede bulunurlarsa bulunsunlar bütün re’âyayı, papazları, rahip ve rahibeleri kapsar ve bu ahidnâme ve sözleşme bütün bunlara bir güvencedir.*” C.O.A., Gayrimüslimler Dini ve Hayri İşler Kalemi Belgeleri, 10 Numaralı Kilise Defteri, H. 15/M. 636. Halife Ömer’in yaptığı sözleşme metninin transkripsiyonu için bkz. İ. Satış, M. Ceyhan, (2012), “a.g.m.”, s. 33-34.

³⁵⁹ “... *Hristiyan reislerine bu ferman sahabe-i kiramdan Abdullah, Osman bin Affan, Sa’d bin Zeyd, Abdurrahman bin Avf ve diğer sahabe kardeşlerinden oluşan şerefli kalabalık bir sahabe grubunun huzurunda verilmiştir.*” İ. Satış-M. Ceyhan, (2012), “a.g.m.”, s. 33-34.

üzerine Fatih 1458 tarihinde, “... kadîmden Hazret-i Resûl-ı Ekrem hazretlerinin *salla'llâhu ‘aleyhi vessellem hazretlerinin ve Hazret-i Ömer radiya'llâhu te‘âlâ ‘anh hazretlerinin ve selâtîn-i mâziyyeden sadaka ve ihsân ve fermân olunan hatt-ı hümâyûnları...*” gereğince eskiden verilen imtiyazları yenilemiştir. Fermanda Kudüs’teki tüm Kutsal Yerlerden bahsedilmekle beraber burada sadece Beytullahim Kilisesi üzerine verilen imtiyazlara dikkat çekilecektir. Fatih fermanıyla; Beytullahim Kilisesi’nin, kuzey, güney ve batıdaki kapıların anahtarlarını kullanma hakkını Rumlara bırakmıştır.³⁶⁰ Ayrıca Fatih Sultan Mehmet, İstanbul Ermeni Patriki Ovakim’e de bir ferman vererek Rumlara olduğu gibi Ermenilere de belirli imtiyazlar tanımıştır.³⁶¹

Bilindiği üzere, Yavuz Sultan Selim dönemindeki Mercidabık Savaşı sonrası 1517’de Kudüs Osmanlı Devleti topraklarına katılmıştır. Yavuz Sultan Selim’in Kudüs’ü ziyareti sırasında onu karşılayanlar arasında, Rum Patriği Attalia ve Ermeni Patriği III. Serkis de bulunmuştur.³⁶² Sultan Selim Patrik Attalia’ya Kutsal Yerler üzerine Hz. Ömer’in verdiği ahitnamelere istinaden bir ferman vermiştir³⁶³. Bu ferman ile Kudüs’teki kilise ve manastırların tek tek isimleri zikredilerek tasarrufları eski fermanlardaki gibi Rumlara bırakılmıştır. Sultan Selim, Beytullahim Kilisesi ve mağarasında bulunan kuzey ve güney kapılarının anahtarlarını, kilisenin etrafındaki bahçe, zeytinlik ve mezarlıkların tasarruflarını Rumlara bırakmıştır.³⁶⁴ Bu suretle Kutsal Yerlerin kullanımı konusunda Hz. Ömer’in vermiş olduğu ahitname korunmuştur. Aynı şekilde Sultan Selim III. Serkis’e de bir ferman vererek Ermenilerin din, ibadet, can ve mal güvenliklerinin korunacağına dair güvence tanımıştır. Bu ferman, Hz. Ömer ve Selahaddin Eyyubi tarafından verilen

³⁶⁰ “...ve Hazret-i İsa ‘aleyhi’s-selâm hazretlerinin doğduğu Beytü'l-lahm Kilise-yi Kebîri ve mağara ve kilisede olan üç kapu miftâhlarıyla şîmâl ve kible ve garbî tarafından içinde olan cem’-i millet-i Nasrâniyye Kuds-i Şerîf patrikleri yamakları bu vakf olan eşyâları bâc ve harâcdan ve fakîrlerden ve sâ’ir tekâlîf-i ‘örfiyyeden kadîmden sadaka ve ihsân ve fermân olunan üzere küllisinden mu‘âf ve müsellemedir...” C.O.A., Gayrimüslimler Dini ve Hayri İşler Kalemi Belgeleri, 10 Numaralı Kilise Defteri, H. 862/M. 1458. Fatih Sultan Mehmed’in Kudüs Rum Patriği Athanasios’a verdiği fermanın transkripsiyonu için bkz. İ. Satış-M. Ceyhan, (2012), “a.g.m.”, s. 34-35.

³⁶¹ Yavuz Ercan, *Kudüs Ermeni Patrikhanesi*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1988, s. 17.

³⁶² Selahattin Tansel, *Yavuz Sultan Selim*, Milli Eğitim Basımevi, Ankara, 1969, s. 160; Y. Ercan, *a.g.e.*, s. 10.

³⁶³ Hz. Ömer’in verdiği ahitnameye dayanması şu ifadeyle doğrulanabilir, “... Hazret-i Ömer radiya'llâhu ‘anh hazretlerinin ‘ahidnâme-i hümâyûn ve selâtîn-i mâziyyeden olan evâmîr-i şerîfeleri mücibince ben dahî virdim.” C.O.A., Gayrimüslimler Dini ve Hayri İşler Kalemi Belgeleri, 10 Numaralı Kilise Defteri, H. 923/M. 1517. Yavuz Sultan Selim’in Kudüs Rum Patriği Attalia’ya verdiği fermanın tam transkripsiyonu için bkz. İ. Satış-M. Ceyhan, (2012), “a.g.m.”, s. 35-36.

³⁶⁴ “... ve Hazret-i İsa ‘aleyhi’s-selâmın doğduğu Beytü'l-lahm nâm mağara ve kenisede vâkı ‘mezzi ‘-i şîmâl ve kible taraflarında olan iki kapunun miftâhları ve etrâfından olan iki kit‘a bağçe ve zeytinluk ve makberelikleri...” İ. Satış-M. Ceyhan, (2012), “a.g.m.”, s. 35-36.

fermanlara dayanarak hazırlanmıştır.³⁶⁵ Ferman incelendiğinde Beytullahim Kilisesi'ndeki Doğu Mağarası ve kuzey kapısı, mağaranın yakınındaki odalar, misafirhane, bahçe ve zeytinliklerin Ermenilerin tasarrufuna bırakıldığı görülmektedir.³⁶⁶ Fermanlar incelendiğinde Beytullahim Kilisesi'nde rekabet konusu olan alanlar, Mağaratü'l-Mehd yakınındaki odalar, kilise etrafındaki bahçe, zeytinlik, mezarlık, misafirhaneler, kilisenin batı kanadındaki ana kapı ile mağaranın kuzey ve güney kapılarıdır.

Yavuz Sultan Selim'den sonra Kanuni Sultan Süleyman Osmanlı tahtına geçmiş ve o da babası gibi Kudüs Rum Patriği Germanus'a 15 Aralık 1526'da bir ferman vermiştir. Ferman Yavuz'un verdiği ile hemen hemen aynıdır. İçerdiği hükümlere bakıldığında Rumlar cizye, gümrük, bac gibi vergilerden muaf tutulmuşlar ve kilise yakınına yeni odalar inşa etmek, kapı-pencere açıp kapamak gibi haklara sahip oldukları belirtilmiştir.³⁶⁷ Rum cemaatinin Beytullahim Kilisesi üzerindeki hakları olduğu gibi tekrar edilmiş ve herhangi bir değişiklik yapılmamıştır.³⁶⁸ Aynı şekilde 1556 yılında Kanuni Kudüs Ermeni Patriki Andrea'ya da bir ferman vermiştir. Bu ferman Ermenilere verilen önceki fermanları teyit eder niteliktedir. Yavuz Sultan Selim'in Ermenilere verdiği fermanında geçen Beytullahim Kilisesi'ndeki Ermeni hakları aynen yazılmış, ancak şimal kapısının anahtarı ibaresi konularak anahtarın kullanımı Ermenilere verilmiştir.³⁶⁹

10 numaralı kilise defterinin ortaya koyduğu üzere, Kanuni Sultan Süleyman'dan IV. Murat'a kadar geçen dönemde yeni bir ferman çıkarılmamıştır. IV. Murat'ın Ağustos 1634'de çıkardığı fermanında cemaatlerin Kamame Kilisesi üzerindeki haklarından bahsedilmiş, ancak Beytullahim Kilisesi hakkında herhangi bir hüküm yazılmamıştır. IV. Murat Eylül 1637'de Latin (dönemin ifadesiyle Efrenc) ruhbanlarının itirazı üzerine Beytullahim Kilisesi'nin anahtarlarının tasarrufu hakkında başka bir ferman daha çıkarmıştır. Bu ferman ile Rumların tasarrufuna verilen kutsal mekânlar tek tek yazılmış,

³⁶⁵ "... Hazret-i Ömer, radiya'llâhu te'âlâ anhu, hazretlerinden olan ahidnâme-i hümayûn ve merhum Melik Selahaddin zamanından beri verilen evâmir-i şerifeler mucibince..." C.O.A., Kamil Kepeci Tasnifi, Evâmir-i Maliye Kalemine Tabi Piskopos Mukatası Kalemî Defteri no. 2539. 9 Kasım 1517 tarihli fermanın tam metin çevirisi için bkz. Y. Ercan, *a.g.e.*, s. 31-32.

³⁶⁶ Ferman için bkz. Y. Ercan, *a.g.e.*, s. 33-34.

³⁶⁷ İ. Satış-M. Ceyhan, (2012), "a.g.m.", s. 36-38.

³⁶⁸ "...Hazret-i İsa 'aleyhi's-salâtu vessalam[in] doğduğu Beytü'l-lahm nâm mağara ve kebîr kilisede vâkı' şimâl ve kable taraflarında olan iki kapunun miftâhları ve etrâfında olan iki kıt'a bahçe ve zeytinluğu ve makberelikleri...", İ. Satış-M. Ceyhan, (2012), "a.g.m.", s. 36-38.

³⁶⁹ "...Hazret-i İsa Aleyhi's-salâtu ve's-selâm, doğduğu Beytü'l-lahm-i mağara ve şimal tarafında olan kapının miftahı... Beytü'l-lahm-i mağara kurbünde olan odaları ve misafirhaneleri ve bağ ve bahçe ve zeytinlikleri... Ermeni taifesi ve patrikleri zabt ve tasarruf eyleyip..." Y. Ercan, *a.g.e.*, s. 34-37.

Beytullahim Kilisesi'ndeki üç kapının anahtarının Hz. Ömer döneminden beri Rumlara bırakıldığı ifade edilmiştir. Ne var ki fermana açıklandığı üzere, Latin cemaati Rumların kilisenin anahtarlarını ellerinde bulundurma haklarına itiraz etmektedirler. Anahtarların tasarruf hakkı konusundaki tartışma Kudüs Mutarasarırflığı tarafından ele alınmış, keza merkezi hükümet tarafından Şeyhülislam Yahya Efendi, vezirler ve kazaskerlerden oluşturulan divanda³⁷⁰ konu araştırılmış, ancak Rumların lehine karar verilmiştir.³⁷¹ Aynı fermana Latinlerin burada ayin yapmak istediklerinde ziyaret için Rumlardan izin istemeleri gerektiği vurgulanmıştır.³⁷² Ancak Latinler ve Rumlar arasındaki anahtar tartışması devam etmiş olmalıdır ki yedi yıl sonra IV. Murat'ın kardeşi Sultan İbrahim döneminde aynı konu üzerine bir ferman daha çıkarılmıştır. Ferman incelendiğinde Sultan İbrahim'in de ağabeyinin verdiği fermandaki hükümleri aynen tekrarladığı görülmektedir.³⁷³

Her dönem çıkarılan fermanlarla Rum, Ermeni ve Latin cemaatlerinin kutsal mekânlardaki kullanım hakları yeniden teyit edilmiştir. Nitekim IV. Mehmet de Kudüs'teki Kutsal Yerlerle ilgili olarak, Şubat-Kasım 1657, Eylül 1675 ve Ocak 1678 tarihlerinde dört ayrı ferman vermiştir. Şubat 1657 tarihli fermana Rumlar ile Ermenilerin arasında Kutsal Yerler üzerine çıkan tartışmaya değinilmekte, her iki cemaate verilen haklar ayrıntılarıyla ifade edilmektedir. Yine diğer hükümlerde olduğu gibi bu fermana da Latin ve Ermenilerin Rumların haklarına saygı göstermeleri vurgulanmıştır.³⁷⁴ Buna rağmen Rumların haklarına tecavüz edildiği gerekçesiyle Kasım 1657'de bir ferman daha verilmiştir. Buna göre, Kudüs Rum Patriği Paisios, Beytullahim

³⁷⁰ İ. Satış-M. Ceyhan, (2012), "a.g.m.", s. 43-44.

³⁷¹ "... kadîme muğâyir Frenk tâ'ifesine der-i miftâhın birisi bize virildi deyü üç aded miftâhları Rûm keferesinin râhibleri ve Kuds-i Şerif'de vâki' râhibleri patrikleri ellerinden alub ve cümlesin ihrâc idüb kendülere gadr eylediklerinden mâ'adâ Beytü'l-lahm bir metîn ve müstahkem kal'a misâli deyr olmağla temellük idüb ve yevmen fe-yevmen mahall-i mezbûrda Frenk tâ'ifesi izdiyâd bulub ve ol karyelerin re'âyâsı kendü âyîn-i bâtıllarına tâbi' idirüb ve oğulların Vilâyet-i Frengistân'a götürüb tecâvüzleri izdiyâd bulduğı..." İ. Satış-M. Ceyhan, (2012), "a.g.m.", s. 43-44.

³⁷² "...Beytü'l-lahm nâm kiliseyi ve tevâbi'i kemerleri ve bâğçe ve Kamâme ve sâ'ir tevâbi' ve levâhıkıyla Rûm tâ'ife[si] ruhânlarına zabt itdirüb ve kadîmü'l-eyyâmdan Rûm keferesi ruhânlarında olan anahtarları Frenk ruhânlarının ellerinden alub girü Rûm ruhânlarına... âyîn-i bâtılları üzere ziyâret itmek murâd itdiklerinde Rûm tâ'ifesi patriği olanların izin ve rızâlarıyla ziyâret idüb..." İ. Satış-M. Ceyhan, (2012), "a.g.m.", s. 43-44.

³⁷³ İ. Satış-M. Ceyhan, (2012), "a.g.m.", s. 44-45. Bu fermanın transkripsiyonunda tarih 1045 şeklinde verilmiş ancak ferman 1054 yılına aittir.

³⁷⁴ "... Mevlid-i Hazret-i İsa 'alâ nebiyyinâ ve 'aleyhi's-selâm ki Beytü'l-lahm dimeğle ma'rûf mağâra ve kenîsada vâki' mevzi'a şimâlen ve kible tarafında olan iki kapunun miftâhları ve etrâfında olan iki kıt'a bâğçe ve zeytinlüğü ve makbereleri... Hazret-i Ömer radiya'llâhu te'âlâ 'anh medîne-i mezbûreyi feth itdikde Rûm keferesi ve patrikliği ellerinde ve tasarruflarında olmasıçün hatt-ı küfî ile 'ahdnâmeleri olduğundan gayri selâtîn-i mâziyyeden ecdâd-ı 'izâmım Sultân Selim ve Sultân Süleyman Hân..." İ. Satış-M. Ceyhan, (2012), "a.g.m.", s. 40-41.

Kilisesi'nin demir kapısının anahtarının yanı sıra diğer Kutsal Mekânların tasarruf haklarının Ermeniler tarafından zorla kendilerinden alındığını bildirmiştir. Bu ferman ile Ermenilerin ellerindeki anahtar ve kilisedeki diğer yerler Rumlara teslim edilmiştir.³⁷⁵ Beytullahim Kilisesi'nin ana kapısının anahtarı tasarrufunun ve diğer Kutsal Mekânlar üzerine Rumların sahip olduğu hakların Ermenileri rahatsız ettiği aşikârdır.

IV. Mehmet, diğer Osmanlı Sultanları gibi Rumlara verdiği hak ve imtiyazların yanında Ermenilerin Kutsal Yerlerdeki daha önce kendilerine tanınmış olan ayrıcalıkları devam ettirmiştir. Ermenilere üç kez ferman vermiş olup ilki 1665 yılında Kudüs Ermeni Patriği'ne hitaben yazılmıştır. Bu ferman daha önceki hükümlerle Ermenilere verilen hakların Rumlar tarafından gasp edilmesine istinaden verilmiştir. Osmanlı idarecilerinin yaptığı araştırma neticesinde Ermenilerin öteden beri sahip oldukları haklar belirlenerek, Patrik III. Serkis döneminden beri aldıkları tüm haklar iade edilmiştir.³⁷⁶ Burada Beytullahim Kilisesi'ndeki tasarrufları aynen devam etmiştir.³⁷⁷ IV. Mehmet 1671'de yeni bir ferman vermiş ancak bu fermanın verilmiş amacı farklı olsa da burada Ermenilerin Beytullahim Kilisesi üzerindeki hakları korunmuştur.³⁷⁸ 1682'de çıkarılan ferman ise Kudüs Ermeni Patriği II. Mardiros'a verilmiş yine Ermenilerin hakları korunmaya devam edilmiştir.³⁷⁹

IV. Mehmet'in ilk iki fermanı Rum ve Ermeni cemaatler arasındaki anlaşmazlıkları çözümlmek için çıkarılmışken, 1675-1678 tarihli fermanlar Rumlarla Latinler arasındaki problemlere yöneliktir. 1675 yılında Kudüs Rum Patriği Dositheos'un (1669-1707) Kutsal Yerlerdeki Rum haklarına Latinlerin tecavüz ettiğini bildirmesi üzerine³⁸⁰ Divan-ı Hümayun toplanmıştır. Veziriazam Ahmet Paşa, kazaskerler ve diğer üyelerle³⁸¹ oluşturulan bu divan ile Latinlerin, Rumların sahip olduğu haklara karşı

³⁷⁵ "... ve Beytül-lahm'da demür kapu ve anahtarı ve... hatt-ı hümayûn-ı sa'âdet-makrûnum ve emr-i şerîfîm ve hüccet-i şer'îyye mücibince ol manastırlar ve bağçeler ve mevzi'ler kemâ fi'l-evvel Rûm keferesi tarafına teslim ve zabt ve Ermeni tâ'îfesi bağçenin ortasında ihdâs eyledikleri divar hedm itdirülüb ve anahtarları aliverilüb min-bâ'd ber-vechle Ermeni tâ'îfesini ve millet-i âherden kimesneyi dahl u ta'arruz itdirülmemek bâbında..." İ. Satış-M. Ceyhan, (2012), "a.g.m.", s. 41-42.

³⁷⁶ Y. Ercan, a.g.e., s. 26.

³⁷⁷ "... Beytül-lahm-i mağara ve şimal tarafındaki kapı..." Y. Ercan, a.g.e., s. 38-39.

³⁷⁸ Y.Ercan, a.g.e., s. 39-41.

³⁷⁹ Y. Ercan, a.g.e., s. 41-42.

³⁸⁰ "... muhâlif ve vaz'-ı kadîme mugâyir Frenk tâ'îfesi miftâhın birisi bize virildi deyü üç aded miftâh Rûm keferesinin ellerinden alub cümlesin ihrâc eylediklerinden gayri Beytül-lahm bir metîn ve müstâhkem kal'a misâli deyr olmağla temellük idüb yevmen fe-yevmen mahall-i mezbûrda Frenk tâ'îfesi izdiyâd bulub ve ol karyelerin re'âyâsını kendü âyîn-i bâtıllarına tâbi' itdürüb ve oğulların Vilâyet-i Frengistân'a götürüb tecâvüzleri izdiyâd bulmağla zikr olunan Beytül-lahm kiliseyi ve tevâbi'i kemerleri ve bâğçe..." İ. Satış-M. Ceyhan, (2012), "a.g.m.", s. 46-47.

³⁸¹ Kubbealtı vezirleri, nişancı, defterdar, yeniçeri ağası, şeyhülislam.

tecavüzü engellenerek Rum-Ortodoks üstünlüğü bir kez daha göz önüne serilmiştir. Latinler, 1677 fermanında kiliseyi kontrol ve kullanım haklarının Rumlara verilmesinden rahatsız olmuş olacak ki bir yıl sonra yeniden bir tartışma meydana getirmişlerdir. Ancak 1678’de bir ferman çıkarılarak diğer fermana olduğu gibi Kutsal Mekânların isimleri birer birer sayılıp, yine eskisi gibi Rumların tasarrufunda olduğu teyit edilmiştir. Beytullahim Kilisesi çevresinde bulunan bahçeler ve kemerler ile kilise içerisinde yer alan şamdan, kandilin, kuzey ve güney kapılarının Rumların tasarrufunda olması gerektiği bildirilmiştir.³⁸² İki ferman arasındaki tek fark oluşturulan divanda veziriazam Ahmet Paşa’nın isminin 1678 tarihli fermana zikredilmemesidir.³⁸³

Osmanlı hükümdarı II. Süleyman 1688’de verdiği fermanla, IV. Mehmed’in 1675-1678 tarihli fermanlarında geçen hadiseler daha ayrıntılı bir şekilde aktarılmıştır. O dönemde divanda alınan kararların usulen hala geçerli olduğu bildirilmiştir.³⁸⁴ Aslında diğer hükümler gibi, zikredilen bu üç ferman da (1675, 1678 ve 1688) Kamame Kilisesi’nde meydana gelen anlaşmazlıklar üzerine şekillenmiştir. I. Mahmut’un 8-18 Şubat 1740 tarihinde Kudüs Mollası’na verdiği ferman incelendiğinde diğer üçü gibi Kamame Kilisesi’nin paylaşımı konusunda olup Beytullahim Kilisesi’nin anahtar, bahçe ve mezarlıkların tasarrufunun hala Rumların elinde olduğu anlaşılmaktadır.³⁸⁵ Ayrıca 1740 tarihli fermanla daha önce verilen diğer bütün fermanlar kronolojik bir sırayla verilerek kısa bir değerlendirme yapılmıştır.³⁸⁶

Ermeniler, 1809’da Beytullahim Köyü’nde bulunan Mağâratü’l-Mehd isimli mağarayı Rumlar ile ortak tasarruf etme hakkına sahip olduklarını iddia etmişlerdir. 1809’a kadar verilen diğer fermanların hiçbirinde mağaranın kullanımı hakkında herhangi bilgi yoktur. Yalnızca mağaraya olan giriş kapılarının anahtarlarından söz edilmektedir. Ermenilerin bu iddialarının ne derece doğru olduğu tartışmalıdır. Kilisenin ana girişindeki demir kapı anahtarının, Ermeni misafirhanelerini içeren manastırın, Mağâratü’l-Mehd’in sol bitişiğindeki Ekmek ve Şarap Ayinin yapıldığı Kudas

³⁸² “...ve Mevlid-i Hazret-i İsa ‘aleyhi’s-selâm ki Beytü’l-lahm dimeğle meşhûrdur bâğçeleri ve kemerleri ve patrikliğe tâbi’ gulguleleri ve şem’dân ve kanâdîl Rûm keferesi patriği zabtında ve şimâl ve kible taraflarında iki kapunun mißtâhları dahî yedlerinde olub...” İ. Satış-M. Ceyhan, (2012), “a.g.m.”, s. 46-47.

³⁸³ İ. Satış-M. Ceyhan, (2012), “a.g.m.”, s. 46-49.

³⁸⁴ İ. Satış-M. Ceyhan, (2012), “a.g.m.”, s. 49-51.

³⁸⁵ Fermanın tam metin transkripsiyonu için bkz. İlhami Yurdakul, “Kudüs Kamame Kilisesi’nde Ermeniler ile Rumların Dini-Siyasi Nüfuz Mücadelesi ve 1740 Tarihli Ferman”, *Vakanüvis*, Ortadoğu Özel Sayısı, Cilt 1, 2016, s. 255-262.

³⁸⁶ Birbirini takip eden ve birbirini onaylayan fermanları verenlerin sıralaması şu şekildedir: Hz. Ömer, Fatih Sultan Mehmet, Yavuz Sultan Selim, Kanuni Sultan Süleyman, Sultan IV. Murad, Sultan IV. Mehmet, Sultan İbrahim, Sultan II. Süleyman, Sultan III. Osman ve Sultan III. Mustafa.

Alanının³⁸⁷ kullanım hakkı ve mağaranın avlusunda bulunan kuzey kapısının anahtarı eskiden Ermenilerin elindeyken Rum milletinin haksız yere ellerinde tuttuklarını bildirmişlerdir. Ermeniler, Rumların evâmir-i aliyyeye aykırı olarak Kudüs'teki bağımsız ve ortak kullanımda olan yerlerdeki haklarına kastettiklerini iddia etmişlerdir.³⁸⁸ Bunun üzerine II. Mahmut 1809 tarihinde diğer padişahlar gibi Kudüs'teki Kutsal Yerler konusunda kadimi temel alan bir ferman vermiştir. Buna göre Beytullahim Kilisesi'nin etrafındaki bahçe ve mezarlıklar, ayrıca kilisenin içerisindeki mağaranın kuzey ve güney kapılarının anahtarları Rumların kullanımına bırakılmıştır.³⁸⁹

Abdülmecit 1849'da Latinlerin Rumların hakkına tecavüzü neticesinde bir ferman vermiştir. Bu vesikada Latinlerin Milad-ı İsa gününde eskiden olduğu gibi yine rahat durmadıkları Beytullahim Kilisesi'nde statükoya aykırı bir şekilde ayin yapmaya teşebbüs ettikleri bildirilmektedir.³⁹⁰ Latinlere yapılan uyarıyla her milletin kendine tanınan imtiyazlarının aksine hareket etmemesi gerektiği vurgulanmıştır. Ayrıca bu fermanla 1848'de kaybolan yıldız olayına da değinilmiştir. Nitekim bu olay Abdülmecit'in verdiği irade ile çözüme kavuşturulmuştur.³⁹¹ Yine de her seferinde yeni bir iddia ortaya atılmasın ve huzur bozulmasın diye dört devletin elçilerine bu fermanın bir suretinin verileceğinin vurgusu yapılmıştır.³⁹²

³⁸⁷ Plan 3'deki 7 rakamıyla gösterilen kuzeydeki alan.

³⁸⁸ "... Ermeni tâifesi tarafından rikâb-ı kamer-tâb-ı hüsrevâneme ma'rûz arzuhâllerinde istid'â ve istirhâm olunan vechile da'vâ ve takrîr-i müdde'â ederek... Beytullahim karyesinde kâin Mevlid-i Hazret-i İsa olan mağara ve ... Beytullahim'de vâki' Ermeni tâifesinin müsâfir odalarını müstemil bir bâb kenise ve tahtında vâki' demir kapulu hân ve mağâra-i Mevlid-i Hazret-i İsa aleyhisselâma muttasıl cânib-i yesârında kudâs mahalli ve mağara-i merkûme havlusunda olan ebvâbdan cânib-i şimâlinde vâki' kapunun miftâhı ez-kadîm Ermeni tâifesi yedinde iken Rûm tâifesi fuzûlî yedlerinden nez' etmeleriyle miftâh-ı merkûm... Rûm tâifesi sened olmak üzere yedimizde olan evâmir-i şerîfenin kuyûdunu gıyâbımızda ref' ve terkîn ve hilâfına evâmir-i aliyye isdâr etdirüp Ermeni tâifesinin müstakill(iy)ete ve müşâreketeye istihkâkları olan mahal ve mevâzi'i zabt ve Ermeni tâifesini bi'l-küllîye Kuds-i Şerîf'den mahrûm eylemek kasdında olduklarına binâ'en..." İlhan Ovalıoğlu, *Vesika ve Fotoğraflarla Osmanlı Devrinde Kudüs*, Çamlıca Basımevi, Cilt 2, İstanbul, 2011, 256-259.

³⁸⁹ "... Hazret-i İsa aleyhisselâmın doğduğu Beytullahim nâm mağâra ve kenîsede mevzî'-i şimâl ve kible taraflarında olan iki kapunun miftâhı ve etrafında iki küt'a bâğçe ve zeytinliği ve makberelikleri ve sâir...âher millet müdâhale ve rencîde etmemek üzere sâir milletden Rûm patriki olan mukkaddem ola..." İ. Ovalıoğlu, *a.g.e.*, 256-259.

³⁹⁰ "... Milâd-ı Hazret-i İsa gününde ruhban-ı mezkûre yine tek durmayıp Beytullahim Manastırı'nda Rumlara mahsus Kilise-i Kebir dahilinde ez-mu'tâd ve muhdes olarak icra-yı merasim-i mezhebiye ve ifa-yı âdât-ı âyiniyeye teşebbüs etmek..." C.O.A., *Osmanlı Belgelerinde Filistin*, Sayı 102, İstanbul, 2009, s. 463-467.

³⁹¹ "...Beytullahim içinde geçen sene âriz olmuş vukuât-ı nâ-marziye esnâsında yıldız nizâ'ını müceddeden dermiyân eyleyerek yıldız-ı mezkûrun taraflarından vaz'ını ve buna mümâsil tecavüzât-ı sâirenin tervicini iltizâm ve iddiâyâ kalkışmış olup husûs-ı mezkûr Âsitâne-i Saadet'de kat'iyen karar bulmuş ve tesviyesi irâde-i şahane ile tasdik buyurulmuş olduğu beyânıyla mütâlebâtları reddolunmuş..." C.O.A., *Osmanlı Belgelerinde Filistin*, Sayı 102, İstanbul, 2009, s. 463-467.

³⁹² C.O.A., *Osmanlı Belgelerinde Filistin*, Sayı 102, İstanbul, 2009, s.463-467.

Görüldüğü üzere Osmanlı Devleti'nin kilise idaresinde güttüğü temel ilkelerden birinin “*kadîmden olagelene aykırı iş yapılmaması*”dır.³⁹³ Başka bir ifadeyle kilisedeki eski uygulamalara aykırı davranılmamasına dikkat edilmiştir. Cemaatler arasında kilise üzerindeki hak talepleri sebebiyle çıkan ihtilafların çözümlenmesinde daima Hz. Ömer'in Hıristiyan cemaatlerle yaptığı sözleşmenin temel alındığı görülmektedir. Fatih Sultan Mehmet'ten itibaren verilen fermanlar sorunları “*kadîmden ne minvâl üzere zabt u tasarruf idegelmişler ise ol minvâl üzere*” şeklinde çözümlenmiştir.³⁹⁴ Buradaki ‘kadim’ kelimesinden kastedilen Kutsal Yerler üzerine Hz. Ömer'in Hıristiyan cemaatlerine vermiş olduğu haklardır. Daha Kudüs Osmanlı hâkimiyetine geçmeden Fatih Sultan Mehmet, daha sonra Yavuz Sultan Selim ve diğer padişahların verdikleri irade ve fermanlarda “kadim olan” sürekli olarak vurgulanmıştır. Örneğin; Sultan IV. Mehmet tarafından verilen 1657 tarihli bir fermanında bu husus; “... *Hazret-i Ömer radiya'llâhu te'âlâ 'anh zamân-ı şerîflerinde virildüğü 'ahidnâme ve ecdâd-ı 'izâmım ve cennet-mekân babam Sultan İbrahim Hân enâre'llâhu te'âlâ berâhinehumun virdikleri mufassal ve meşrûh 'ahidnâme ve ahkâm-ı şerîfe üzere...*” şeklinde ifade edilmiştir.³⁹⁵

Osmanlı hâkimiyeti süresince Kutsal Mekânlar üzerine çıkarılan fermanlar incelendiğinde bir husus dikkat çekmektedir. Bu husus Kamame Kilisesi'nin anahtarlarının Müslüman aileye verilmesidir. Kamame Kilisesi'nde uygulanan bu gelenek Hz. Ömer dönemine tarihlenir. 1186 yılında Kudüs Haçlılardan alındıktan sonra anahtar Kudüs'ün önde gelen ailelerinden biri olan Nuseybeh ailesine verilmiştir. Bunun sebebi ise Hıristiyan cemaatleri arasındaki anahtara sahip olma arzusundan çıkan tartışmaları önlemektir. Daha sonra 1831'de İbrahim Paşa kilisenin anahtarını Nuseybeh ile Yudeh aileleri arasında paylaşmıştır. Günümüzde de bu durum devam etmektedir.³⁹⁶

Kamame Kilisesi'nin anahtarları cemaatler arasındaki tartışmaları önlemek ve aralarında tarafsızca denge sağlamak amacıyla yönelik olarak Müslümanlara verilirken, Beytullahim Kilisesi'nin anahtarlarının paylaşımı konusunda aynı yöntemin uygulanmamış olması ilginçtir. Bu noktada Beytullahim Kilisesi'nin yalnızca Hıristiyanlar için değil, aynı zamanda Müslümanlar için de kutsal olduğu vurgusu yapılabilir. Mescid-i Haram'da bulunan Hz. Muhammed'in Burak adındaki bir binek ile

³⁹³ Mehmet Genç, “Osmanlı İktisadi Dünya Görüşünün ilkeleri”, *İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Dergisi*, Sayı 1, 1989, s. 182.

³⁹⁴ İ. Satış-M. Ceyhan, (2012), “a.g.m.”, s. 35.

³⁹⁵ İ. Satış-M. Ceyhan, (2012)“a.g.m.”, s. 41

³⁹⁶ L. G. A. Cust, *a.g.e.*, s. 17-18.

Cebrail tarafından Beytü'l-Makdis (Mescid-i Aksa)'e götürülmesi sırasında meydana gelen bir hadise Beytullahim'i Müslümanlar için kutsal kılmaktadır. Hz. Muhammed'in bu yolculuğu İslam dininde İsra ve Mirac mucizesi olarak tanımlanmaktadır. Beytü'l-Makdis yolculuğu esnasında Cebrail belirli yerlerde Hz. Muhammed'i durdurarak ondan namaz kılmasını istemiştir. Bunlardan ilki Taybe'dir. Cebrail, Müslümanların Taybe'ye hicret edeceğini belirtmiştir. Daha sonra Sina Dağı'na ulaşmışlar ve Cebrail bu dağın Hz. Musa'nın Allah ile konuştuğu yer olduğunu söylemiştir. Hz. Muhammed Sina Dağı'nda namaz kıldıktan sonra yolculuğa devam etmişlerdir. Ardından Beytullahim'e geldiklerinde yine Cebrail Hz. Muhammed'i durdurmuş ve buranın Hz. Meryem'in Hz. İsa'yı doğurduğu yer olduğunu söylemiştir. Bunun üzerine Hz. Muhammed Beytullahim'de de namaz kılmıştır. Son durakları ise bilindiği üzere Kudüs'tür. Kudüs'te Mirac (göğe yükselme) mucizesi gerçekleşmiştir.³⁹⁷ Hz. Muhammed'in Beytullahim'de namaz kılmış olması buranın Müslümanlar için önemini arttırmıştır.

Müslümanlar için mübarek olduğu bilgisi Osmanlı Arşiv belgeleri incelendiğinde de görülmektedir. 1609 yılında verilen bir fermana göre, Beytullahim Kilisesi'nde Müslümanların kandil asmak ve dua etmek niyetinde olmalarına Latin (Frenk) rahiplerinin karşı çıktığı, ancak Latinlerin buna müdahale etmemeleri gerektiği bildirilmiştir.³⁹⁸ Görüldüğü üzere 17. yüzyılın başlarında Osmanlı idaresi Müslümanların buraya girişlerinde bir sakınca görmemektedir. Fakat daha sonraları durum karmaşık hale gelemeğe başlayınca kilise ziyaretçileri konusunda bir düzenleme gereği duyulacaktır.

17. yüzyılın ortalarına kadar Kudüs'teki Müslüman ulema ve diğer yerlerdeki Müslümanlar her yıl Beytullahim'e gelip namaz kılarlardı. İslam dininde, Hz. Muhammed'in Kuran'da anlatılan İsra ve Mirac yolculuğu esnasında burada dua ettiği bilgisinden dolayı Hz. İsa'nın doğduğu yer Müslümanlar için de mübarek sayılmaktaydı.³⁹⁹ Müslümanların bu tavrı üzerine Osmanlı hükümeti bir Hıristiyan mabedi olan Beytullahim Kilisesi'ni etkileyecek uygulamalardan kaçınmış olmalıdır. Aynı zamanda Osmanlı idaresinin, yerel Müslümanların Beytullahim Kilisesi'nde hak

³⁹⁷ İbnü'l- Esir, *İslâm Tarihi: El-Kâmil Fi't-Tarih*, Çev. M. Beşir Eryarsoy, Bahar Yayınları, Cilt 2, İstanbul, 1991, s. 52,53; İbn-i Kesir, *Hadislerle Kuran-ı Kerim Tefsiri*, Çev. Bekir Karlığa, Bedrettin Çetiner, <https://archive.org/details/IBNIKESIRTEFSIRIPDFFULL/page/n3> (Erişim Tarihi, 25.05.2019, 22:25), s. 1005, 1235, 1242, 1256; Fatmatüzzehra Akmaz, *İslam Tarihi Açısından İsrâ ve Mirac*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya, 2011, s. 20.

³⁹⁸ IRCICA, a.g.e., s. 44. (d. 78, s. 4, h. 9) Belge Tarihi: 1-30 Eylül 1609.

³⁹⁹ Abdullah el-Khatip, "Kur'an'da Kudüs", *İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı 9:1, Çev. Ramazan Işık, 2004, s. 115.

iddia etmemeleri için de birtakım önlemler almıştır.⁴⁰⁰ 1614'te Venedik'in İstanbul Büyükelçisi, birkaç Müslümanın Doğuş Kilisesi'nin anahtarlarını Latinlerin elinden almaya çalıştıkları konusunda şikâyette bulunmuş, bunun üzerine Osmanlı idaresi Kudüs Kadısından bu Müslümanları tutuklamalarını istemiştir. 1675'de ise, yerel Müslümanlar Doğuş Kilisesi'ni yıkma girişiminde bulunmuşlardır. Müslümanlar nezdinde mağara, özellikle *Manger* (ahır) bölümü mübarektir. Kudüs ulemasının ve Müslüman üst düzey görevlilerinin kilisedeki bu bölümleri ziyaretleri sırasında bazilika koridorlarından geçişlerine Hıristiyan cemaatlerin müdahalesi söz konusu olmamıştır. Sebebi Hıristiyanların koridor kısmını (Bkz. Plan 3) o dönemde kullanmamalarından kaynaklanmaktadır. Fakat bu koridor 17. yüzyılın ikinci yarısında yapılan restore işlemiyle ana ibadet salonu olarak işlev görmeye başlamıştır. Böyle olunca Müslümanların koridordan geçerek mağaraya ulaşmaları Hıristiyanlar tarafından engellenmeye başlamıştır. Nitekim hadise, kutsal mağaraya sahip olma arzusundaki Hıristiyan-Müslüman mücadelesine dönüşmüştür. 1675 yılının sonlarında yayınlanan bir ferman ile Osmanlı hükümeti, Doğuş Kilisesi'nin yalnızca bir Hıristiyan mabedi olduğunu ve Müslümanların oradan uzak durmaları gerektiğini açıkça belirtmiştir. Aynı zamanda dönemin Şeyhülislamı Müslümanların bu hareketlerini kınamıştır. Hz. İsa'nın doğduğu yer Müslümanlar için bir kutsiyete sahiptir, ancak o bölgeye Hıristiyanlar kilise inşa edip, içerisini resim ve heykellerle doldurmuştur. Bu sebeple Şeyhülislamın fetvasında bir Müslümanın bahsi geçen alanda dua ve ibadet etmesinin İslam dinine göre kabul edilebilir bir yanının olmadığı vurgusu yapılmıştır.⁴⁰¹

Aslında Hz. Ömer'in verdiği sözleşmeye göre, Müslüman ziyaretçilere ve yolculara Hıristiyanların kilise ve manastırlarını açmaları gerekmektedir. Müslümanlar için Doğuş Kilisesi'ndeki *Manger* (ahır) bölümü mübarek sayıldığından tabii olarak bu durumdan en çok burası etkilenmiştir.⁴⁰² Bundan dolayıdır ki, Osmanlı Sultanlarının vermiş olduğu bütün fermanlarda Müslüman-Hıristiyan çekişmesine yer vermemek ve gayrimüslimlere verilen ibadet özürlüğüne ihlal etmemek için Doğuş Kilisesi'nin anahtarları hiçbir zaman Müslümanlara verilmemiştir.

⁴⁰⁰ O. Peri, "Islamic Law and Christian Holy Sites: Jerusalem and Its Vicinity in Early Ottoman Times", *Islamic Law and Society*, Vol. 6, No. 1, 1999, s. 104-105; O. Peri, *a.g.e.*, s. 70.

⁴⁰¹ O. Peri, *a.g.e.*, s. 71-73.

⁴⁰² O. Peri, *a.g.e.*, s. 82.

Fotoğraf 6: Yıldız Sunağı'nın Yanında Yer Alan *Manger* (ahır) Sunağı⁴⁰³

⁴⁰³ <https://www.seetheholyland.net/church-of-the-nativity/#jp-carousel-3608> (Erişim Tarihi: 19.05.2019, 13:38)

3.2. 1852 Fermanı ile Gelen Düzenlemeler ve Beytullahim Kilisesi'nde Statüko Düzeni

Kudüs'teki Kutsal Yerler ve Beytullahim Kilisesi'ndeki hâkimiyet yarışları, 17. yüzyıldan önce Osmanlı Devleti ile Hıristiyan cemaatler arasındaki iç meseleydi. Ancak 17. yüzyıl ile birlikte bu mesele uluslararası bir sorun haline dönüşmüştür. Bunun sebebi Ortodoksları himaye etme iddiasında olan Rusya ile Katoliklerin hamisi konumunda bulunan Fransa arasındaki nüfuz mücadelesidir. Diğer Avrupalı devletler ise, özellikle 19. yüzyıl içinde bu nüfuz mücadelesine katılmışlardır.

Fransa'nın bölgede güçlü bir konuma sahip olmasında Osmanlı Devleti'nden almış olduğu imtiyazların etkisi vardır. Osmanlı Devleti, 1535'te Fransa'ya bir kapitülasyon anlaşmasıyla ticari birtakım haklar vermiştir. 1604'te ise yaptığı anlaşmanın 4. maddesinde “*Fransa kralının ve onun mütteliklerinin, uyruklarının Kudüs'teki mübarek makamları ziyaret etmek hususunda serbest olacakları*” ifade edilmiştir. Ayrıca anlaşma maddelerine kiliselerdeki Katolik ruhbanların huzur ve emniyetlerinin korunması adına bir hüküm de eklenmiştir.⁴⁰⁴ 1673'teki kapitülasyonla da “*her ne mezhepte olursa olsun Fransız tebaasından olan piskoposlar ve diğer rahiplerin Osmanlı Devleti'nde evvelden beri buldukları yerlerde kendi ayinlerini icra edebilecekleri, onlardan vergi alınmayacağı, bir ihtilaf olması halinde davanın İstanbul'a havale edilmesi gerektiği*” maddesi eklenerek haklarının devamlılığı sağlanmıştır. Fransa ile yapılan bir diğer kapitülasyon anlaşması ise 1740 yılında yapılandır ki bu anlaşma ile Fransa'ya bağlı piskoposların ayinleri esnasında kimsenin engel olmaması hükmü yer almıştır. Ayrıca Kudüs dahilinde ve haricinde yer alan kiliselerdeki Katolik rahiplerin tasarrufundaki yerlere kimsenin müdahalede bulunmayacağı ibaresi konulmuştur.⁴⁰⁵ Yine bu anlaşmanın 81. maddesindeki “*Fransız rahiplerin Kudüs'te sahip oldukları yerler zamanla harap olur ve tamire ihtiyaç duyarsa, İstanbul'daki Fransız elçisinin aracılığıyla tamirine izin verileceği*” ifadesi ile Kutsal Yerlerdeki hakları korunmuştur.⁴⁰⁶ Fransa'ya verilen bu imtiyazlar ancak 1757 yılına kadar sürmüştür. 1757'de Sultan III. Mustafa'nın vermiş olduğu fermanla şöyle bir hüküm yer almaktadır:

⁴⁰⁴ Necdet Kurdakul, *Osmanlı Devleti'nde Ticaret Antlaşmaları ve Kapitülasyonlar*, Döler Neşriyat, İstanbul, 1961, s. 68-69, 85.

⁴⁰⁵ N. Kurdakul, *a.g.e.*, s. 87-87.

⁴⁰⁶ G. Bozkurt, *a.g.e.*, s. 33-35; Ahmet Reşit Turnagil, *İslamiyet ve Milletler Hukuku*, Kenan Matbaası, 1943, s. 71; N. Kurdakul, *a.g.e.*, s. 98.

“...fimâ-ba’d Efrenc tâ’ifesinin ellerinde olan kadîmî ziyâret-gâhlarına ve âyînlerinin icrâsına Rûm milleti ve senedât-ı kadîme müciblerince Rum’un yedlerinde olan mevâzî’ ve ziyâretgâhlarına ve âyînlerinin icrâsına Efrenc tâ’ifesi bî-vechin mine’l-vücûh olmayub müdâhale ve mu’âraza eylemeyüb ve bâlâda muharrer cefâ ve mazarratları dahî külliyyen men’ ve def’ ve tenbîhî lâzım geldiklerinde muhkem tenbîh-i ekîdle zikr olunan ziyâretgâhları herkes kabr-i İsa ve bâlâda bast ü beyân olunduğu üzere bilâ-nizâ’ ziyâret ve âyînlerini icrâ edüb mugâyir-i kadîm âher tâ’ife-i uhrâya fi’il-i ta’arruz ve cefâ eylemeyüb bu emr-i şerîfe muhâlif vaz’ ve hâlet sudûruna cevâz ve ruhsat gösterilmekten begayet...”⁴⁰⁷

III. Mustafa’nın vermiş olduğu bu ferman ile Katoliklerin 1604, 1673 ve 1740 yıllarında elde etmiş oldukları üstünlük Rum-Ortodokslara geçmiştir.

Osmanlı topraklarında siyasi nüfuz alanları oluşturmak adına cemaatler üzerinden himaye hakkı iddiasında bulunan ve mücadele içinde olan bir diğer devlet ise Avusturya’dır. 1699 senesinde Karlofça Antlaşmasıyla Osmanlı Devleti Avusturya’ya, Katolikleri himaye etme konusunda birtakım imtiyazlar tanımıştır. Bu antlaşmaya göre Katolıklere kiliselerini tamir ettirme ve ayinleri konusunda serbestiyet tanınmıştır.⁴⁰⁸ Bu imtiyaz anlaşmasının yanı sıra Avusturya, 1717 Pasarofça, 1739 Belgrad Antlaşmalarında da Kutsal Yerlerdeki Katolikler üzerindeki haklarının korunduğu konusunda iddia da bulunmuştur. Ancak 1717 ve 1739 antlaşmalarıyla Avusturya’ya birtakım ticari hak ve imtiyazlar tanınmışken maddelerin hiçbirinde Kutsal Yerler ya da Katolikleri himaye etmek hakkında bir hüküm yoktur.⁴⁰⁹

Rusya ise 1774 Küçük Kaynarca Antlaşması’nı dayanak göstererek Ortodoksları himaye etmekteydi. Oysa Osmanlı Devleti bu antlaşmayla Ruslara böyle bir hak tanımamış, sadece Rum-Ortodoks dinini koruma ve herhangi bir müdahalede bulunmama sözünü vermiştir. Küçük Kaynarca Antlaşma metninin 7. ve 14. maddeleriyle Rusya’ya Hıristiyanlık dinini ve kilisesini koruma, ayrıca İstanbul’da kilise kurma izni verilmiştir.⁴¹⁰ Ruslar bu haklarını Fransızcaya çevirirken kelime oyunuyla değiştirmiş ve

⁴⁰⁷ C.O.A., Gayrimüslimler Dini ve Hayri İşler Kalemi Belgeleri, 8 Numaralı Kilise Defteri, 860-1171 / 1455-1757, s. 35. Fermanın transkripsiyonu için Arş. Gör. Ömür Yazıcı Özdemir’e teşekkür ederim...

⁴⁰⁸ 7. maddedeki ifade şu şekildedir: “Hazret-i İsa dininde olub Rum Papaya mensub olan rahiplere ihsan olunan evamir-i şerifenin mazmunu üzere kiliseleri olduğu yerlerde mutad üzere ayinlerin icra eylediklerinde kimesne mâni’ olmayub asude-hal olalar ve ayinlerine müteallik gayri iltimasların büyük ilçisi südde-i seniye-i şehriyariye arz eyliye” Uğur Kurtaran, “Karlofça Antlaşması’nda Venedik, Lehistan ve Rusya’ya Verilen Ahitnamelerin Genel Özellikleri ve Diplomatik Açından Değerlendirilmesi”, *TAD*, Cilt 35, Sayı 60, 2016, s. 116, 125.

⁴⁰⁹ N. Kurdakul, *a.g.e.r.*, s. 136-140, 147; G. Bozkurt, *a.g.e.*, s. 35-36.

⁴¹⁰ G. Bozkurt, *a.g.e.*, s. 36-38; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Cilt 5, Ankara, 1988, s. 424.

tüm Ortodoks cemaati üzerine genişletmeye çalışmıştır. Rusların bu iddiaları diplomatik kriz yaratmıştır. Nitekim 1853-1856 Kırım Savaşı başlamıştır.⁴¹¹

Tüm bunların yanı sıra 16. yüzyılın ikinci yarısından 19. yüzyıla kadar üç din içinde kutsal sayılan Kudüs'te hak sahibi olmak uluslararası siyasetin konusuydu. Bu sebeple Kudüs'e nüfuz etme çabasında olan Avrupalı devletler kendilerine sağlam bir dayanak aramışlardır. En etkili yöntem ise kendi mezhebinden olan tebaayı himaye etmektir. Osmanlı tebaası üzerinden başlatılan nüfuz çatışmasında cemaatleri kullanan ilk devlet Fransa olmuştur. Kutsal Yerlerdeki nüfuzunu sağlam temellere oturtmak ve arttırmak için Katolik cemaati araç olarak kullanmıştır. Diğer Avrupalı devletler Fransa gibi Hıristiyanları himaye etme girişiminde bulunmuşlardır. Nitekim 1699 Karlofça Antlaşması'yla Avusturya Kutsal Yerlerdeki Katolikleri himaye hakkı elde ederken, Rusya ise 1774 Küçük Kaynarca Antlaşmasıyla Ortodoksları koruma hakkına sahip olmuştur. Bunun üzerine Protestan olan İngiltere (Büyük Britanya) ve Prusya Kudüs'te söz sahibi olabilmek adına misyonerlik faaliyetlerine başlamışlardır. Kutsal Yerlerde Protestan sayısının azlığından dolayı din değiştirenleri himaye etme girişiminde bulunmuşlardır. 19. yüzyılın ilk yarısında meydana gelen Sırp, Yunan isyanları ile Kudüs'ün Mehmet Ali Paşa (1831-1840) yönetimine geçmesi Osmanlı Devleti'ni meşgul etmekteydi.⁴¹²

Mehmet Ali Paşa ve oğlu İbrahim, Suriye'de daha etkin olmak için Batılı güçlerin desteğini almaya çalışmıştır. Bu yüzden Mehmet Ali Paşa yönetimi, Avrupalı devletlerin misyonerlik faaliyetlerine müsaade edip, gayrimüslimlere yeni haklar vermek gibi bir yol izlemiştir. Bu yol 19. yüzyılın ortalarında Batılı devletlerin Kutsal Yerlerdeki ilgisini arttırmıştır.⁴¹³ 1840'da Kudüs yeniden Osmanlı Devleti hâkimiyetine geçmiştir. Osmanlı hükümeti, Mısır idaresinin Avrupalılara açtığı yolu devam ettirmek zorunda kalmıştır. Nitekim Osmanlı idaresinin meşgul olduğu bu olaylar neticesinde Kudüs Avrupalıların rekabet alanına dönüşmüştür. Batılı güçler Kudüs'teki faaliyetlerini daha kolay yürütebilmek için konsolosluklar açmışlardır.⁴¹⁴ Öyle ki ilk konsolosluğu 1839'da İngilizler kurmuştur. Böylece İngilizlerin Kudüs'teki faaliyetleri başlamıştır. 1841'de İngiltere, Prusya ile Kudüs'te Protestanlık mezhebini yaymak adına birtakım girişimlerde

⁴¹¹ Kemal Beydilli, "Küçük Kaynarca Antlaşması", *TDV İslam Ansiklopedisi*, Cilt 26, İstanbul, 2002, s. 526.

⁴¹² C. Nicault (ed.), *a.g.e.*, s. 175-176.

⁴¹³ Y. Avcı, *a.g.e.*, s. 56-57.

⁴¹⁴ Y. Avcı, *a.g.e.*, s. 63-64.

bulunmuştur. Dolayısıyla İngiltere kendine taraftar yaratmak için Yahudilerin Kudüs'e göçlerini ve din değiştirmelerini destekleyen İngiliz-Prusya Protestan Piskoposluğu kurmuştur. Piskoposluğun başına, İngiltere'ye yerleşip Hıristiyan olan Alman Yahudisi Micheal Alexander Salomon geçirilmiştir. Böylece İngiltere'nin misyonerlik faaliyetleri başlamıştır.⁴¹⁵ Bunun üzerine Fransa'da 1843'te konsolosluk kurmuş ve 1847'de Kudüs Latin patrikliğini açmıştır. Rusya ise Katoliklerin ve Protestanların Kudüs'teki artan etkileri karşısında 1844'te Ortodoks Patrikliğini Kudüs'e taşımıştır. Rusya'nın Kudüs'te konsolosluk kurması 1859 yılında gerçekleşmiştir. Diğer Avrupalı devletlerden sırasıyla Prusya (1842), Sardunya (1843), Avusturya (1847), İspanya (1854) ve Amerika (1856) konsolosluklar açılmıştır. 19. yüzyılın sonlarına doğru neredeyse bütün Avrupa devletlerinin resmi temsilciliği oluşturulmuştur.⁴¹⁶

19. yüzyılın ilk yarısındaki süreçte üstünlük Katoliklerin lehine değişmiştir. Ortodoksların ise Osmanlı idaresinin gözündeki itibarı 1821-1829 tarihli Rum İsyanı sebebiyle zayıflamıştır.⁴¹⁷ Osmanlı-Papalık münasebetlerinin iyileşmesi ve Fransa'nın desteğiyle 1847 senesinde uzun zamandır kapalı olan Kudüs Latin Patrikliği yeniden açılmıştır. 1850'de İstanbul'da bulunan Fransa temsilcisi General Aupick, Bâb-ı Âlî'den 1757 fermanından önce sahip oldukları Kutsal Yerlerin yanı sıra Doğu Kilisesi'nin Latinlere (Fransiskan) iadesini talep etmiştir. Fransa'nın bu istekleri Rusya'nın çıkarlarını zedeleyeceği için Rusya'nın güçlü bir muhalefetiyle karşılandı. Bâb-ı Âlî Fransa'nın taleplerini karşılarsa Rusya, İstanbul'daki temsilcisini çekeceğini bildirmiştir. Bu anlaşmazlık ise Kırım Savaşı'nın nedenleri arasındaydı.⁴¹⁸

Devletlerarasındaki ilişkilere gelince, Lui Napolyon 1848 senesinde Fransa başkanı olduktan hemen sonra Osmanlı Devleti'nden Katoliklerin Kutsal Yerlerdeki eski konumlarını talep edince, Rusya'da 1774 Küçük Kaynarca Antlaşması'yla verilen imtiyazların uygulanmasını istemiştir. Osmanlı Devleti bu iki tarafın arasında kalmamak adına eskiden bu yana verilen tüm fermanların yeniden incelenmesi için yeni bir komisyon kurulmasının gerekliliğini düşünmüştür. Kurulacak olan bu komisyona Avusturya, 1699 Karlofça, 1718 Pasarofça, 1739 Belgrad antlaşmalarını dayanak göstererek kendilerinin de katılmasını istemiştir. Bu mevzu, Avusturya'nın da isteklerini sunmasıyla siyasi bir mesele haline gelmiştir. Osmanlı Devleti bu komisyonu hiçbir

⁴¹⁵ C. Nicault (ed.), *a.g.e.*, s. 176-177.

⁴¹⁶ İ. Satış, "a.g.m.", s. 187; Yasemin Avcı, *a.g.e.*, s. 63.

⁴¹⁷ Ahmet Türkan, (2016), "a.g.m.", s. 104.

⁴¹⁸ L.G.A. Cust, *a.g.e.*, s. 9.

devleti dâhil etmeden kendi içinde kurmuş ve oluşturulan komisyon ile Katoliklere bazı ayrıcalıklar tanımıştır. Ayrıca Rumlara da yeni haklar tanınmıştır. Fransa Devleti bu duruma karşı gelirken Rumlara verilen hakların bir de yazılı olarak sunulmasında ısrarcı olmuştur. Komisyonunda alınan kararlar Osmanlı Devleti tarafından 3 Şubat 1852 tarihinde resmen yazılı olarak ilan edilmiş ve onaylanmıştır.⁴¹⁹

3 Şubat 1852 tarihinde Kudüs Mutasarrıfı Hafız Ahmet Paşa, Kudüs kadısı ve meclis üyelerinden oluşan bir kurulla hazırlanan ve bugün “statüko fermarı” olarak adlandırılan hüküm çıkarılmıştır. Meclis-i Vükela’nın incelemelerinde tartışmaya sebep olan yerlerin, Kamame Kilisesi’nin büyük kubbesi, Hz. İsa’nın kabrinin olduğu yerin üzerindeki küçük kubbe, haç, Meryem kemerleri ve Beytullahim Kasabası’nda bulunan Büyük Kilise⁴²⁰, Hz. İsa’nın doğduğu yer olarak kabul edilen mağara (Mağâratü’l-Mehd) ve Hz. Meryem’in kabri olduğu görülmektedir. Söz konusu alanlarda diğer Hıristiyan cemaatlerden ziyade, özellikle Latinler hak talep etmektedir. 1852 fermanından önce Rum, Latin ve Ermenilere Beytullahim Kilisesi’nin birer anahtarı ile mağaraya inen güney ve kuzey kapılarının birer anahtarı verilmiştir. Anahtar mevzusu Hicri 1170, Miladi 1756 yılında Sultan III. Osman’ın Rum milletine verdiği emirle onaylandığına dikkat çekilmiştir.

Fransa Sefareti’ne gönderilmek üzere hazırlanan müsveddede ise, Katoliklerin, Kudüs’te bulunan Kutsal Yerler üzerinde iddia ettikleri hakların Devlet-i Aliyye tarafından titizlikle ve etraflıca incelendiği, neticesinde kendilerine birtakım haklar verildiğinden söz edilmiştir. Nitekim Beytullahim Kilisesi’ndeki kutsal mağaranın kuzey ve güney kapılarının birer anahtarının Latinlere verilmesi kararlaştırılmıştır.⁴²¹ Ayrıca kilisedeki Latin (Efrenç) manastırının bitişiğinde olan iki kıta bahçe Latinlerin tasarrufuna bırakılmıştır. Bu durum yazılan vesikayla Fransa Devleti’ne bildirilmiştir. Belgede yer alan bir ifade ile Osmanlı Devleti’nin Fransa Devleti’yle olan dostane bağlarının kuvvetlendirilmesi arzusu güdüldüğüne dikkat çekilmiştir.⁴²²

⁴¹⁹ Enver Ziya Karal, *a.g.e.*, s. 225-230; Rifat Uçarol, *a.g.e.*, s. 233-237; F. Armaoğlu, (2014), *a.g.e.*, s. 240-242.

⁴²⁰ Osmanlı belgelerinde Beytullahim Kilisesi, “Büyük Kilise” tabiriyle de geçmektedir.

⁴²¹ “Mağâratü’l-mehd dahî el-yevm ziyâretgâh-ı mahall-i muhtelifi-i İseviye olarak Beytü’l-lahim’de olan Kilise-i Kebîrin fakat şimâl ve kible taraflarında olan kapuları ile mağâra-i mezkûre kapusunun Latin ruhbânında dahî birer anahtarları bulunması kadîm-i mukarrer olmağın eğerçi hâlâ Latinlerde anahtar olduğu hâlde ânlara dahi ke’l-evvel iş bu üç kapunun birer anahtarları verilmesi” *C.O.A.*, İrade Hariciye, 327/21169, 11 Rebü’l-evvel 1268 / 3 Şubat 1852.

⁴²² “...nezd-i Devlet-i ‘Aliyye’de karâr-gîr olmuş olduğunun bâ-irâde-i seniyye taraf-ı asilânelerine beyânına mübâderet kılınur taraf-ı dakika-şinâsilerine beyândan müstağni olduğu vehile Devlet-i ‘Aliyye’nin Fransa Devletiyle olan revâbit-ı dostânesinin te’yîdi arzûsuyla bu madde-i mühimmeye hasr ettiği dikkat-i kâmilinin semeresi olarak hâsıl olan iş bu karârın Devlet-i müşârü’n ileyhâ nezdinde karîn-

Fransa Sefaretine yazılan müsvedde de çeşitli Hıristiyan milletlerinin ziyaretgâhı olan Beytullahim Kilisesi'nin anahtarı ve içerisindeki Mağâratü'l-Mehd'in kuzey ve güney kapılarının birer anahtarının Latinlere verileceği belirtilmiştir.⁴²³ Ancak Latin milleti Beytullahim Kilisesi'nin kuzey ve güney kapılarıyla mağara kapısının anahtarlarından birer tanesinin Latin ruhbanında da bulunması ve daha önce verilen fermana göre (H. 1170) kilise içinde ayin yapma hakları olduğuna dayanarak, Beytullahim Kilisesi'nde ayin yapmak istemişlerdir. 1852 tarihli Sadarete hitaben kaleme alınan belgede “*Kilise-i Kebîrin derûnunda bulunan*” ibaresinin kaldırılarak kilisenin tamamında değil sadece mağarada ayin yapabilecekleri cevabı verilerek tartışmanın kapatılması sağlanmıştır. Ancak, Latinlere ileriki zamanlarda kilise içinde ayin yapmak için tartışma çıkarabilecek bir fırsat verilebilir düşüncesi üzerine önce Latinlerin iddialarının kilise içindeki Mağâratü'l-Mehd ve kilisenin diğer yerlerdeki isteklerine ayrı ayrı cevap verilerek oluşabilecek tartışmalara bu şekilde bir çözüm üretilmiştir. Bundan dolayı Latinlere tartışma hakkı verilmeyeceği ve bununla “*Kilise-i Kebîrin şimâl ve kible taraflarında olan kapuları*” ibaresiyle Latinlerin haklarının anahtarla sınırlandırılacağı beyan edilmiştir. Ellerindeki senet ve eski emirlere bağlılık olmadığı için de istedikleri ayinlerin savuşturulduğu bildirilmiştir. Ayrıca Beytullahim Kilisesi'nde bulunan mağara hakkında yazılan “*Mağâratü'l-Mehd el-yevm ziyâretgâh-ı milel-i muhtelif-e İseviye*” ifadesinden “*İseviye*” ibaresi kaldırılarak mağaranın sadece Hristiyanlarla sınırlandırılmasının önüne geçilmiştir.⁴²⁴ 22 Mart 1852 tarihli Hatt-ı Hümâyûn ile de bu haklar yeniden tasdik edilmiştir.⁴²⁵

i hüsn-i takdîr olacağı me'mûl-i kavî idüğü beyânı savb-ı asilânelerine der-kâr olan hürmet-i kâmilenin tecdîd-i te'mînâtına vesîle olmuştur.” C.O.A., İrade Hariciye, 327/21169, 11 Rebîü'l-evvel 1268 / 3 Şubat 1852.

⁴²³ “... *Beytü'l-lahim karyesinde kâ'in Kilise-yi Kebîrin derûnunda bulunan Mağâratü'l-mehd el-yevm ziyâret-gâh-ı milel-i muhtelif-e İseviye*” ifadesinden “*kilise-i kebîrin derûnunda*” sözünün çıkarılarak “*Mağâratü'l-mehd el-yevm ziyâret-gâh-ı milel-i muhtelif-e olarak Beytü'l-lahim'de olan kilise-i kebîrin fakat şimâl ve kible taraflarında olan kapular ile mağara-i mezkûre kapısının Latin ruhbanında dahî birer anâhtarları bulunması*” şeklinde değiştirilmiştir. C.O.A., İrade Hariciye, 327/21169, 11 Rebîü'l-evvel 1268 / 3 Şubat 1852.

⁴²⁴ C.O.A., İrade Hariciye, 327/21169, 11 Rebîü'l-evvel 1268 / 3 Şubat 1852.

⁴²⁵ “...*mukaddemâ Rûm ve Latin ve Ermenilere mezkûr Büyük Kilisenin derûnunda kâ'in Mağâratü'l-Mehd'in şimâl ve kible taraflarında olan iki kapusuyla kilise-yi mezkûrun birer anahtarı verilmiş ve bin yüz yetmiş sene-i hicriyesinde Rûm milleti tarafına i'tâ olunan emr-i 'âlîde dahi bu sûret tasdik ve takrîr kılınmış olmasıyla yine böyle kalub ve şu kadar ki bununla kilise-yi mezkûru hâl-i hâzırı bozulması ve derûnunda Latin tâ'îfesi tarafından icrâ-yı âyîn edilmesi ve'l-hâsıl gerek kiliseden mağâra-yı merkûmeye mürûr u ubûrca ve gerek cihât-ı sâire ile hiçbir tarafın yeniden bir şey ihdâsıyla öteden berü ve el-yevm câri olan usûlü tağyîr eylemesi ruhsatı verilmiş olmadığından ol bâbda vaktin mine'l-evkât bir güne iddi'â vukû'u tecvîz ve kabul olunmayub ve kilise-yi mezkûr kapularının hâl-i hâzırına bir güne tağyîr getirilmeyüb ve Beytullahimde kâ'in Efrenc deyrine muttasıl bulunan kezâlik Latinler taraflarından da 'vâ olunan iki küt'a bâğçe dahî senedât-ı kadîme ve cedîde iktizâsınca tarafeynin taht-ı nezâretinde olmağla...*” C.O.A., Hatt-ı Hümayun Tasnifi, 1647/2, 30 Cemâziye'l-evvel 1268 / 22 Mart 1852.

1852 yılında Sultan Abdülmecit'in çıkardığı bu ferman ile 1757'den önceki düzene dönmüştür. Yine bu fermanla ne Latinlerin ne de Rumların istekleri tam anlamıyla gerçekleştirilmiş değildir.⁴²⁶ Nitekim Rusya'nın verilen haklarla yetinmeyip daha fazla hak talep etmesi, 1774 Küçük Kaynarca Antlaşması'yla elde ettiklerinin uygulanmaması devletlerarası krize sebep olmuştur. Bunun neticesinde 1853-1856 Kırım Savaşı başlamıştır. Osmanlı Devleti ile Rusya arasında gerçekleşen bu savaşta Rusların galip gelmesi olasılığı Batılı Devletlerin çıkarlarına ters düştüğü için Fransa ve İngiltere Osmanlı Devleti'nin yanında yer almıştır. Fransa ve İngiltere'nin yardımlarıyla Osmanlı Devleti savaştan galip ayrılmış olsa da savaş sonucunda ağır maddeler içeren Paris Antlaşması'nı imzalanmak durumunda kalmıştır. Paris Antlaşması'nın 4. maddesi gayrimüslimlerin daha iyi duruma getirilmesine yöneliktir.⁴²⁷ Bu antlaşma sayesinde 1852 fermanı uluslararası alanda resmen geçerli hale gelmiştir.

Rusya başta olmak üzere diğer batılı güçlerin oluşturulan statükoyu koruyup bağlı kalacaklarını taahhüt etmelerine rağmen tartışmalar tam manasıyla kesilmemiştir. Osmanlı Sultanları ara ara yeni fermanlar çıkararak 1852'de oluşturulan statükoyu doğrulamıştır. Cemaatler arasında tartışmalar meydana gelince Sultan Abdülmecit'in 1868 ve 1869 yıllarında çıkardığı fermanlarla statükonun korunmaya devam edeceğini bildirmiştir.⁴²⁸ Yine 1878 yılında meydana gelen Osmanlı-Rus Savaşı neticesinde imzalanan Berlin Antlaşması'nda 1852 statüko fermanı kararları aynen korunmuştur. 1878 anlaşmasının 62. Maddesi Kutsal Yerler ve statüko kaidelerinden bahsetmektedir. 62. maddeye göre din ve mezhep ayrımı yapılmaksızın herkesin mahkemeler huzurunda şahitlik yapabileceği belirtilmiştir. Kutsal Yerlere seyahat eden bütün devletlerin (Asya ve Avrupa) ziyaretçi ve ruhbanlarının aynı hak ve ayrıcalıklara sahip olacağı vurgusu yapılmıştır. Yine aynı maddede Fransa'nın Kutsal Yerlerdeki haklarının devam edeceği ve 1852'de oluşturulan statüko fermanını imzalayan devletlerin bilgisi dışında statüko kaidelerinde herhangi bir değişiklik yapılmayacağı⁴²⁹ bildirilmiştir.⁴³⁰ Hatta 1919

⁴²⁶ L. G. A. Cust, *a.g.e.*, s. 9.

⁴²⁷ Cevdet Küçük, "Osmanlı İmparatorluğu'nda 'Millet Sistemi' ve Tanzimat", *Tanzimat: Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu*, haz. Halil İnalçık, Mehmet Seyitdanlıoğlu, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2015, s. 549.

⁴²⁸ L. G. A. Cust, *a.g.e.*, s. 3.

⁴²⁹ "...Fransa'nın istihşâl etmiş olduğu hukûk-ı sırâhate-i muhâfaza olunub mahâll-i mübârekesine (statüko) asla hâlel getirilmeyeceği makarrerir. Papasları her hani memleketden gelmiş bulunur ise bulunsunlar bundan evvelki emlak ve fevâidlerinde muhâfaza olunacaklar ve bi'l-istisnâ hukûk ve imtiyâzâtca müsâdât-ı kâmileden müstağid olacaklardır." Anlaşma maddelerinin tamamı için bkz. Berlin Kongresi Protokolleri, Matba'a-yı Âmire, 5 Receb 1298 / 3 Haziran 1881, s. 249-273.

⁴³⁰ G. Bozkurt, *a.g.e.*, s. 90, 91.

Versailles Barış Antlaşması'nda ve 1922 Filistin Konseyi'nde İngiliz Manda yönetiminin aldığı kararlarda da bu düzen yer edinmiştir.⁴³¹

1922 Filistin Konseyi'nde İngiliz Manda yönetiminin aldığı kararların 13. ve 14. maddesi doğrudan Kudüs ve Kutsal Yerlerle ilişkilidir. 13. Maddesi Kutsal Mekânlardaki mevcut düzenin korunması adına İngiliz Mandasına bir takım sorumluluk vermektedir:

“...Mevcut hakların korunması ve özgürce girebilme de dâhil olmak üzere, Kutsal Yerlere ilişkin tüm sorumluluk... Mandacı devlete aittir... Bu Manda da hiçbir şey Manda otoritesine Müslümanlar için kutsal olan ve dokunulmazlıkları garanti edilmiş bulunan anıtların kuruluşuna ve yönetimine karışma biçiminde yorumlanamaz.”⁴³²

14. madde ise Kutsal Mekânlardaki ilgili hak ve talepleri inceleyerek belirlemek için Özel Komisyon kurulması ile ilgilidir. Bu maddede bahsi geçen komisyon hemen kurulamamıştır. 1923'de Fransa Dışişleri Bakanlığı; komisyonun, Kutsal Mekânlara ile ilgili çıkan her türlü tartışmada geçici olarak Filistin'de ikamet etmeyen bir veya birden fazla İngiliz yargıçtan oluşması teklifini yapmıştır. Dışişleri Bakanlığının yapmış olduğu bu teklifi İngiliz Manda hükümeti kabul etmiştir. Oluşturulan komisyon ile Kutsal Yerler hakkında daha önceki mevcut düzenin kaidelerini devam ettirme kararı almıştır.⁴³³

Sonuç olarak, genel olarak Kutsal Yerler, özel olarak Beytüllahim Kilisesi üzerine Halife Ömer b. Hattab döneminden başlayıp Osmanlı hâkimiyeti süresince pek çok kez bir düzen oluşturulmaya çalışılmıştır. Kutsal Yerlerde hak sahibi olmak için doğan çekişmeler kimi zaman gayrimüslimleri himaye eden devletlerinde katılımıyla diplomatik krizlere sebebiyet vermiştir. Yine de 1852 yılında oluşturulan ve bugün statüko olarak adlandırılan düzen Osmanlı hâkimiyetinden günümüze dek devam ettirilmiştir.

⁴³¹ L. G. A. Cust, *a.g.e.*, s. 10-12.

⁴³² Türkkaya Ataöv, *Kudüs ve Devletler Hukuku*, Yonca Matbaası, Ankara, 1981, s.10, 11.

⁴³³ L. G. A. Cust, *a.g.e.*, s. 10-12.

SONUÇ

Beytullahim Kilisesi, Kudüs kentinin 8-10 km. güneyinde, Halilürrahman'ın doğusundaki Beytullahim adlı kasabada yer almaktadır. Hz. İsa'nın Beytullahim'deki mağarada doğmuş olduğuna inanılmasından dolayı tarih boyunca buraya ayrı bir önem atfedilmiştir. Beytullahim Kasabası, çeşitli topluluk ve devletlerin hâkimiyeti altına girmiş, defalarca tahribe uğramış ve yeniden inşa edilmiştir. Roma İmparatoru I. Konstantin'in (307-337) Hıristiyanlık dinini kabul etmesiyle bu coğrafyaya daha çok önem verilmiştir. Kudüs ve çevresinde, aynı zamanda Beytullahim'de pek çok dini mabet inşa edilmiştir. Beytullahim 636 yılında Müslümanların hâkimiyeti altına girmiştir. Bu tarihten itibaren bir süreliğine Haçlıların hâkimiyetine geçse de 1517 yılında Osmanlı hâkimiyetine girmiş ve tam olarak dört asır boyunca Osmanlı Devleti tarafından yönetilmiştir.

Bu çalışmada, Beytullahim kasabası hakkında mevcut Türkçe ve yabancı literatürde yeterli bilgiye ulaşılamadığından Kudüs merkezli çalışmalardan faydalanılmıştır. Aynı zamanda Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivinde araştırma yapılarak konu hakkında çeşitli vesikalara ulaşılmıştır. Arşivden edinilen belgelerde görüldüğü üzere, Beytullahim Osmanlı idari yapısı içinde 19. yüzyılın ikinci yarısında kadar Şam Vilayetine ve Kudüs Kazasına bağlı bir köydür. Beytullahim'deki dini mabetlere Osmanlı Devleti bünyesinde bulunan gayrimüslimlerden ve yabancı devletlerden çok sayıda ziyaretçi gelmesinden ve artan nüfus oranından dolayı bölgedeki asayişin korunması için 1873 yılında idari bir değişikliğe gidilmiştir. Beytullahim'de idari teşkilat oluşturularak nahiye haline getirilmesi için çalışmalar yapılmıştır. Osmanlı hükümeti karyenin çevresindeki yedi köyü buraya bağlayarak Beytullahim'i idari bir merkez haline getirmiştir. 1873'de köyden nahiyeye dönüştürülen Beytullahim 1894'te sınırlarının genişlemesi ve gelirlerinin artmasıyla kasaba haline dönüşmüş ve buraya bir belediye binası inşa edilmiştir.

Kasabanın nüfusunun çoğunluğu Hıristiyanlardan oluşmaktadır. 19. yüzyılın ikinci yarısında Beytullahim'deki gayrimüslim nüfusun çoğunluğunu Latinlerin oluşturduğu bilgisine ulaşılmıştır. Dönemde yapılan nüfus sayımına göre Beytullahim'de 980 Rum-Ortodoks, 1884 Latin ve 41 Ermeni yaşadığı bilinmektedir. Çalışmada yalnızca üç büyük cemaatin ele alınmasının sebebi Beytullahim Kilisesi'nin paylaşımı

çerçevesinde incelenen arşiv vesikalarında önce çıkan cemaatlerin Ortodoks-Rum, Latin ve Ermenilerden oluşmasıdır.

Beytullahim Kilisesi hakkında Türkçe literatürde hâlihazırda yapılmış ayrıntılı bir eser mevcut değildir. Kilise'ye Kudüs'ü ve Kamame Kilisesi'ni temel alan çalışmalarda kısaca değinilmiştir. Yabancı literatür incelendiğinde ise Oded Peri dışında diğer araştırmacıların Osmanlı arşivinden yararlanmadığı görülmüştür. Kilisenin inşası ve mimari yapısı hakkında yabancı literatürde oldukça detaylı bilgi mevcuttur. Özellikle doğal afetler sonucu mimari yapısı bozulan ya da dış müdahalelerle zarar gören kilise hakkında ayrıntılı çalışmalar mevcuttur.

Kilisedeki cemaatler arasında geçen olaylar ve Osmanlı hükümetinin idari politikaları üzerinde durmadan önce, kilisenin ne zaman ve kimin tarafından inşa edildiği incelenmiştir. Kilisenin inşa tarihi ve kim tarafından yaptırıldığı konusunda ortak bir kanaat mevcut değildir, ancak ağırlıklı olarak I. Konstantin dönemi işaret edilmiştir. Kilise ilk inşa edildiği dönemde dikdörtgen şeklindeyken, daha sonraları gördüğü saldırılarla tahrip edilmiş, İmparator Justinien kilisenin doğu ucuna “apsis” olarak adlandırılan üç büyük yarım kubbe eklemiş ve kilise kuşbakışı görüntüsüyle haç şeklini almıştır. Bu yapı üzerinde 13. yüzyıldan 19. yüzyıla kadar ciddi bir değişiklik yapılmamıştır. Yalnızca zaman zaman farklı Hıristiyan cemaatlere ait çeşitli kilise ve manastırlar eklenmiştir. Osmanlı hâkimiyeti döneminde Rumların isteği üzerine kiliseye birtakım odalar eklenmiştir. Ayrıca kilisenin çeşitli sebeplerden ötürü yıpranmasıyla zaman zaman restore işlemi gerçekleştirilmiştir. Örneğin; 1482'de kilisenin yağmur ve rüzgâr etkisiyle yıpranan çatısı İngiltere Kralı IV. Edward tarafından tamir ettirilmiştir. Osmanlı Devleti'nin Beytullahim'de hâkim olduğu süreçte kilisenin bakımı ve mimari yapısına oldukça özen gösterilmiştir. Hıristiyan cemaatlerin talepleri doğrultusunda kilisede ihtiyaç duyulan alanın bakım ve onarımlarına, aslına uygun olduğu sürece izin verilmiştir. Eğer onarım için izin alan Hıristiyan cemaat kilise mimarisine aykırı olarak bir restorasyon işlemi yaptıysa bunun tespiti neticesinde yapılan işlemin yıktırılarak eski haline dönüşü sağlanmıştır.

Hıristiyanlığın üç büyük cemaati olan Ortodoks-Rumlar, Ermeniler ve Latinler arasında paylaşılamayan tarih boyunca tartışma konusu olan bu kilise bugün Filistin devletine ait topraklarda yer almaktadır. Günümüzde nüfusunun çoğunluğu Hıristiyan Araplardan oluşan Beytullahim Kasabası hakkında internet üzerinden yapılan basit bir araştırma ile Beytullahim Kilisesi'nin kasabanın imajını ne derece etkilediğini görmek

mümkündür. Ayrıca bu husus kasabanın başlıca gelir kaynağını turizm olmasının en önemli sebebidir. Nitekim Hıristiyanların hac yolculuğunu yaptıkları bir merkezdir. Özellikle Noel zamanında buraya binlerce turist gelmektedir. Bu da kasabanın karakterini önemli ölçüde etkilemektedir. Filistin'in Ekim 2011'de düzenlenen UNESCO Genel Konferansında üye devlet olduğu açıklanmıştır. Filistin yöneticileri, Haziran 2012'de gerçekleştirilen 36. Dünya Miras Komitesi Toplantısı'nda Beytullahim Kilisesi'nin korunması adına bir teklif sunmuştur. Bunun üzerine tarihi varlığının koruması için günümüzde her yıl milyonlarca turist ağırlayan Beytullahim Kasabası ve Kilisesi, 2012 yılında UNESCO tarafından dünya miras listesine eklenmiştir. Beytullahim Kilisesi'nin kasabadaki değerini daha iyi anlamak adına dönemin Kadı Sicil kayıtlarına, Vergi ve Mühimme defterlerine bakılarak irdelenmesinde yarar vardır.

1517 yılında Yavuz Sultan Selim Kudüs'ü Memluklerden teslim alırken aynı zamanda buradaki Hıristiyan cemaatler arasında süregelen kutsal mekânlara sahip olma arzusundaki tartışmaları da devralmıştır. Osmanlı hükümeti bu tarihten itibaren Kudüs'teki diğer kutsal mekânların yanı sıra Beytullahim Kilisesi'ndeki paylaşılmayan bölümleri, lamba sayılarından, perde, halı, düşen bir çivinin yerleştirilmesinden, merdiven basamağına serilecek hasırlardan doğan tartışmalarla, temizlik, tamir, ayin günü, kuzey merdiveninden geçiş haklarının saptanması üzere sonu gelmeyen çekişmelerle uğraşmıştır.

Beytullahim Kilisesi'nde hak iddia eden Hıristiyan cemaatler arasında çeşitli konulardan dolayı çıkan anlaşmazlıklar genel olarak Noel ayinleri, kilisenin güvenliği, temizliği, tamiri ve 1852 fermanı ile ilan edilen statüko düzeni ile ilgilidir. Yukarıda sayılan tartışmalara sebebiyet veren konular Osmanlı arşiv vesikaları ışığında incelenmiş ve genel olarak olaylara Osmanlı hükümetinin nasıl müdahale ettiği, ortaya çıkan sorunları hangi yöntemlerle çözdüğü tartışılmıştır.

Beytullahim Kilisesi, Osmanlı Devleti'nin emperyal imajı, dünyadaki oteritesi için oldukça önemlidir. Bu yüzden cemaatler arasında hassas bir denge kurmaya gayret göstermiştir. Kilisedeki yönetim Osmanlı idaresinin imparatorluk anlayışıyla özdeşleşmektedir. Dolayısıyla Osmanlı yönetimi Beytullahim Kilisesi ya da Kudüs'teki diğer Kutsal Yerler üzerinde cemaatlerin arasındaki rekabetin yarattığı sorunlara kendiliğinden müdahalede bulunmamıştır. Kanuni Sultan Süleyman'ın hatt-ı hümayununun hemen başında yer alan "nâm râhib der-sa'âdetime 'arz-ı hâl sunub" ifadesi ile Sultan IV. Mehmet'in hattı-ı hümayununun başındaki "...rahibleri südde-i

sa'adet-medâr ve 'atebe-i 'aliyye-i 'adâlet-karârıma gelüb" şeklindeki ifadeler bu hususu açıkça ortaya koymaktadır. Osmanlı Devleti, Kudüs'teki hâkimiyeti süresince doğan anlaşmazlıklara çeşitli emirname ve fermanlarla daima çözüm aramıştır. Cemaatlerin yapmış oldukları talep ve şikâyetler doğrultusunda ortaya çıkan anlaşmazlıklarda olaya vakıf devlet görevlileri öncelikle grupları dinlemiş, ardından vakanın tarafsızca araştırılması için komisyon kurulmuştur. Tartışma durumlarında Şeyhülislam başta olmak üzere kadıasker gibi ulemanın önde gelenleri bilirkişi konumundadır. 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren bu kişilerin yerini çeşitli devlet görevlilerinden oluşturulan komisyonlar, Meclis-i Vâlâ veya Meclis-i Vükela gibi istişari organlar almıştır. Böylelikle soruna çözüm yolları aranarak taraflar uzlaştırılmaya çalışılmıştır. Kimi zaman tartışmalar neticeye ulaştırılırken bazen de konu askıda bırakılmıştır.

Fatih Sultan Mehmet'ten itibaren Osmanlı Sultanlarının hepsi çıkardığı fermanları "*kadimden olagelene aykırı iş yapılmaması*" ilkesine göre düzenlemiştir. Bu ilkeyi temellendiren "kadim" kelimesinden kastedilen, Halife Ömer b. Hattab'ın Hıristiyan cemaatlerle yapmış olduğu sözleşmedir. Konu çerçevesinde fermanlar incelendiğinde bir husus dikkat çekmektedir. Beytüllahim Kilisesi anahtarlarının hangi cemaate verileceği konusunda daima tartışma meydana gelmiş ve her defasında da bu konunun fermanlarda zikredildiği görülmüştür. Hâlbuki Osmanlı hükümeti aynı sorunu Kamame Kilisesi'nde de yaşamış, cemaatler arasında tartışmaya mahal bırakmamak için çözüm yolu olarak kilisenin anahtarlarını iki Müslüman aileye bırakmıştır. Bu çözüm yolunun Beytüllahim Kilisesi için de uygulanmamış olması dikkat çekicidir. Bunun en temel sebebi, Beytüllahim Kilisesi'nin Hıristiyanlar için olduğu kadar Müslümanlar için de kutsal sayılmasıdır. Bu noktada, Hz. Muhammed'in Mescid-i Haram'dan Mescid-i Aksa (Beytü'l-Makdis)'ya yolculuğu esnasında oluşan bir hadise önemlidir. Bu yolculuk İslam tarihinde İsrâ ve Mirac mucizesi olarak bilinmektedir. Cebrail'in eşlik ettiği yolculuk sırasında belirli yerlerde durulmuş ve Hz. Muhammed namaz kılmıştır. Bahsi geçen yerler Taybe, Sina Dağı ve Beytüllahim'dir. Beytüllahim'e ulaştıklarında Cebrail, Hz. Meryem'in Hz. İsa'yı doğurduğu yerin burası olduğunu Hz. Muhammed'e söylemiştir. Bunun üzerine Hz. Muhammed burada namaz kılmıştır. Nitekim bu olay Müslümanların Beytüllahim'e olan ilgisini açıklamaktadır. İslam dininde bütün peygamberler olduğu gibi Hz. İsa'da mübarektir. Dolayısıyla onun doğduğu yer de önemlidir. Bu hususun doğruluğu arşiv vesikaları rehberliğinde kanıtlanmıştır. Müslümanların zaman zaman kilisede hak talep ettikleri de olmuş, hatta camiye çevirme girişimleri görülmüştür.

Bundan olsa gerek Müslüman-Hıristiyan çekişmesine sebebiyet vermemek için Osmanlı idarecileri hiçbir zaman Beytullahim Kilisesi'nin anahtarlarını Müslümanlara vermemiştir.

Kutsal Yerler ve Beytullahim Kilisesi üzerine verilen padişah emirleri, cemaatlerin buralardaki hak talepleri üzerine şekillenmiştir. Beytullahim Kilisesi'ndeki hâkimiyet yarışı, 17. yüzyıla kadar Osmanlı hükümeti ile gayrimüslim tebaası arasında dâhili bir meseleyken, bu yüzyıl ile birlikte Katoliklerin hamisi olan Fransa, Ortodoksları himaye etme iddiasındaki Rusya ve 19. yüzyılda diğer Avrupalı devletlerin katılımıyla uluslararası bir problem haline gelmiştir. Hamilik iddiası, Osmanlı Devleti'nin iç işlerine karışmaya çalışan büyük güçlere Kutsal Yerler üzerinde daha fazla hak talep etme fırsatı vermiştir. 19. yüzyılın ikinci yarısında Kutsal Yerlerdeki üstünlük Katoliklerin lehine değişmiştir. Bununla birlikte 1821-1829 tarihli Rum isyanı sebebiyle Rum-Ortodoksların itibarı Osmanlı nezdinde zayıflamıştır. 1850'de İstanbul'daki Fransa temsilcisi Bâb-ı Âlî'den 1757'den önce sahip olduğu hakları istemiştir. Nitekim Latinlerin kutsal alanlar ve Beytullahim Kilisesi'ndeki hak iddiaları Rusya tarafından büyük bir muhalefet ile karşılanmıştır. Bâb-ı Âlî tarafından talep ettikleri haklar Fransa'ya verilirse, Rusya İstanbul'daki temsilcisini çekeceğini bildirmiştir. Bu gerilim karşısında Sultan Abdülmecit bir komisyon oluşturmuş ve 19. yüzyıla kadar çıkarılan tüm emir ve hükümlerin incelenmesini, Kutsal Yerler ve Beytullahim Kilisesi'ndeki cemaatler arasında pay edilen yerlerin saptanmasını istemiştir. Neticede 1852'de Sultan Abdülmecid tarafından bir ferman yayınlanmış ve 1757'den önceki paylaşım geçerli kılınmıştır. Böylece 1852'de Latinlerin kutsal alanlardaki mutlak mülkiyet iddiaları reddedilmiştir. Aynı zamanda Rusya'nın da istekleri tam anlamıyla karşılanmamıştır. Bu da bilindiği üzere Kırım Savaşı'na sebep olmuştur. Bu savaş sonunda imzalanan Paris Anlaşması'nın 4. maddesi gereğince 1852 fermanında kabul edilen bugün statüko olarak adlandırılan düzen, uluslararası platformda da geçerli sayılmıştır. Yine 1877-1878 Osmanlı Rus Savaşı sonunda imzalanan Berlin Anlaşması'nda da statüko düzeni korunmuştur. 1919 Versailles Anlaşması ve hatta İngiliz Manda yönetiminin 1922 tarihli Filistin Konsey kararlarında 1852 tarihli düzen söz konusu olmuştur. İngiliz Manda yönetiminin aldığı kararlardaki 13. ve 14. madde Beytullahim Kilisesi ve diğer Kutsal Yerler üzerine temellenmiş olup ve Osmanlı hükümetinin kurduğu düzen devam ettirilmiştir.

KAYNAKÇA

Arşiv Kaynakları

Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivleri Başkanlığı

C.O.A., Osmanlı Belgelerinde Filistin, Sayı 102, İstanbul, 2009.

Amedi Mektubi Kalem

A.} MKT.MHM., 456-50, 13 Rebü'l-âhir 1290 / 10 Haziran 1873.

Bâb-ı Ali Evrak Odası (BEO)

BEO. 95/7113, 4 Rebü'l-âhir 1310 / 26 Ekim 1892.

BEO. 110/8233, 2 Cemâziye'l-evvel 1310 / 22 Kasım 1892

BEO. 126/9399, 1 Cemâziye'l-âhir 1310 / 21 Aralık 1892.

BEO. 136/10144, 19 Cemâziye'l-âhir 1310 / 8 Ocak 1893.

BEO. 177/13236, 9 Ramazân 1310 / 27 Mart 1893.

BEO. 204/15290, 6 Zi'l-ka'de 1310 / 22 Mayıs 1893.

BEO. 217/16248, 25 Zi'l-ka'de 1310 / 10 Haziran 1893.

BEO. 304/22794, 22 Rebü'l-âhir 1311 / 2 Kasım 1893.

BEO. 306/22924, 25 Rebü'l-âhir 1311 / 5 Kasım 1893.

BEO. 310/23231, 3 Cemâziye'l-evvel 1311 / 12 Kasım 1893.

BEO. 315/23570, 13 Cemâziye'l-evvel 1311 / 22 Kasım 1893.

BEO. 315/23566, 17 Cemâziye'l-evvel 1311 / 26 Kasım 1893.

BEO. 315/23567, 17 Cemâziye'l-evvel 1311 / 26 Kasım 1893.

BEO. 463-34722, 24 Safer 1312 / 27 Ağustos 1894

BEO. 561/4206, 3 Şa'bân 1312 / 30 Ocak 1895.

BEO. 714/53512, 23 Cemâziye'l-âhir 1313 / 11 Aralık 1895.

BEO. 721/54027, 9 Receb 1313 / 26 Aralık 1895.

BEO. 723/54194, 14 Receb 1313 / 31 Aralık 1895.

BEO. 724/54236, 15 Receb 1313 / 01 Ocak 1896.

BEO. 724/54265, 18 Receb 1313 / 04 Ocak 1896.

BEO. 850/63679, 2 Cemâziye'l-evvel 1314 / 9 Ekim 1896.

BEO. 895/67075, 25 Receb 1314 / 30 Aralık 1896.

BEO. 893/66942, 6 Şa'bân 1314 / 10 Ocak 1897.

BEO. 1049/78632, 12 Receb 1315 / 7 Aralık 1897.

BEO. 1065/79870, 10 Şa'bân 1315 / 4 Ocak 1898.

Dahiliye Emniyet Şubesi (DH.EUM.EMN)

DH.EUM.EMN. 85/37, 17 Şabân 1332 / 11 Temmuz 1914.

Dahiliye Mektubi Kalem (DH.MKT)

DH.MKT. 1560/68, 26 Safer 1306 / 1 Kasım 1888.

DH.MKT. 1586/11, 19 Cemâziye'l-evvel 1306 / 21 Ocak 1889.

DH.MKT. 1614/13, 7 Şabân 1306 / 8 Nisan 1889.

DH.MKT., 1728/49, 13 Şevvâl 1307/ 2 Haziran 1890

DH.MKT., 248/49, 14 Zi'l-hicce 1311 / 18 Haziran 1894.

DH.MKT. 1293/19, 13 Şubat 1326 / 26 Şubat 1911.

Dahiliye Nezareti Umur-ı Mahalliye ve Vilayet Müdürlüğü

DH.UMVM., 145/49, 14 Rebü'l Âhir 1335 / 7 Şubat 1917.

Gayrimüslimler Dini ve Hayri İşler Kalemi Belgeleri (A.{DVN.KLS)

8 Numaralı Kilise Defteri, 860-1171 /1455-1757.

10 Numaralı Kilise Defteri, 812-1099 / 1412-1687.

Hatt-ı Hümayun Tasnifi (HAT)

HAT. 1654/12, 10 Cemâziye'l-âhir 1099 / 12 Nisan 1688.

HAT. 1647/2, 30 Cemâziye'l-evvel 1268 / 22 Mart 1852.

Hariciye Mektubi Kalemi (HR.MKT)

HR.MKT. 29/61, 18 Ocak 1850.

HR.MKT.93/61, 7 Rebü'l-evvel 1271 / 28 Kasım 1854.

Hariciye Siyasi (HR.SYS)

HR.SYS. 2933/66, 2 Şubat 1848.

HR.SYS. 405/42, 12 Aralık 1848.

HR.SYS. 405/43, 18 Ocak 1849.

HR.SYS. 411/61, 13 Mart 1873.

HR.SYS. 407/1, 12 Nisan 1888.

HR.SYS. 407/3, 1 Ekim 1888.

HR.SYS. 407/4, 28 Ekim 1888.

HR.SYS. 408/10, 12.12.1889.

HR.SYS. 407/55, 29 Haziran 1913.

Hariciye Tahrirat (HR.TH)

HR.TH. 139/55, 17 Mart 1894.

Hariciye Tercüme Odası (HR.TO)

HR.TO. 535/64, 11 Mayıs 1891.

İrade-Dahiliye (İ.DH.)

İ.DH., 667/46486, 6 Rebü'l-âhir 1290 / 3 Haziran 1873,

İ.DH., 1315/1, 21 Safer 1312 / 24 Ağustos 1894.

İrade-Hariciye (İ.HR.)

İ.HR. 327/21169, 11 Rebü'l-evvel 1268 / 3 Şubat 1852.

İrade Mesail-i Mühimme (İ.MSM)

İ.MSM. 82/2352, 26 Şabân 1260 / 10 Eylül 1844.

Kamil Kepeci (K.K.)

K.K. Evâmir-i Maliye Kalemine Tabi Piskopos Mukatası Kalemi Defteri no. 2539. 9 Kasım 1517.

Meclis-i Vükela Mazbataları (MV)

MV. 7/15, 7 Rebü'l-âhir 1303 / 13 Ocak 1886.

Sadaret Mektubi Kalemi (A.}MKT)

A.}MKT. 88/77, 23 Receb 1263 / 7 Temmuz 1847.

Sadaret Mühimme Kalemi (A.}MKT.MHM)

A.}MKT.MHM. 488/1, 3 Rebû'l-âhir 1303 / 16 Ocak 1886.

Yıldız Hususi Maruzat (Y.A.HUS)

Y.A.HUS. 267/25, 7 Cemâziye'l-evvel 1310 / 27 Kasım 1892.

Y.A.HUS. 283/13, 17 Rebû'l-âhir 1311 / 27 Ekim 1893.

Y.A.HUS. 325/65, 26 Şevvâl 1312 / 22 Nisan 1895.

Y.A.HUS. 402/97, 7 Ramazân 1317 / 8 Ocak 1900.

Y.A.HUS. 414/67, 24 Zi'l-hicce 1318 / 14 Nisan 1901.

Y.A.HUS. 464/4, 19 Şevvâl 1321 / 7 Ocak 1904.

Yıldız Esas Evrakı (Y.EE)

Y.EE. 79/11, 2 Zi'l-ka'de 1308 / 9 Haziran 1891.

Yıldız Mütenevvi Maruzat (Y.MTV)

Y.MTV. 280/95, 18 Ramazân 1323 / 15 Kasım 1905.

Y.MTV. 308/155, 25 Rebû'l-evvel 1326 / 26 Nisan 1908.

Yıldız Askeri Maruzat (Y.PRK.ASK)

Y.PRK.ASK. 157/21, 23 Şabân 1317 / 26 Aralık 1899.

Y.PRK.ASK. 109/13, 29 Cemâziye'l-âhir 1313 / 16 Aralık 1895.

Yıldız Adliye ve Mezahib Nezareti Maruzatı (Y.PRK.AZN)

Y.PRK.AZN. 5/31, 18 Şevvâl 1308 / 26 Mayıs 1891.

Y.PRK.AZN. 20/20, 18 Zi'l-hicce 1316 / 28 Nisan 1899.

Yıldız Elçilik, Şehbenderlik ve Ateşemiliterlik (Y.PRK.EŞA)

Y.PRK.EŞA. 13/76, 11 Zi'l-ka'de 1308 / 18 Haziran 1891.

Yıldız Umumi (Y.PRK.UM)

Y.PRK.UM. 68/21, 29 Şevvâl 1321 / 18 Ocak 1904.

Kitap ve Makaleler

_____, (1881). *Berlin Kongresi Protokolleri*, Matba'a-yı Âmire, 5 Receb 1298 / 3 Haziran 1881, s. 249-273.

AKMAN, Mehmet (1996) "Kilise ve Havraların İslam-Osmanlı Hukuk Tarihindeki Yeri", *İLAM Araştırma Dergisi*, Cilt 1, Sayı 2, s. 133-144.

AKMAZ, Fatmatüzzehra (2011). *İslam Tarihi Açısından İsrâ ve Mirac*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.

ALESSANDRİ, Claudio – MALLARDO, Vincenzo (2012) "Structural assessments of the Church of the Nativity in Bethlehem", *Journal of Cultural Heritage*, s. 61-69.

ALTAN, Ebru (2009) "Anadolu'da Haçlılara Karşı Savaş (1097-1190)", *Tarih Dergisi*, Sayı 47, s. 75-104.

ARMAOĞLU, Fahir (2014). *19. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1789-1914)*, Timaş Yayınları, İstanbul.

ARMAOĞLU, Fahir (2017). *Filistin Meselesi ve Arap-İsrail Savaşları (1948-1988)*, Kronik Yayınevi, İstanbul.

ARMSTRONG, Gregory T. (1974) "Constantine's Churches: Symbol and Structure", *Journal of the Society of Architectural Historians*, Cilt 33, Sayı 1, s. 5-16.

ATAÖV, Türkkaya (1981). *Kudüs ve Devletler Hukuku*, Yonca Matbaası, Ankara.

- ATAY, Falih Rıfkı (2016). *Zeytindağı*, Pozitif Yayınevi, İstanbul.
- AVCI, Casim (2002) “Kudüs: Fethedilişinden Haçlı İstilasına Kadar”, *TDV. İslam Ansiklopedisi*, Cilt 26, İstanbul, s. 327-329.
- AVCI, Yasemin (2004). *Değişim Sürecinde Bir Osmanlı Kenti: Kudüs (1890-1914)*, Phoenix Yayınları, Ankara.
- AY, Rahim (1997). *Kudüs Şehri Siyasi Tarihi (Başlangıcından MS. 135’e kadar)*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Van.
- AYDIN, Mehmet (1998) “Hıristiyanlık, Mezhepler ve Tarikatlar”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, Cilt 17, İstanbul, s. 353-358.
- AYDIN, Mehmet (2001) “Konsillerin Hıristiyanlıktaki Yeri ve Önemi”, *Dinler Tarihi Araştırmaları III: 2000. Yılında Hıristiyanlık (Dünü, Bugünü ve Geleceği)*, Ankara, s. 107-117.
- BACCI, Michele – BIANCHI, Giovanna – CAMPANA, Stefano – FICHERA, Giuseppe (2012) “Historical and Archaeological Analysis of the Church of the Nativity”, *Journal of Cultural Heritage* 13, s. 5-26.
- BAYRAKDAR, Mehmet (2016). *Üç Dinin Tarihi: Yahudilik, Hıristiyanlık, İslam*, Say Yayınları, İstanbul.
- BEDİR, Şener Faruk (2013) “Reformasyon’dan Günümüze Evanjelik Hıristiyanlık”, *Birey ve Toplum Dergisi*, Cilt 3, Sayı 6, s. 73-97.
- BEYDİLLİ, Kemal (2002) “Küçük Kaynarca Antlaşması”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, Cilt 26, İstanbul, s. 524-527.
- BIEBERSTEIN, Klaus (2007) “Aelia Capitolina”, *Jerusalem Before İslam*, Ed. Zeidan Kafafi, Robert Schick, BAR International Series 1699, s. 134-168.
- BOZKURT, Gülnihal (1996). *Alman-İngiliz Belgelerinin ve Siyasî Gelişmelerin Işığı Altında Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşlarının Hukukî Durumu (1839-1914)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1996.
- BOZKURT, Nebi (2001) “Kandil”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, Cilt 24, İstanbul, s. 299.
- BUHL, F. (1979) “Bayt Lahm”, *MEB İslam Ansiklopedisi*, Milli Eğitim Basımevi, Cilt 2, İstanbul, s.591.
- CUST, L. G. A. (1929). *The Status Quo in the Holy Places*, Jerusalem.
- ÇELEBİ, Evliya b. Derviş Muhammed Zilli (2005). *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, Cilt 9, Haz. Yücel Dağlı-S. Ali Kahraman-Robert Dankoff, İstanbul.
- Çiftçi, Hilal (2005). *XVII. Yüzyılda Kudüs Merkez ve Çevresinde Gayrimüslim Nüfus*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- DEMİRCİ, Kürşat (1998) “Hıristiyanlık, Giriş”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, Cilt 17, İstanbul, s. 328-340.
- DEMİRCİ, Kürşat (2005). *Bir Hıristiyan Mezhebi Olarak Ortodoksluğun Teolojisi*, Ayışığı Kitapları, İstanbul.
- DEMİRKENT, Işın (2002) “Kudüs: Haçlılar Dönemi”, *TDV. İslam Ansiklopedisi*, Cilt 26, Ankara, s. 329-332.
- DEMİRKOL, Erdem (2017). *Kudüs ve II. Abdülhamid*, Taş Mektep Yayınları, İstanbul.
- DEVECİ, Can (2018) “General Allenby Döneminde Filistin’de Askeri Yönetim ve Nebi Musa Olayları (1917-1920)”, *Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt 8, Sayı 1, s. 35-50.
- DOLU, Alaattin (2017). *Osmanlı Kudüsü’nde Toplum ve Siyaset (1703-1789)*, (Basılmamış Doktora Tezi), Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

- EL-ASELÎ, Kâmil Cemil (2002) “Kudüs-Osmanlı Dönemi ve Sonrası”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, Cilt 26, İstanbul, s. 334-338.
- EL-KHATİP, Abdullah (2004) “Kur’an’da Kudüs”, Çev. Ramazan Işık, *İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı 9:1, s. 109-144.
- EMECEN, Feridun (1989) “Akka”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, Cilt 2, İstanbul, s. 265-267.
- ERBAŞ, Ali (1998). *Hıristiyan Ayinleri (Sakramentler)*, Nûn Yayıncılık, İstanbul.
- ERCAN, Yavuz (1983) “Türkiye’de XV. ve XVI. Yüzyıllarda Gayrimüslimlerin Hukuki, İctimai ve İktisadi Durumu”, *Belleten*, Cilt 47, Sayı 188, s. 1119-1149.
- ERCAN, Yavuz (1988). *Kudüs Ermeni Patrikhanesi*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.
- ERCAN, Yavuz (1999) “Osmanlı Devleti’nde Müslüman Olmayan Topluluklar (Millet Sistemi)”, *Osmanlı Ansiklopedisi*, Ed. Güler Eren, Yeni Türkiye Yayınları, Cilt 4, Ankara, s. 197-207.
- ERDEM, Sargon (1991) “Ayak”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, Cilt 4, İstanbul, s. 191.
- ERDOĞAN, Emine (1998). *XVI. Yüzyılda Kudüs Merkez ve Nahiyesinde Nüfus ve Etnik Yapı, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi)*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- ERYILMAZ, Bilal (1990). *Osmanlı Devleti’nde Gayrimüslim Teb’anın Yönetimi*, Risale Yayınevi, İstanbul.
- EROĞLU, Ahmet Hikmet (2000) “Hıristiyanların Bölünme Sürecine Genel Bir Bakış”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, XLI., s. 309-325.
- ESİR, İbn (1991). *İslâm Tarihi: El-Kâmil Fi’t-Tarih*, Çev. M. Beşir Eryarsoy, Bahar Yayınları, Cilt 2, İstanbul.
- GENÇ, Mehmet (1989) "Osmanlı İktisadi Dünya Görüşünün İlkeleri", *İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Dergisi*, Sayı 1, s. 175-185.
- GÜL, Muammer (1997). *XI.-XIII. Yüzyıllarda Kudüs (Basılmamış Doktora Tezi)*, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elâzığ.
- GÜLTEKİN, Osman (1969). *Sanat Tarihi Sözlüğü*, Yıldız Basımevi, Konya.
- GÜNDÜZ, Şinasi (2004). *Hıristiyanlık*, İSAM Yayınları, İstanbul.
- GÜNDÜZ, Şinasi (2017). *Din ve İnanç Sözlüğü*, Vadi Yayınları, İstanbul.
- HARMAN, Ömer Faruk (2002) “Katoliklik”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, Cilt 25, Ankara, s. 55-58.
- HARMAN, Ömer Faruk (2002) “Konsil”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, Cilt 26, İstanbul, s. 175-178.
- HARMAN, Ömer Faruk (2002) “Günümüzde Ortodoks Hıristiyanlık”, *Dinler Tarihi Araştırmaları III: 2000. Yılında Hıristiyanlık (Dünü, Bugünü ve Geleceği)*, Ankara, s. 187-196.
- HUNT, Lucy-Anne (1991) “Art and Colonialism: The Mosaics of the Church of the Nativity in Bethlehem (1169) and the Problem of "Crusader" Art”, *Dumbarton Oaks Papers*, Cilt 45, s. 69-85
- HÜRMENTEN, Rezzan F. (1993). *Mehmet Teyfik Biren’in II. Abdülhamid, Meşrutiyet ve Mütareke Devri Hatıraları*, Cilt 2., İstanbul.
- İNALCIK, Halil – QUATAERT, Donald (2000). *Osmanlı İmparatorluğu’nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi: 1300-1600*, Çev. Halil Berktaş, Cilt: 1, Eren Yayıncılık, İstanbul.
- IRCICA (2016). *Mühimme Defterlerinde Kudüs (1601-1699)*, Cilt 2, İstanbul.
- KAÇAR, Turhan (2013) “Roma İmparatorluğu, Hıristiyanlar ve Milano Fermanı’nın 1700. Yılı”, *Toplumsal Tarih*, Sayı: 230, s. 46-50.

- KARAL, Enver Ziya (2011). *Osmanlı Tarihi: Nizam-ı Cedid ve Tanzimat Devirleri (1789-1856)*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Cilt 5, Ankara.
- KARPAT, Kemal H. (2010). *Osmanlı Nüfusu*, Timaş Yayınları, İstanbul.
- KAYA, Mehmet (2013) “XIX Yüzyıl ve XX. Yüzyıl Başlarında Büyük Güçlerin Etkisinde Kudüs Sancağı (1850-1914)”, *TÜBAR*, Cilt 33, s. 145-164.
- KIZILOĞLU, Sedat (2012) “İsrail Devleti’nin Kuruluşuna Kadar Geçen Süreçte Yahudiler ve Siyonizm’in Gelişimi”, *Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt 2, s. 35-64.
- KESHMAN, Anastasia (2010) “Church of the Holy Sepulchre, Jerusalem”, ed. Larissa J. Taylor, *Encyclopedia of Medieval Pilgrimage*, Leiden-Boston: Brill, s. 110-112.
- KESİR, İbn (1994). *El Bidâye Ve’n-Nihâye-Büyük İslâm Tarihi*, Çev. Mehmet Keskin, Cilt 2, İstanbul.
- KESİR, İbn *Hadislerle Kuran-ı Kerim Tefsiri*, Çev. Bekir Karlığa, Bedrettin Çetiner, <https://archive.org/details/IBNIKESIRTEFSIRIPDFFULL/page/n3> (Erişim Tarihi, 25.05.2019, 22:25)
- KILIÇ, Sami – SATIŞ, İhsan (2011) “Osmanlı Arşiv Vesikalarına Göre Hıristiyan Cemaatlerin Kamame Kilisesi ile İlgili Tartışmaları”, *History Studies International Journal of History*, s. 225-244.
- KIZILOĞLU, Sedat (2012) “İsrail Devleti’nin Kuruluşuna Kadar Geçen Süreçte Yahudiler ve Siyonizm’in Gelişimi”, *Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt 2, s. 35-64.
- KOYUNCU, Aşkın (2014) “Osmanlı Devleti’nde Kilise ve Havra Politikasına Yeni Bir Bakış: Çanakkale Örneği”, *Çanakkale Araştırmaları Türk Yıllığı Dergisi*, Sayı 16, s. 35-87.
- KURDAKUL, Necdet (1961). *Osmanlı Devleti’nde Ticaret Antlaşmaları ve Kapitülasyonlar*, Döler Neşriyat, İstanbul.
- KURTARAN, Uğur (2016) “Karlofça Antlaşması’nda Venedik, Lehistan ve Rusya’ya Verilen Ahitnamelerin Genel Özellikleri ve Diplomatik Açından Değerlendirilmesi”, *TAD*, Cilt 35, Sayı 60, s. 97-139.
- KÜÇÜK, Abdurrahman (1992) “Beytülahm”, *TDV. İslam Ansiklopedisi*, Cilt 6, s. 86-88.
- KÜÇÜK, Abdurrahman (1996) “Gregoryen Ermeni Kilisesinin Oluşması ve Konsil Kararları Karşısındaki Tutumu”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt 35/1, s. 117-154.
- KÜÇÜK, Cevdet (2015) “Osmanlı İmparatorluğu’nda ‘Millet Sistemi’ ve Tanzimat”, *Tanzimat: Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu*, haz. Halil İnalçık, Mehmet Seyitdanlıoğlu, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, s. 541-555.
- LOTİ, Pierre (2011). *Kudüs 1895*, Çev. H. Erdal Yalt, Lotus Yayınevi, Ankara.
- MILBURN, Robert (1988). *Early Christian Art and Architecture*, University of California Press, Berkeley and Los Angeles, 1988.
- MADRİGAL, Marc (2014). *Anadolu’nun Ekümenik Konsilleri*, Kutsal Kitap ve Arkeoloji Yayınları, İstanbul.
- MONTEFİORE, Simon Sebag (2016). *Kudüs: Bir Şehrin Biyografisi*, Çev. Cem Demirkan, Pegasus Yayınları, İstanbul.
- NİCAULT, Catherine (2001). *Kudüs (1850-1948), Osmanlılardan İngilizlere: Ruhânî Birliktelikle Siyasi Yırtılma Arasında*, Çev. Estreya Seval Vali, İletişim Yayınları, İstanbul.
- PAKALIN, Mehmet Zeki (1983). *Osmanlı Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, Cilt 1, İstanbul.

- OVALIOĞLU, İlhan (2011). *Vesika ve Fotoğraflarla Osmanlı Devrinde Kudüs*, Çamlıca Basımevi, Cilt 2, İstanbul, s. 256-259.
- ÖZ, Mehmet (2010) "Tahrir", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, Cilt 39, İstanbul, s. 425-429.
- PERİ, Oded (1999) "Islamic Law and Christian Holy Sites: Jerusalem and Its Vicinity in Early Ottoman Times", *Islamic Law and Society*, Vol. 6, No. 1, s. 97-111.
- PERİ, Oded (2011). *Christianity Under Islam in Jerusalem: The Question of the Holy Sites in Early Ottoman Times*, Leiden: Brill.
- REY, Ahmet Reşit (2014). *İmparatorluğun Son Döneminde Gördüklerim Yaptıklarım (1890- 1922)*, Haz. Nur Özmel Akın, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.
- RUNCİMAN, Stevan (1986). *Haçlı Seferleri Tarihi*, Çev. Fikret Işıltan, Cilt 1, Ankara.
- RUNCİMAN, Stevan (1986). *Haçlı Seferleri Tarihi*, Çev. Fikret Işıltan, Cilt 3, Ankara.
- SAMİ, Şemseddin (2011). *Kâmûs-ı Türkî (Latin Harfleriyle)*, Haz. Raşit Gündoğdu, Niyazi Adıgüzel, Ebul Faruk Önal, İdeal Kültür Yayıncılık, İstanbul, s. 674.
- SATIŞ, İhsan (2013) "Tanzimat Dönemi Kudüs ve Çevresi", *OTAM*, Sayı 34, s. 185-221.
- SATIŞ, İhsan (2015). *XIX. Yüzyılda Kutsal Yerler Sorunu: Osmanlı Devleti, Kudüs ve Hıristiyanlık, (Basılmamış Doktora Tezi)*, Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sivas.
- SATIŞ, İhsan - CEYHAN, Muhammed (2012) "Kudüs'teki Rum Cemaatine Ait Bir Defter: 10 Numaralı (Kamame) Kilise Defteri", *TTK. Belgeler*, Cilt 33, Sayı 37, s. 21-55.
- SATIŞ, İhsan - CEYHAN, Muhammed (2015) "Kudüs Rum Patrikhanesi", *Belleten*, Cilt 79, Sayı 285, s. 675-711.
- SCHMİD, Muriel (2013) "From the Church of the Nativity to the Churches of the World: Palestinian Christians and Their 'Cry of Hope'", *Theology Today*, Cilt 69, s. 429-440.
- SHOKEH, Khalil (2015) "Bethlehem in Nineteenth Century", *This Week in Palestine*, Sayı 212, s. 8-16.
- SHOMALİ, Qustandi, *Church of the Nativity: History & Structure*, s. 1-7.
- SİNANOĞLU, Mustafa (2001) "İznik Konsili", *TDV İslam Ansiklopedisi*, Cilt 23, İstanbul, s. 549-552.
- SİNGER, Amy (1996). *Kadılar, Kullar, Kudüslü Köylüler*, Çev. Sema Bulutsuz, Türk Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul.
- SÖZEN, Metin – TANYELİ, Uğur (1992). *Sanat Kavram ve Terimleri Sözlüğü*, Remzi Kitapevi, İstanbul.
- STEİH, Abdalqader (2017). *Osmanlı Kudüs'ü (1700-1757)*, Taş Mektep Yayınları, İstanbul.
- ŞAHİN, Süreyya (1986) "Doğu- Batı Kiliseleri, Ayrılımları ve Sebepleri", *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı 4, s. 311-329.
- ŞAHİN, Süreyya (1995) "Fener Rum Ortodoks Patrikhanesi", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, Cilt 12, İstanbul, s. 342-348.
- ŞEŞEN, Ramazan (2009) "Selâhaddîn-i Eyyûbî", *TDV İslam Ansiklopedisi*, Cilt 36, İstanbul, s. 337-340.
- TANSEL, Selahattin (1969). *Yavuz Sultan Selim*, Milli Eğitim Basımevi, Ankara.
- TARAKÇI, Muhammet (2010) "Origen ve Alegorik Kitab-ı Mukaddes Yorumu", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt 19, Sayı 1, s. 183-213.
- TEKİN, Tuğba (2017) "MÖ. 5000-MS.1967 Arası Dönemde Kudüs'ün El Değiştirmesi", *Akademik Bakış Dergisi*, Sayı 60, s. 324-336.

- THOMİNE, J. Sourdell (1979) “Bayt Lahm”, *Encyclopaedia of Islam*, Cilt 1, E.J. Brill, s. 1140.
- TİKA (Türkiye İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı) (2016). Türkçe Filistin Rehberi.
- TURNAGİL, Ahmet Reşit (1943). *İslamiyet ve Milletler Hukuku*, Kenan Matbaası.
- TÜMER, Günay – KÜÇÜK, Abdurrahman (1993). *Dinler Tarihi*, Ocak Yayınları, Ankara.
- TÜRKAN, Ahmet (2013) “Başlangıcından Günümüze Kudüs Latin Patrikliği”, *Milel ve Nihal İnanç, Kültür ve Mitoloji Araştırmaları Dergisi*, Cilt 10, Sayı 2, s. 29-62.
- TÜRKAN, Ahmet (2016) “XIX. Yüzyılda Kilise Rekabetlerinin Yaşandığı Kudüs’te Osmanlı’nın Uyguladığı Birlikte Yaşama ve Barış Kültürü Politikaları”, Çev. Tuğberk Uğurlu, *İslam Medeniyeti Araştırmaları Dergisi*, Cilt 2, Sayı 1, s. 103-138.
- UÇAROL, Rifat (2015). *Siyasi Tarih (1789-2014)*, Der Yayınları, İstanbul.
- UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı (1988). *Osmanlı Tarihi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Cilt 5, Ankara.
- ÜNAL, Mehmet Ali (2011). *Osmanlı Tarih Sözlüğü*, Paradigma Yayıncılık, İstanbul.
- YALDUZ, Alparslan (2003) “Konsillerin Hıristiyanlık Tarihindeki Yeri ve İznik Konsili”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi*, Cilt 12/2, s. 257-296.
- YURDAKUL, İlhami (2016) “Kudüs Kamame Kilisesi’nde Ermeniler ile Rumların Dini-Siyasi Nüfuz Mücadelesi ve 1740 Tarihli Ferman”, *Vakanüvis*, Ortadoğu Özel Sayısı, Cilt 1, s. 255-262.
- ZE’EVİ, Dror (2000). *Kudüs, 17. Yüzyılda bir Osmanlı Sancağında Toplum ve Ekonomi*, Çev. Serpil Çağlayan, Türk Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.

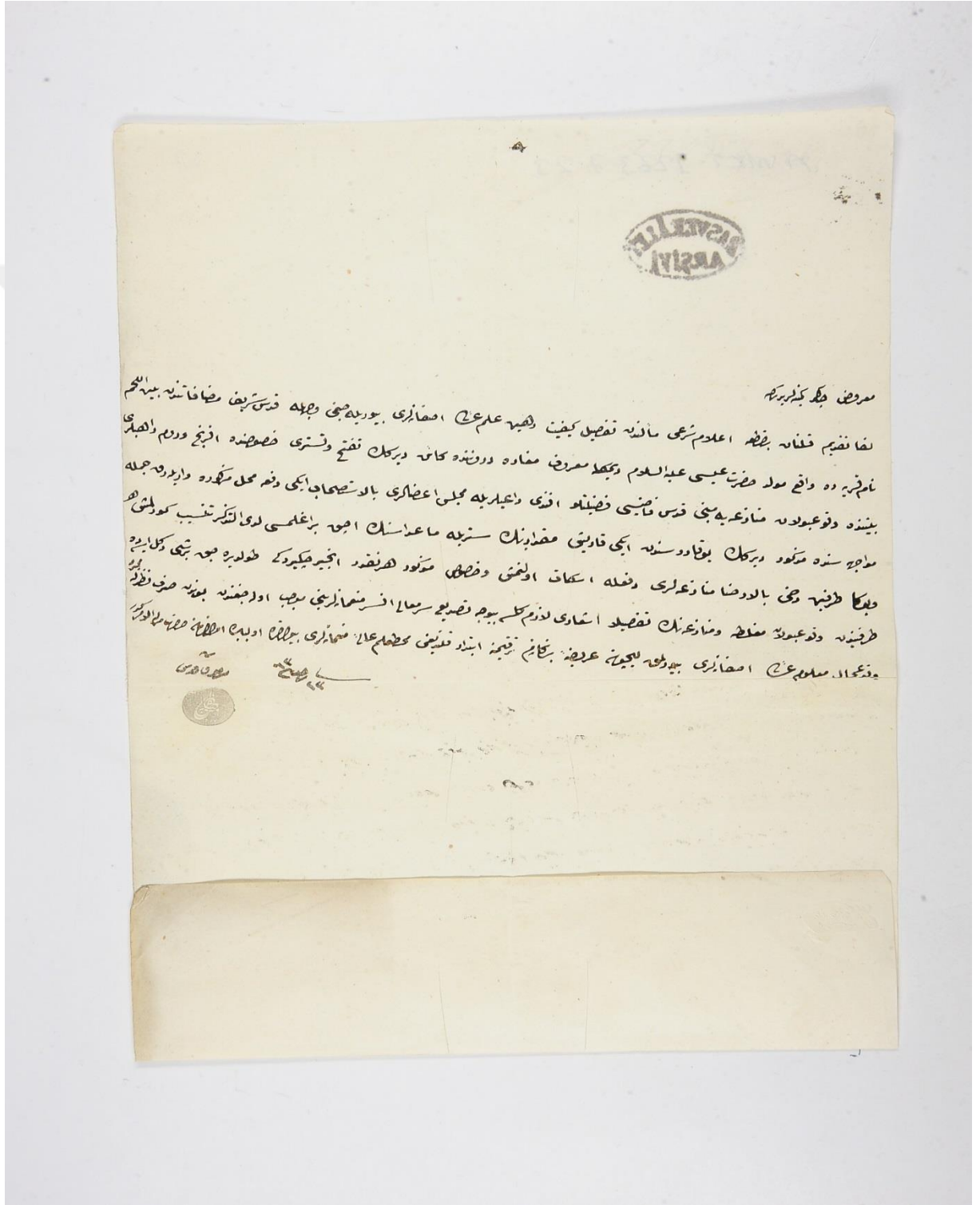
İnternet Kaynakları

- <http://www.jewishencyclopedia.com/articles/3212-beth-lehem-judah> (Erişim Tarihi,16.12.2018)
- <https://www.youtube.com/watch?v=-w37zEeveBs> (Erişim Tarihi: 24.01.2019 23:11),
https://www.bbc.com/turkce/multimedya/2011/12/111228_vid_bethlehem_fight (Erişim Tarihi: 24.01.2019 00:00)
- <http://peygambermezar.blogspot.com/p/hz-isa-mezar-turbe-foto.html> (Erişim Tarihi: 08.02.2019 16:41)
- <https://whciltunesco.org/en/list/1433/gallery/&index=13&maxrows=12> (Erişim Tarihi: 02.03.2019 02:59)
- <http://noconmisimpuestos.info/wwecinfor-church-of-the-nativity-door.html> (Erişim Tarihi, 15.05.2019, 22:14)
- <http://holyland.ccreadbible.org/bethlehem/terras/TSbtcol.jpg> (Erişim Tarihi: 15.05.2019, 23:53)
- <https://www.pbase.com/image/124307542> (Erişim Tarihi: 15.05.2019, 23:55)
- <https://whc.unesco.org/en/list/1433> (Erişim Tarihi: 17.05.2019, 08:50)
- <https://www.seetheholyland.net/church-of-the-nativity/#jp-carousel-3608> (Erişim Tarihi: 19.05.2019, 13:38)

EKLER

EK-1: C.O.A., Sadaret Mektubi Kalemi, 88/77, 23 Receb 1263 / 7 Temmuz 1847.

Kudüs'ün Beytullahim köyünde Hz. İsa'nın doğum yeri olarak bilinen mağaradaki direk yüzünden Rum ve Efrenc rahipleri arasında meydana gelen anlaşmazlığın halledildiğine dair Kudüs Mutasarrıfı Mustafa'nın yazısı.

EK-1: C.O.A., Sadaret Mektubi Kalemi, 88/77, 23 Receb 1263 / 7 Temmuz 1847.

Ma'rûz-ı çâker-i kemîneleridir ki

Leffen takdîm kılınan bir kıt'a a'lâm-ı şer'î me'alinden tefâsil-i keyfiyet ü heyn a'lem-i âlî-i asafâneleri buyurulacağı vechle Kudüs-i Şerîf muzâfâtından Beytullahim nâm karyede vâki' Mevlid-i Hazret-i İsa Aleyhisselâm dimekle ma'rûf mağara derûnunda kâin direğin tefettuh ve tesettürü husûsunda Efrenc ve Rum râhibleri beyninde vukû' bulan münâza'aya mebnî Kudüs kâdısı faziletlü efendi dâ'ileriyle meclis a'zâları bi'l istishâb iki def'a mahall-i mezkûre varılarak cümle muvâcehesinde mezkûr direğin yukarisından iki karış mikdârının setriyle mâ'adâsının açık bırakılması lede't-tezekkür tensîb görülmüşdür ve buna tarafeyn dahi bi'l-irzâ' münâza'aları def'iyile iskât olunmuş ve husûs-ı mezkûr her ne kadar incir çekirdeği dolduracak bir şey değil ise de tarafeynden vukû' bulan mağlata ve münâza'anın tefsîlen iş'ârı lâzım gelse büyüce tasdî'-i ser me'âli efser mün'imâneleri mûcib olacağından bundan sarf-ı nazarla muharrer vukû'-mahall ma'lûm âlî-i asafâneleri buyurulmak içinse arîza-i beze-kânem terkîmine ibtidâr kılındığı mahatt-ı alem-i 'âlî mün'imâne buyuruldu ol bâbda emr u fermân hazret-i men lehü'l emrindir.

Fi 23 Receb Sene [12]63

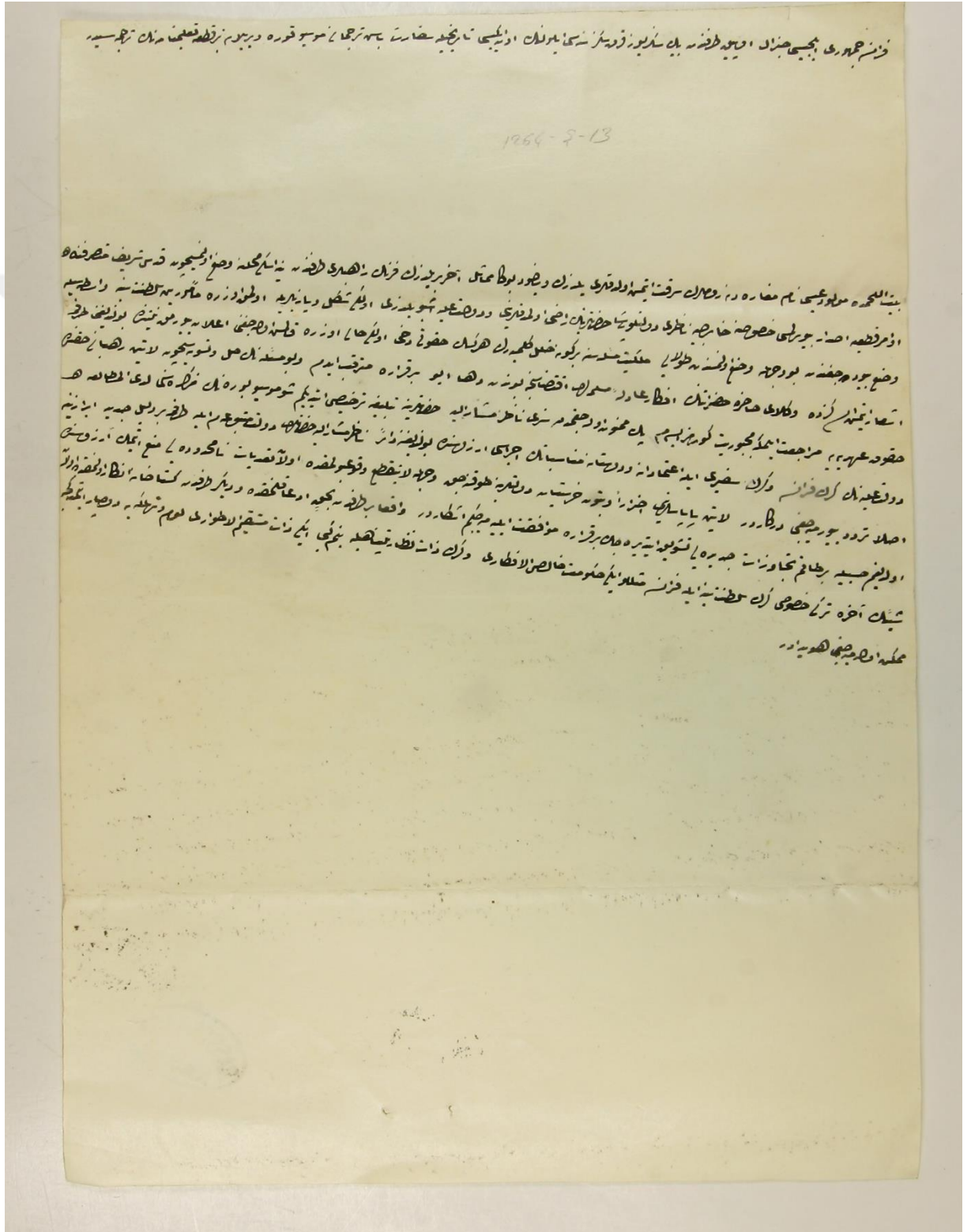
Bende

Mutasarrıf-ı Kudüs

Mühür: Mustafa

EK-2: C.O.A., Hariciye Mektubi Kalemi, 29/61, 18 Ocak 1850.

Beytullahim'de Hz. İsa'nın doğduğu mağarada bulunan yıldızın Rumlar tarafından çalındığı, bu yıldızın veya buna mümasil bir yıldızın Frenk rahipleri tarafından eski mahalline konulması için, Kudüs mutasarrıfının kati emir vermesi hususunda, Hariciye nazirinin razı olmadığı. Yıldızın Devlet-i Aliye memurların tarafından yerine bırakılacağı.

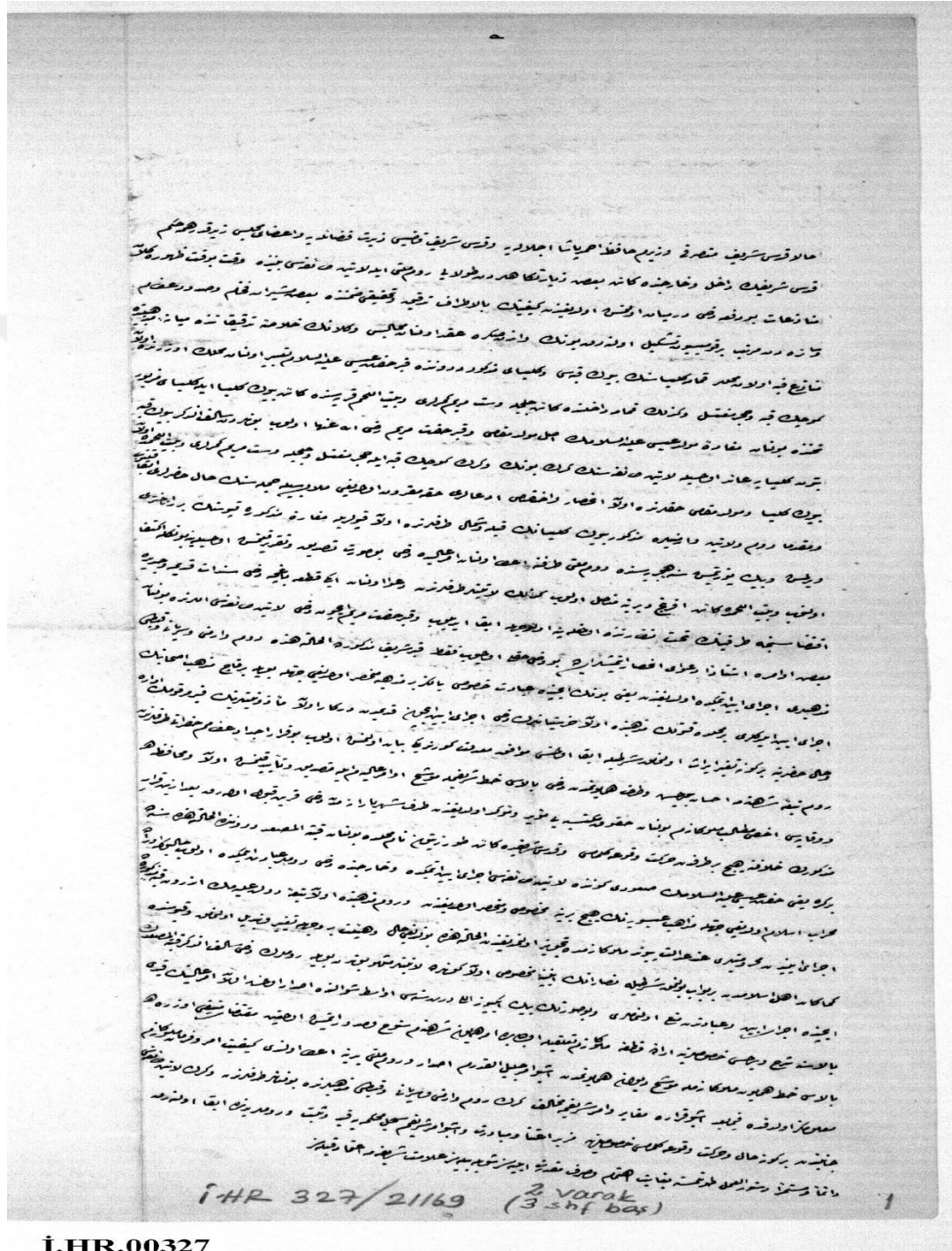
EK-2: C.O.A., Hariciye Mektubi Kalemi, 29/61, 18 Ocak 1850.

Fransa Cumhuriyeti Elçisi General Aupik tarafından bin sekiz yüz kırk sekiz senesi Eylülün on ikisi tarihli Sefâret Baş Tercümânı Mösyö Kore(?) verilen bir kat'a ta'limnâmenin tercümesidir.

Beytullahimde Mevlüd-i İsa nâm mağârada Rumların sirkât etmiş oldukları yıldızın ve yahûd buna mümâsil-i âhar bir yıldızın Frenk Rahibleri tarafından yine eski mahalline vaz' olunması için Kuds-i Şerîf Mutasarrıfına evâmir-i kat'iyeye ısdâr buyurulması husûsuna Hariciye Nazırı devletlü paşa hazretlerinin razı olmadıklarını ve Devlet-i Âliye işbû yıldızı evvelki şekil ve yazılarıyla olmak üzere me'mûrin-i saltanat-ı seniyye vâsıtasıyla vaz' buyuracağından bu vechle vaz' olunmasından dolayı mülkiyet mes'elesine bir gûna hâlel gelmeyerek herkesin hukuku dahi evvelki hâli üzere kalmış olacağını i'lân buyurmak niyetinde bulunduğu tarafı iş'âr etmiş iseniz de Vükelâ-yı hâzıra hazretinin efkâr-ı 'âdliye-i müsellemleri iktizâsınca bundan daha iyi bir karara müterakkıb idim ve bu meselenin hall u tesviyesiçün Latin Rahibi hakkında hukûk-ı ahdiyyeye mürâca'at eylemeğe mecbûriyet görmez isem pek memnûn olacağımdan sizi Nazır-ı müşârun-ileyh hazretlerine teblîğe terhîs ettiğim şu Mösyö buranın mezkûresini lede'l-mutala'a her Devlet-i 'Alîyyenin gerek Fransa ve gerek sefîri ile i'timâdâne ve dostane münâsebâtın icrâsı arzusunda bulunduğuna dâir Nazır-ı müşârun-ileyh hazretlerinin devlet-i metbû'am ile tarafıma bir delil-i cedîd ibrâzına asla tereddüd buyurmayacağı derkârdır Latin Papaslarını ihrâren ve bütün Hıristiyan devletlerine dokunacak vechle layen-kat'î vukû' bulmakda olan ta'addiyât nâm hudûddaki men' etmek arzusunda olduğum hasebiyle bir tâkım tecâvüzât-ı cedîdeyi teşvîk etdirecek bir karara muvâfakat eyleyemeyeceğim aşikârdır vâk'a bir taraftan ne çok iddi'â kılınmakda ve diğerk taraftan küstâhâne-i efkâr olunmakda olan şeyin ahiren terakki husûsu gerek Saltanat-ı seniyye ile Fransa misüllü iki hükümet hâlisü'l efkârı gerek zât-ı nezâret-penâhiyle benim gibi iki zât-ı mustakîmü'l etvârı levm ve tehlikeye dûçâr etmedikçe mümkün olamayacağı hüveydadır.

EK-3: C.O.A., İrade-Hariciye, 327/21169, 11 Rebü'l-âhir 1268 / 3 Şubat 1852

Kudüs ve Beytullahim'de bulunan kilise ve bazı ziyaretgahlarda, Rum ve diğer mezhebler gibi, Katoliklerin de ibadet yapmaları; Rum mezhebinin mukteseb haklarına zarar vermeyeceğine dair, Rusya Sefareti'ne teminat verilmesi ve Beytullahim'de bulunan kilisenin anahtarlarından Latin ruhbanına da verilmesi.

i.HR.00327

EK-3: C.O.A., İrade-Hariciye, 327/21169, 11 Rebü'l-âhir 1268 / 3 Şubat 1852

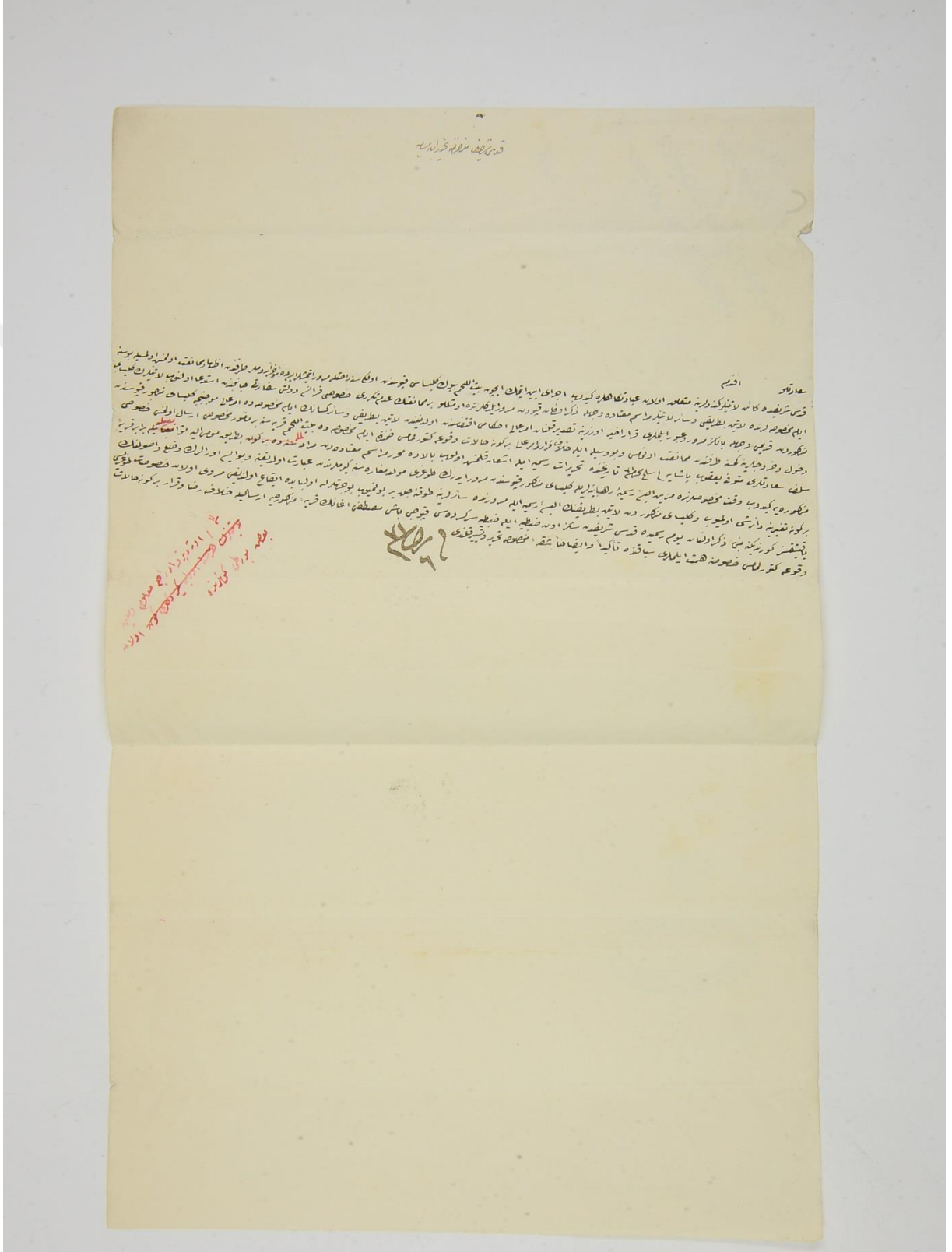
Hâlâ Kuds-i Şerîf Mutasarrıfı vezîrim Hâfız Ahmed Paşa iclâlehûya ve Kudüs-i Şerîf Kadısı zîdet-fezâ' ilehûya ve a'zâ-yı meclis zîde-kadrihûma hüküm

Kuds-i Şerîf'in dâhil ve hâricinde kâ'in ba'z-ı ziyâretgâhlardan dolayı Rûm milleti ile Latin tâ'ifesi beyninde vakit be-vakit zuhûra gelen münâza'ât bu def'a dahî der-miyân olunmuş olduğundan keyfiyetin bi'l-etrâf tedkîk ve tahkîki zımnında ba'zı müşîrân-ı fehâm ve sadrâzâm ve sâ'ireden müretteb bir komisyon teşkîli olunarak bunun ve ândan sonra 'akd olunan Meclis-i Vükelâ'nın hulâsa-i tedkîkâtında miyâne-i mezhebiyetde münâza'a-fih olan mahaller Kamame Kilisesi'nin büyük kubbesi ve kilise-yi mezkûr derûnunda kabr-i hazret-i İsâ 'aleyhi's-selâm ta'bîr olunan mahallin üzerinde olan küçük kubbe ve hicr-i mugtesil ve kezalik Kamâme dâhilinde kâ'in haç ile sıtt-ı Meryem kemerleri ve Beytü'l-lahim Karyesi'nde kâ'in büyük kilise ile kilise-yi mezbûr tahtında bulunan mağara-yı müvelled-i İsâ 'aleyhi's-selâmın asıl müvelled makâmı ve kabr-i hazret-i Meryem rahmetullâh-ı 'anhâ olub bunlardan sâlifü'z-zikr büyük kubbe bütün kiliseye 'âid olmasıyla Latin tâ'ifesinin gerek bunun ve gerek küçük kubbe ile hicr-i mugtesil ve haç ile ve sıtt-ı Meryem kemerleri ve Beytü'l-lahim'de olan büyük kilise ve müvelled makâmı haklarında olan inhisâr ve ihtisâs iddi'âları hakka makrûn olmadığı mülâbesesiyle cümlesinin hâl-i hâzırları ibkâ kılınub ve mukaddemâ Rûm ve Latin ve Ermenilere mezkûr büyük kilisenin kible ve şimâl taraflarında olan kapularıyla mağâra-yı mezkûre kapusunun birer anahtarı verilmiş ve bin yüz yetmiş sene-i icriyesinde Rûm milleti tarafına i'tâ olunan emr-i 'âlîde dahî bu sûret tasdîk ve takrîr kılınmış olmasıyla bununla iktifâ olunub ve Beytü'l-lahim'de kâ'in Efrenc deyrine muttasıl olub kezâlik Latinler taraflarından da'vâ olunan iki kıt'a bağçe dahî senedât-ı kadîme ve cedîde iktizâsınca tarafeynin taht-ı nezâretinde olmağla yine ol-vechile ibkâ edilüb ve kabr-i hazret-i Meryem için dahî Latin tâ'ifesini ellerinde bulunan ba'zı evâmire istinâd da'vâ-yı inhisâr etmişler ise de bu dahî haklı olmayub fakat kabr-i şerîf-i mezkûrda el-hâletü hazihî Rum ve Ermeni ve Süryânî ve Kıbtî mezhepleri icrâ-yı âyîn etmekde olduğundan ya'nî bunun içinde 'ibâdet-i husûsî yalnız bir mezhebe münhasır olmadığı cihetle böyle birkaç mezheb ashâbının icrâ-yı âyîn eyledikleri bir mahalde Katolik mezhebinde olan Hıristiyanların dahî icrâ-yı âyîn için kadîmden der-kâr olan me'zûniyetlerinin kabr-i merkûmun idâre ve hâl-i hâzırına bir gûne tagayyür-i îrâs olunmamak şartıyla ibkâ olunması muvâfık-ı ma'delet görüldüğü beyân olunmuş olub bu karâr-ı ecdâd-ı a'zâm

hazerâtı taraflarından Rum teba‘a-i şâhâneme ihsân buyrulmuş ve taraf-ı hümâyûnumdan dahî bâlâsı hatt-ı şerîfimle muvaşşah evâmir-i ‘aliyyem ile tasdîk ve te’yîd kılınmış olan ve muhâfaza ve vikâyesi ehass-ı metâlib-i mülûkânem bulunan hukûk-ı muktesebeyi mü’eyyid ve mü’ekkid olduğundan taraf-ı şehriyârânemden dahî karîn-i kabûl olarak ba‘de-ezîn karâr-ı mezkûrun hilâfına hiçbir taraftan hareket vukû‘a gelmemesi ve Kudüs-i Şerîf’de kâ’in Tur-ı Zeytun nâm mahalde bulunan Kubbetü’l-mas‘ad derûnunda el-hâletü hazihî senede bir kere ya‘nî hazret-i İsâ‘aleyyi’s-selâmın su‘ûdu gününde Latin tâ’ifesi icrâ-yı âyîn etmekde ve hâricinde dahî Rumlar ‘ibâdet eylemekde olub hâlbuki orada mahrâb-ı İslâm olduğu cihetle mezâhib-i İseviye’nin hiç birine mahsûs ve münhasır olmadığından ve Rum mezhebinde olan teba‘a-i Devlet-i ‘Aliyyemin enderûn-fih-i mezkûrede icrâ-yı âyînden mahrûmiyetleri ‘ind-i ‘adâlet-peyvend-i mülûkânemde tecvîz olunmadığından el-hâletü hazihî bulunduğu hâl ve hey’et ber-vechile tağyîr ve tebdîl olunmamak ve kapusunda kemâ-kân ehl-i İslâm’dan bir bevvâb bulunmak şartıyla nasârânın âyînine mahsûs olan günlerde Latinler misillü bundan böyle Rumların dahî sâlifü’z-izkr Kubbetü’l-mas‘ad’ın içinde icrâ-yı âyîn ve ‘ibâdetden men‘ olunmamaları ve bu sûretin bin iki yüz elli dört senesi evâsıt-ı Şevvâl’inde ısdâr olunmuş olan emr-i ‘âlinin kaydı bâlâsına şerh verilmesi husûslarına irâde-i kat‘a-yı mülûkânem ta‘lîkiyle ol-bâbda emr-i hümâyûn-ı şâhânem sunûh ve sudûr etmiş olmağın muktezâ-yı münîfi üzere bâlâsı hatt-ı hümâyûn-ı mülûkânemle muvaşşah Dîvân-ı Hümâyûnumdan işbu emr-i celîlü’l-kadrim ısdâr ve Rum milleti yedine i‘tâ olundu keyfiyet emr ve fermân-ı mülûkânem ma‘lûmunuz oldukda fîmâ-ba‘d işbu karâra mugâyir ve emr-i şerîfime muhâlif gerek Rum ve Ermeni ve Süryâni ve Kıbtî mezheplerinde bulunanlar taraflarından ve gerek Latin tâ’ifesi cânibinden bir gûne hâl ve hareket vukû‘a gelmemesi husûslarına mezîd-i i‘tinâ ve mübâderet ve işbu emr-i şerîfim sizil-i mahkemeye kayd ve sebt ve Rumlar beyinde ibkâ olunarak dâ’imen ve müste‘mirren düstûrû’l-‘amel tutulmasına begâyet-i ihtimâm ve sarf-ı makderet eyleyesiz şöyle bilesiz ‘alâmet-i şerîfime i‘timâd kılarsız.

EK-4: C.O.A., Hariciye Mektubi Kalemi, 93/61, 7 Rebü'l-evvel 1271 / 28 Kasım 1854.

Kudüs'teki Latinlerin Beytullahm Büyük Kilisesi'nde özel günlerde yapacakları ayinde giriş çıkışlardaki izdihamın önlenmesi için gerekli tedbirin alınması.

EK-4: C.O.A., Hariciye Mektubi Kalemi, 93/61, 7 Rebû'l-evvel 1271 / 28 Kasım 1854.

Kudüs-i Şerîf Mutasarrıflığına tahrîrât-ı sâmiye

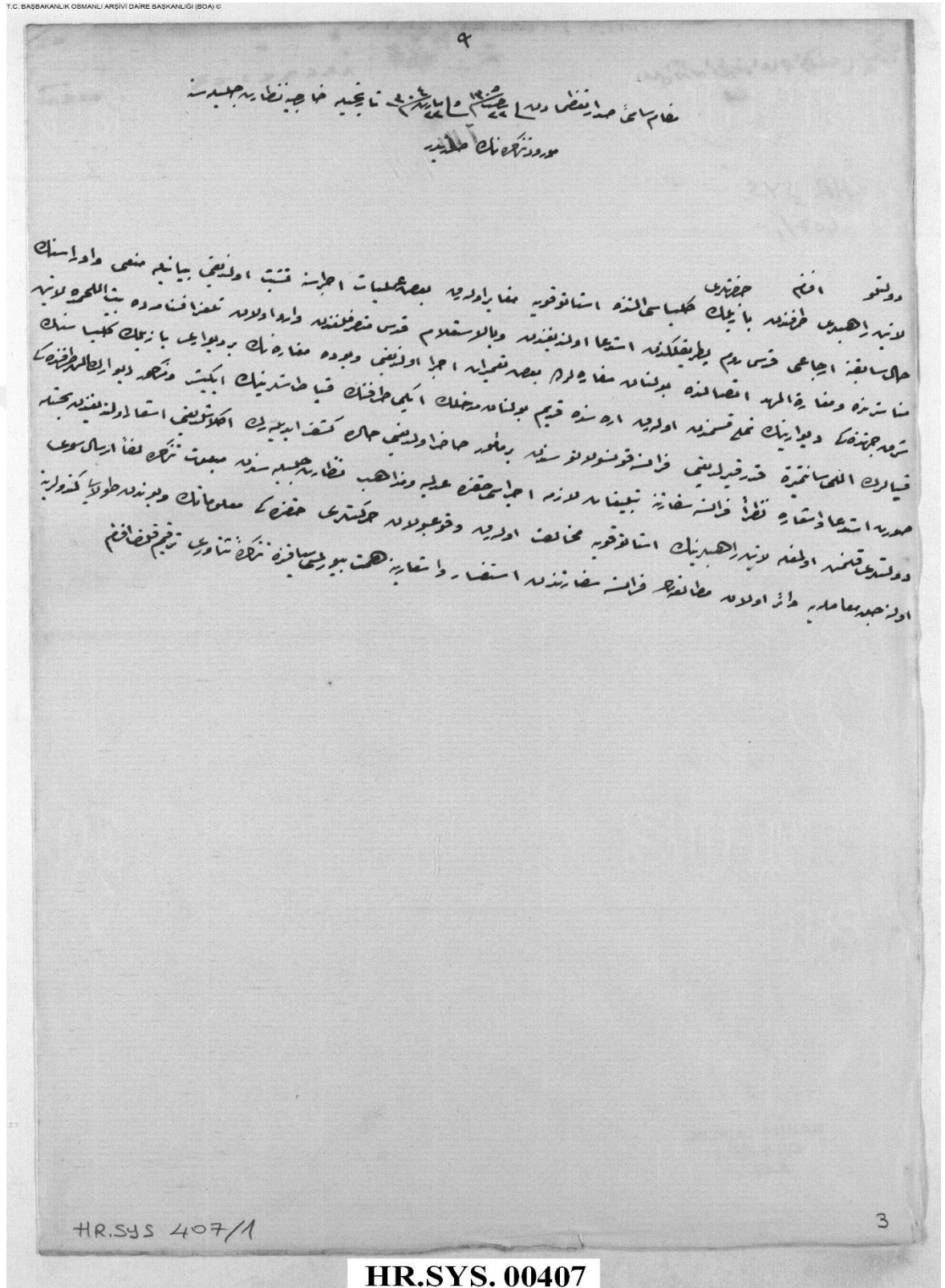
Sa'âdetlü Efendim

Kudüs-i Şerîfde kâin Latinler kendülerine müte'allik olan ibâdetgâhlara girüb icrâ-yı ayin etmek için Beytüllahim Büyük Kilisesi kapısından evvelki sene rahatla mürur etmişler ise de mü'ahharen Rumlar tarafından izhâr-ı mümâna'at olunmuş olmasıyla bu sene eyyâm-ı mahsûsalarında Latin Patriki ve sâir Latinler merâsim-i mu'tâda vechiyle zikr olunan kapudan mürur eylediklerinde o misillü bir mümâna'atın adem-i tekerrürü husûsu Fransa Devleti Sefâret Cânibinden istid'â olunub Latinlerin kilise-yi mezkûrdan kadîmi vechiyle yalnız mürûr u 'ubûd eylemeleri karar-ı ahîr üzerine tasdîr kılınan emr-i 'âli-i ahkâmı iktizasından olduğundan Latin Patriki ve sâir kesânın(kişiler) eyyâm-ı mahsûsada emr-i 'âli mücebince kilise-yi mezbûr kapusundan duhûl ve hurûclarına kimesne tarafından mümâna'at olunmaması ve bu vesileyle hilâf-ı karar ve emr-i 'âli bir gûna sâlât-ı vukû'a getirilmemesi zımnında eyyâm-ı mahsûsada Beytüllahim Karyesine bir me'mûr-ı mahsûsu irsâl olunması husûsu selef sa'âdetleri mütevveffî Yakub Paşaya fi 4 Muharrem sene [12]71 tarihinde tahrîrât-ı resmîye ile iş'âr kılınmış olub bâlâ de muharrir-i merâsim mu'tâdeden murâd [ek 11: Öteden beri oraca ma'lûm kalmış olan bazı yortu günlerinde] Patrik muma-ileyh tevâbi'iyile beraber karye-i mezkûreye gidüb vakt-i mahsûslarında müzeyyen elbise-i resmiye-i ruhâniyeleriyle kilise-yi mezkûr kapusundan mürûr iderek doğru Mevlid Mağarasına girmelerinden ibâret olduğuna ve bu ise oraların vaz' ve usûlünün bir gûna tagayyürüne dâir şey olmayub ve kilise-yi mezkûrdan Latin Patrikinin elbise-i resmiye ile mürûrunda sâirlerine dokunacak yer bulunmayub bu cihetlerle ol bâbda ikâ' olunduğu merdî(cesaret) olan husûsât doğrusu yakışksız görüldüğüne mebnî zikr olunan yevm-i resmiyede Kudüs-i Şerîfden sekiz on zabtiyye ile zabtiyye ser-gerdesi kapıcıbaşı Mustafa Ağanın karye-i mezkûreye irsâliyle hilâf-ı rızâ ve karar bir gûna sâlât-ı vukû'a getirilmemesi husûsuna himmet eylemeleri siyâkında te'kîden ve izâhen şukka-yı mahsusa tahrîr ve tesyîr kılındı.

Fi 6 Rebû'l-evvel sene [12]71

EK-5: C.O.A., Hariciye Siyasi, 407/1, 12 Nisan 1888.

Filistin: Beytullahm'de Latin rahiplerinin Bazilik Kilisesi altındaki mağaralarda statükoya aykırı olarak tamiratta buldukları.

EK-5: C.O.A., Hariciye Siyasi, 407/1, 12 Nisan 1888.

Makâm-ı sâmi-i sadâret-i uzmâdan Fi 22 Receb Sene 1305 ve Fi 22 Mart Sene 1304 tarihli Hâriciye Nezâret-i Celîlesine mürûr tezkirenin suretidir.

Devletlü Efendim Hazretleri

Latin rahibleri tarafından Bazilik Kilisesi altında istatükoya mugâyyir olarak bazı ameliyyât icrâsına teşebbüs olunduğu beyânıyla men'î ve orasının hâl-i sâbıkına ircâ'ı Kudüs Rum Patrikliğinden istid'â olunduğundan bi'l-isti'lâm Kudüs Mutasarrıflığından vârid olan telgrâfnâmede Beytüllahimde Lâtin Manastırında ve Mağâratü'l-Mehd ittisâlinde bulunan mağaralar da bazı ta'mîrât icrâ olunduğu ve bu da mağaranın bir divârı Bazilik Kilisesinin şark cihetindeki divârının temeli kısmından olarak arasında kadîm bulunan medhâlin iki tarafının kaya taşlarının ikişer ve mezkûr divârın alt tarafındaki kayaların elli santimetre kadar kırıldığı Fransa Konsolatosundan bir me'mûr hâzır olduğu hâlde keşf edilerek anlaşıldığı iş'âr olunduğundan bahisle suret-i istid'a ve iş'âra nazaran Fransa Sefâretine teblîgât-ı lâzîme icrâsı hakkında 'Adliye ve Mezâhib Nezâret-i Celîlesinden meb'ûs-ı tezkire leffen irsâl-i sevî devletleri kılınmış olmağla Latin rahiblerinin istatükoya muhâlif olarak vukû' bulan hareketleri hakkındaki ma'lûmâtın ve bundan dolayı kendülerine olunacak mu'âmeleye dâir olan mutâla'anın Fransa Sefârerinden istifsâr ve iş'ârına himmet buyurulması siyâkında tezkire-i senâverî terkîm kılındı efendim.

EK-6: C.O.A., Hariciye Tercüme Odası, 535/64, 11 Mayıs 1891

Beytullahm Mağarası'nda icra-yı ayinden sonra Diyonisyos isimli rahibin Latinler tarafından darb ve cerh edildiğinden dolayı şikayeti havi Kudüs Patrikliği tarafından Sadaret'e telgraf.

بالاعمال ترجمه و طبع نوم و	نوع صفا اهلی	صمم صفا اهلی	بیت اللهم مغارة شيخ ابراهيم بن عبد الملك ريويسوس نام اهلها لا تتركه في يد اعدائهم بل ادره لكم ما يرضي قديس تريف بطريرك القسطنطينية توفيق
<p>قدس تريف بطريرك القسطنطينية وكنيسة مار سيمون و يوحنا يوسوبه اذ عيبه $\frac{1891}{1891}$ تاريخه قدس تريف بطريرك « يوسوبس » اذ عيبه وارد اولاً برقطم نانو افسانه بل و قديمه بولوكه بيت اللهم مغارة شيخ ابراهيم بن عبد الملك ريويسوس « ريويسوس » نام اهلها برقطم نانو افسانه بل و قديمه من مغارة شيخ ابراهيم بن عبد الملك ريويسوس « فرانسيك » طريقة شيخ اهلها بانسويه درودلو لرايه قس اوله داري مره اهلها اوله اوزينه اهلها اوله بلطسه وصول قوله اغر صوته جود ايمان اوله شيخ جرفه لا قيوده بوقاروم حقيقه اوله « هور » ايمانته « اسپيدود » كوله ايشه رل محل و قديمه شيخ ايمانته لانساي اوله اهلها اوله درودلو ايدنشا اله رجه ايمانته اوله اهلها بانعه بولطسه « فيسوس » نام اهلها صفا اوله قيود كلف بولوكه بانفوان حكومت</p>			

EK-6: C.O.A., Hariciye Tercüme Odası, 535/64, 11 Mayıs 1891**Bâb-ı ‘Âlî****Tercüme Odası**

Fi 13 Mayıs sene 1308

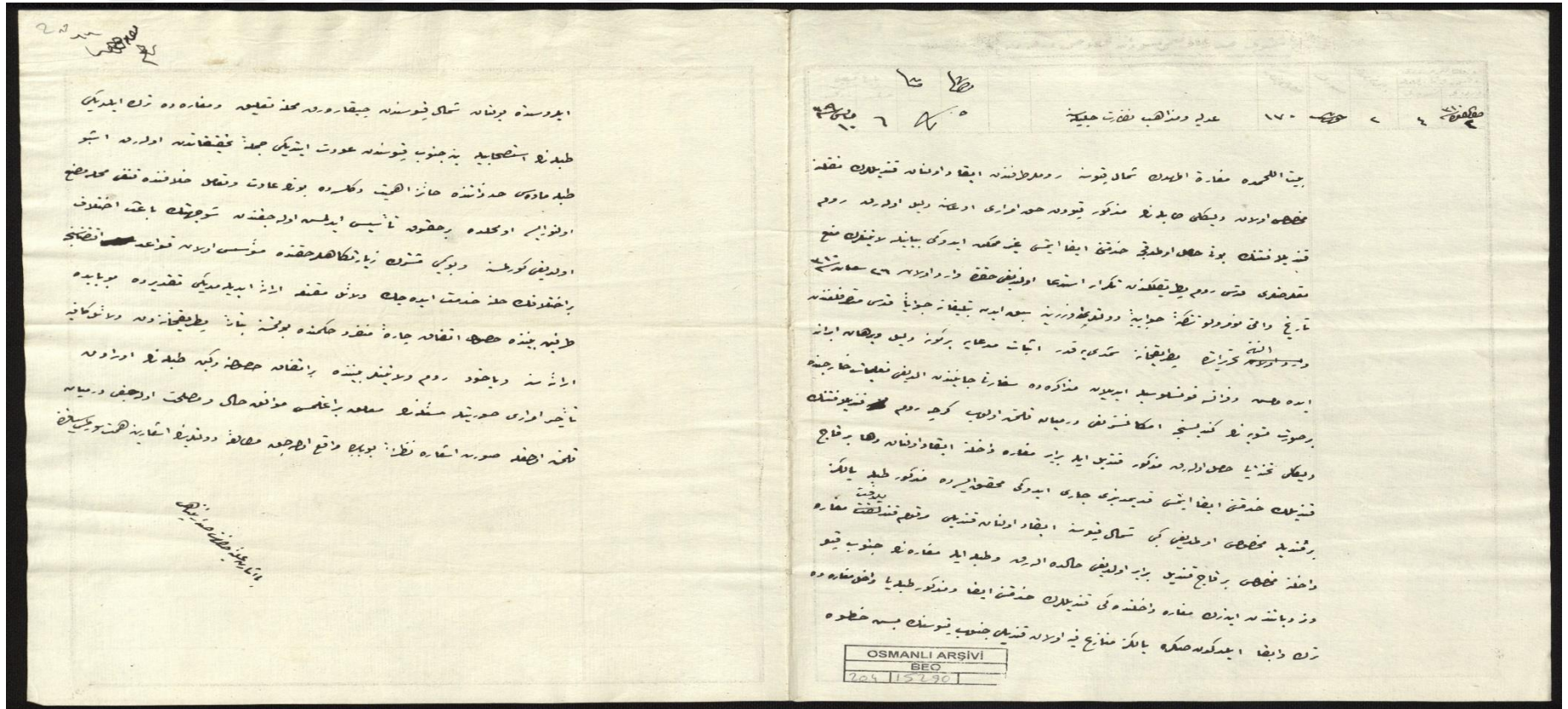
Nev’-i Tercüme: Beytullahim Mağarası’nda icra-yı ayinden sonra “Diyonisyos” nâm rahibin Latinler tarafından darb ve cerh edildiğinden dolayı şikâyeti hâvî Kudüs-i Şerîf Patrikliği tarafından mesned-i celîl-i Sadâretpenâhiye telgraf.

Kudüs-i Şerîf Patrikhânesi Dersa’âdet vekili Arşimenderit(?) efendiye fi 11 Mayıs sene 1891 tarihli Kudüs-i Şerîf Patriki “ Yerasimos” efendiden vârid olan telgrâfnâmenin tercümesidir Bugün Beytullahim Mağarasında icrâ-yı ayîn edildikten sonra “Diyonisyos” nâm râhib ber-mu’tâd elinde kan-ı mukaddes tepsisi olduğu hâlde mağaranın şimâl cihetindeki nerdübân ve kapudan çıkarken “ Fransisken” Rahibleri baston ve revolver ile üzerine hücum iderek mu’mâ-ileyhi baş ve sol kolundan ağır sûrette cerh etmişlerdir o esnâda cenûb cihetindeki kapıdan yukarıya çıkmakda olan “ ___” Arşimenderit” ___” görüldüğü işiderek mahall-i vak’aya şitâb edilmiş ise de Latinler revolver ile nişân alarak yanında bulunan “Filipos” nâm rahibin sağ elini kırdılar keyfiyeti bu gün bi’t-telegrâf hükûmet-i seniyyeye arz ve ihbâr idiyoruz nezd-i sâmi-i cenâb-ı sadâretpenâhiye ‘azimetle icrâ-yı ayîn esnâsında mazhar-ı emniyet ve himâye olmaklığımızı ricâ ve o esnâda Latinlerin mağaraya gelmekden ve şimâl kapusu üzerinde hiçbir hakları olmadığı hâlde bizi tasdi’ etmekden içtinâp etmeleri zımnında o emr u lâzıme i’tâsını istihâm ediniz.

Parakende, Numro: 71, Tercüme: Penâhi-i zât-ı sâmi-i Sadâretpenâhiye takdim kılındı. Fi 13 Mayıs Sene [1]307

EK-7: C.O.A., Bâb-ı Ali Evrak Odası, 204/15290, 6 Zi'l-ka'de 1310 / 22 Mayıs 1893

Beytullahim'de Mağaratülmehd'in şimal kapısına Rumlar tarafından ikad olunan kandillerin nakline mahsus olan delikli tablanın mezkur kapıdan hakk-ı imrarı iddiasına delil olarak Rum kandilaftının bunu hamil olmadıkça hizmetini ifa etmesi gayr-i mümkün idiği Kudüs Rum Patrikliği'nden tekrar istida olunmuş olduğundan bu babda tarafeyn beyninde husul-i ittifak çare-i münferid hükmünde bulunmasına binaen tablanın oradan tehir-i imrarı suretiyle meselenin muallak bırakılması hakkındaki mütalaanın işarı.(Adliye; 7113)

EK-7: C.O.A., Bâb-ı Ali Evrak Odası, 204/15290, 6 Zi'l-ka'de 1310 / 22 Mayıs 1893

Adliye ve Mezâhib Nezâret-i Celîlesine

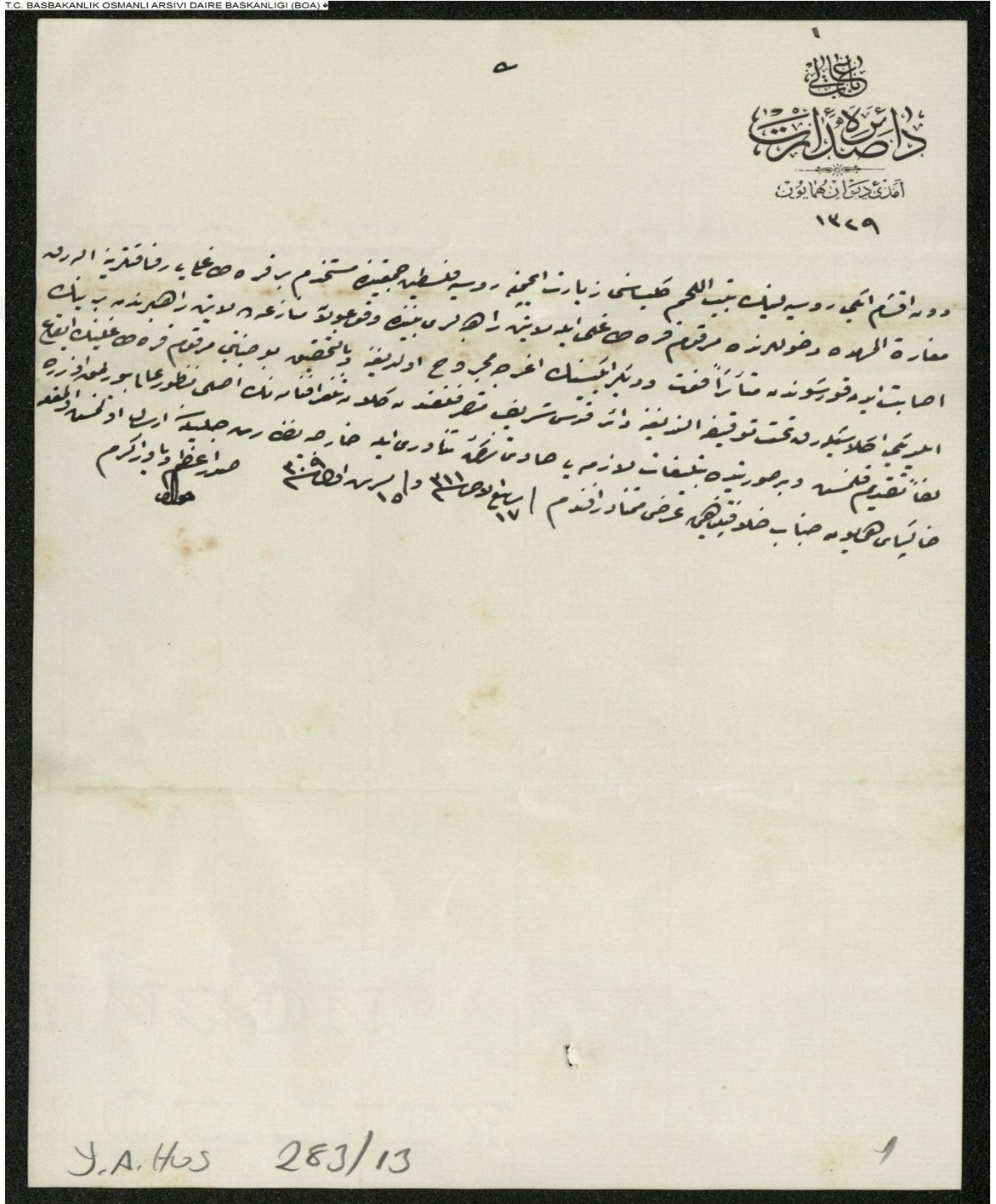
Beytullahimde Mağâratü'l-Mehd'de şimâl kapusuna Rumlar tarafından ikâd olunan kandillerin nakline mahsûs olan delikli tablanın mezkûr kapudan hakk-ı imrârı iddi'asına delil olarak Rum kandilâfatının bunu hâmil olmadıkça hizmetini ifâ etmesi gayr-i mümkün iddüğü beyânıyla Latinlerin men'-i ta'arruzları Kudüs Rum Patrikliği'nden tekrar istid'â olduğu hakkında vârid olan 26 Şa'bân Sene [1]310 tarihli ve altı numrolu tezkire-i cevabiye-i devletleri üzerine sebk iden tebligâta cevaben Kudüs Mutasarrıflığından alınan tahrîrâtda Patrikhâne şimdîye kadar isbât-ı müdde'âya bir gûna delil ü bürhân ibrâz idememiş ve Fransa Konsolosuyla idilen müzâkerede sefârât cânibinden aldığı ta'limât hâricinde bir sûret-i tesviyenin kendisince imkânsızlığı dermeyân kılınmış olup gerçi Rum kandilâfatının delikli tahtaya hâmil olarak mezkûr kandil ile beraber mağara dâhiline ikâd olunan daha birkaç kandilin hizmeti ifâ etmesi kadimden beri câri iddüğü muhakkak ise de mezkûr tabla yalnız bir kandile mahsûs olmadığı gibi şimâl kapusundan ikâd olunan kandili merkûm kandilifât mağara dâhiline mahsûs birkaç kandil beraber olduğu hâlde olarak ve tabla ile mağaranın cenûb kapu ve nerdübânından inerek mağara dâhilindeki kandillerin hizmeti ifâ ve mezkûr tablaya dâhil mağarada terk-i râbıta eyledikten sonra yalnız münâza'un-fih olan kandil cenûb kapusunun beş huzûe (parça) ilerüsünde bulunan şimâl kapusundan çıkararak mahalline ta'lik ve mağarada terk eylediği tablanın istishâbıyla yine cenûb kapusundan 'avdet itdiği cümle-i tahkîkâtdan olarak işbû tabla maddesi hizâsında hâiz-i ehemmiyet değilse de bunun 'avdet ve ta'âmül-i hilâfında kangı mahall vaz' olunur ise o mahallede bir hukuk te'sis idilmiş olacağından şu cihetle bâ'is-i ihtilâf olduğu görülmesine ve bu gibi müşterek ziyâretgâhlar hakkında mü'esses olan kavâ'id iktizasınca bir ihtilâfın haline hizmet idecek delâil-i muknî' irâ'e idilemediği takdîrde bu bâbda tarafeyn beyinde husûl-i ittifâk çare-i münferid hükmünde bulunmasına binaen patrikhânedeki delâil-i kâfiye irâ'esine ve yâhûd Rum ve Latinler beyinde bir ittifâk husûsuna değin tablanın oradan te'hîr-i imrârı sûretiyle meselenin mu'allak bırakılması muvâffak hâl u maslahat olacağı dermeyân kılınmış olmağla suret-i iş'âra nazaran bu bâbda vâki' olacak mütâlâ'a devletlerine iş'âretine himmet buyurulması bâbında

Bâ işâret-i 'âliye-i hazret-i sadâret-penâhi

EK-8: C.O.A., Yıldız Hususi Maruzat, 283/13, 17 Rebü'l-âhir 1311 / 27 Ekim 1893

Kudüs'de iki Rusyalının Beytullahm Kilisesi'ni ziyâret için bir Karadağlıyı refâkatlerine alarak Mağâratü'l-mehd'e gittiklerinde Karadağlı ile Latin Rahibeleri beyninde çıkan münâzaada râhibelerden birinin vefât ettiği, diğêrinin yaralandığı ve Karadağlının tevkif edildiği.

T.C. BASBAKANLIK OSMANLI ARSIVI DAİRE BAŞKANLIĞI (BOA)

Y.A.HUS.00283.00013.001

EK-8: C.O.A., Yıldız Hususi Maruzat, 283/13, 17 Rebü'l-âhir 1311 / 27 Ekim 1893

Bâb-ı Âli

Dâire-i Sadâret

Âmedî-i Divân-ı Hümâyûn

1329

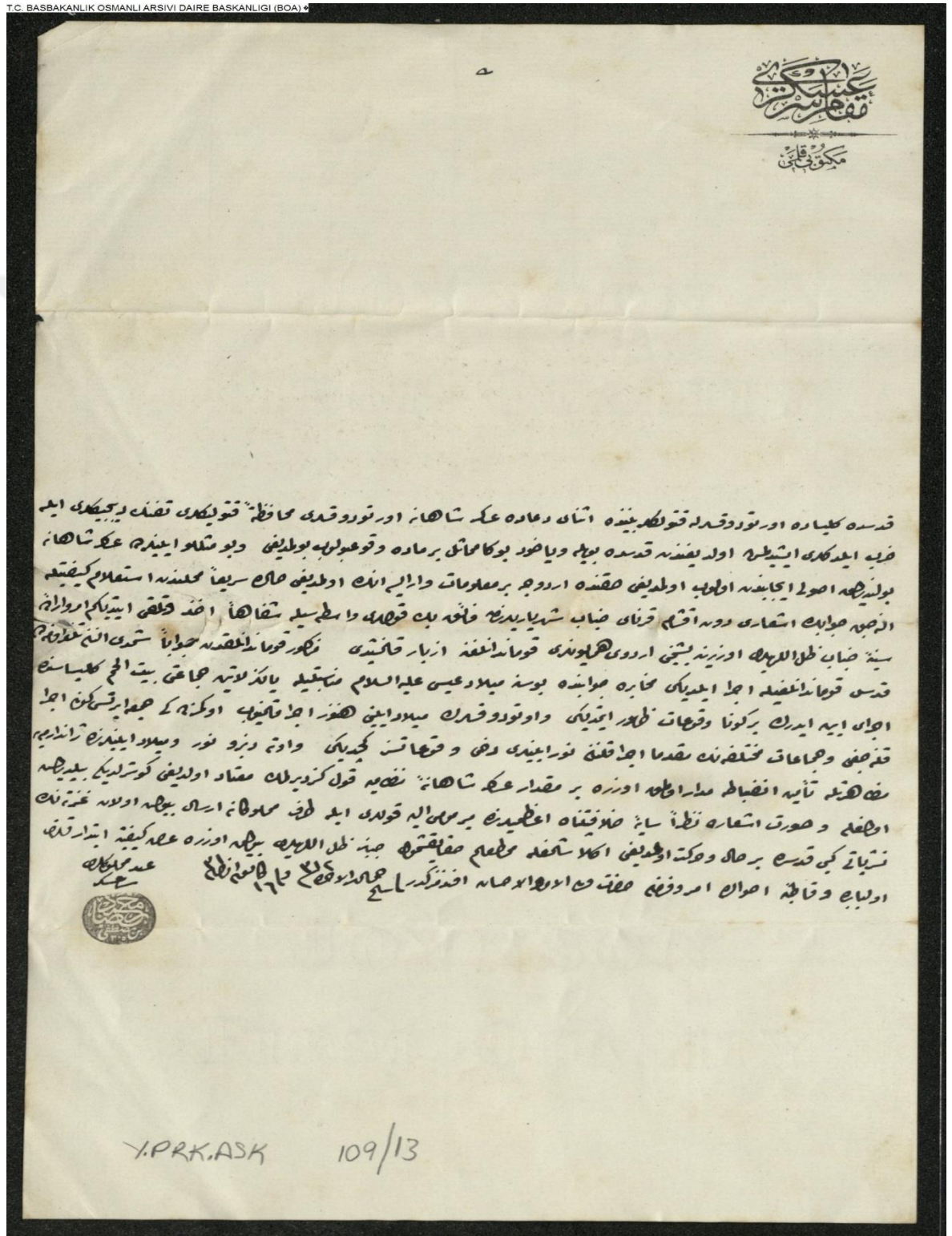
Dün akşam iki Rusyalının Beytullahim Kilisesini ziyâret için Rusya Filistin Cem'iyetinde müstahdem bir Karadağlıya refâkatlerine alarak Mağâratü'l Mehde duhûllerinde merkûm Karadağlı ile Latin rahibeleri beyninde vukû' bulan münâza'adan Latin rahibelerinden birinin isâbet iden kurşundan müte'essiren fevt ve diğer ikisinin ağırca mecrûh olduğuna ve bi't-tahkîk bu cinâyeti merkûm Karadağlının ikâ' eylediği anlaşıl原因 olarak taht-ı tevkîfe alındığına dâir Kudüs-i Şerîf Mutasarrıflığından gelen telgrâfnâmenin aslı manzûr-ı 'âlî buyrulmak üzere leffen takdîm kılınmış ve bir sûretde teblîgât-ı lâzımeye hâvî tezkire-i senâveri ile Hâriciye Nezâret-i Celîlesine irsâl olunmuş olmağla hâk-pâ-yı hümâyûn-ı cenâb-ı hilâfetpenâhi arz-ı mütenâdır efendim.

Fi 17 Rebü'l-âhir Sene [1]311 ve Fi 15 Teşrîn-i Evvel Sene [1]309

Sadrazam ve Yaver-i Ekrem

EK-9: C.O.A., Yıldız Askeri Maruzat, 109/13, 29 Cemâziye'l-âhir 1313 / 16 Aralık 1895

Kudus'te Katoliklerle Ortodoksların kilisede yaptıkları müşterek ayinde asakir-i şahanenin Ortodoksları muhafaza etmek gayesiyle Katolikleri dipçiklediği yolundaki haberlerin tahkiki.

EK-9: C.O.A., Yıldız Askeri Maruzat, 109/13, 29 Cemâziye'l-âhir 1313 / 16 Aralık 1895

Makâm-ı Seraskeri

Mektûbi Kalemî

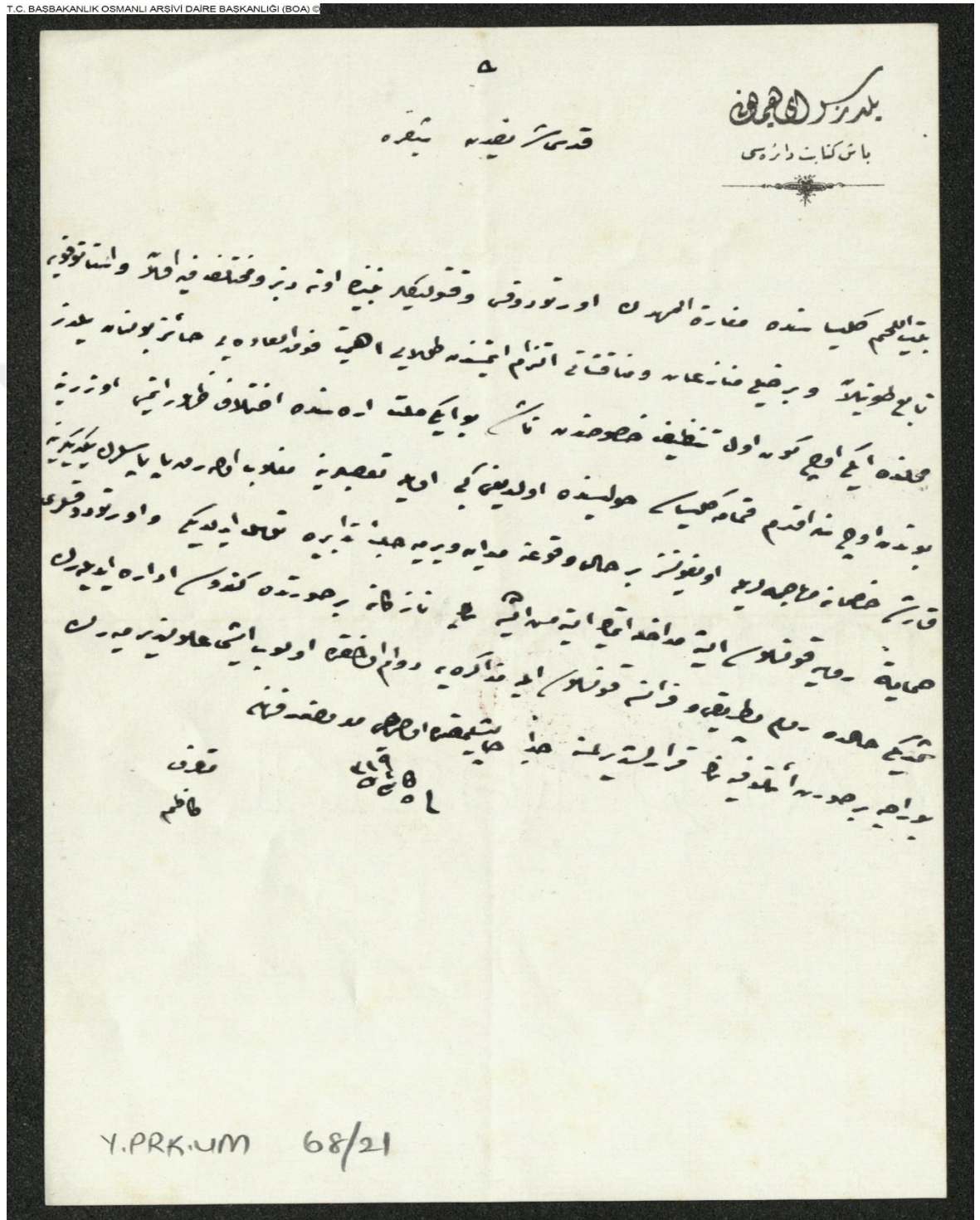
Kudüsde Kilisede Ortodokslarla Katolikler beyninde esnâ-yı du'ada Asâkir-i Şâhâne Ortodoksları muhâfazaten Katolikleri tüfenk dipçikleri ile darb eyledikleri işidilmiş olduğundan Kudüsde böyle ve yâhûd buna mümâsil bir madde vukû' bulub bulmadığı ve bu misüllü ayinlerde Asâkir-i Şâhâne bulundurulmak usûlü icâbından olub olmadığı hakkında orduca bir ma'lûmât var ise anın olmadığı hâlde serî'ân mahallinden isti'lâm-ı keyfiyetle alınacak cevâbın iş'ârı dün akşam kurenâ-yı cenâb-ı şehriyârihlerine Faik Beğ kulları vâsıtasıyla şifâhen ahz u telakki ettiğim emr u irâde-i seniyye-i cenâb-ı zıllullâhiler üzerine Beşinci Ordu-yu Hümâyûnları Kumandanlığına izbâr kılınmışdı Mezkûr kumandanlıktan cevaben şimdi alınan telgrâfnâmede Kudüs Kumandanlığıyla icrâ edildiği muhâbere cevabında bu sene Milâd-ı İsa Aleyhisselâm münasebetiyle yalnız Latin cemâ'ati Beytüllahim Kilisesinde icrâ-yı ayîn ederek bir gûna vukû'ât zuhûr etmediği ve Ortodoksların Milâd ayîni henüz icrâ kılınmayub o kimesnede ki Cumartesi günü icrâ kılınacağı ve cemâ'at-i muhtelifenin mukaddemâ icrâ kılınan Nur Ayînleri dahi vukû'âtsiz geçdiği ve öteden beri Nur ve Milâd Ayînlerinde jandarmaya müzâharretle(yardım) te'min-i inzibâta medâr olmak üzere bir mikdâr Asâkir-i Şâhâne-i Nizâmiye kol gezdirilmek mu'tâd olduğu gösterildiği bildirilmiş olmağla ve sûret-i iş'âra nazaran sâye-i hilâfetpenâh-i a'zamîlerinde mir mumaileyh kulları ile taraf-ı memlûkâne irsâl buyurulmuş olan gazetenin neşriyatı gibi Kudüsde bir hâl u hareket olmadığı anlaşılmağla muhât-ı 'ilm-i hakâyık-şümûl cenâb-ı zıllullahide buyurulmak üzere arz-ı keyfiyete ibtidâr kılındı ol bâbda ve kâtiyyen ahvâlde emr u ferman hazret-i veliyyü'l emrû'l ihsân efendimizindir.

Fi 4 Cemaziye'l ahir sene [1]312 ve fi 16 Kânûn-ı Evvel sene [1]310

Mühür: Mehmed Rıza bin Mustafa

EK-10: C.O.A., Yıldız Umumi, 68/21, 29 Şevvâl 1321 / 18 Ocak 1904

Beytullahm Kilisesi'nde Ortodoks ve Katolikler arasındaki husumetin sona erdirilmesi için tedbirler alındığı.

Y.PRK.UM.00068.00021.001

EK-10: C.O.A., Yıldız Umumi, 68/21, 29 Şevvâl 1321 / 18 Ocak 1904

Yıldız Saray-ı Hümâyûnu

Bâş Kitâbet Dâ'iresi

Kudüs-i Şerîfden Şifre

Beytullahim Kilisesinde Mağâratü'l Mehdin Ortodoks ve Kotolikler beyninde öteden beri ve muhtelef'ün-fih olan ve istatükoya tâbi' tutulan ve bir hayli münâza'ât ve münâkaşâtı iltizâm itmesinden dolayı ehemmiyet-i fevkâl'âdeye hâ'iz bulunan yıldız mahallinde iki üç gün evvel tanzîf husûsundan nâşi bu iki millet arasında ihtilâf zuhûr itmesi üzerine bundan üç sene akdem Kamame Kilisesi havâlisinde olduğu gibi öyle ta'accüllerine mağlûb olarak papasların yekdiğerine karşı hasmâne-i muhâceneleriyle uygunsuz bir hâl-i vukû'ata meydân vermeyecekleri tedâbîre tevessül idildiği ve Ortodoksları himâyeten Rusya Konsolosu işe müdâhale itmek istemiş ise de pek nazikâne bir sûretde kendüsü idâre idilerek şimdiki hâlde Rum Patriki ve Fransa Konsolosu ile müzâkereye devâm olunmakta olup işi alevlendirmeyerek buraca bir sûret-i itlâfiyenin kararlaştırılmasına cidden çalışılmakta olduğu ma'rûzdur fermân.

Fi 5 Kanun-ı Sâni sene [1]319

Mutasarrıf Kazım

EK-11: C.O.A., Yıldız Mütenevvi Maruzat, 280/95, 18 Ramazân 1323 / 15 Kasım 1905

Kudüs-Beytullahim'de bulunan Mevlid-i İsa'nın bulunduğu Büyük Kilise avlusundaki kabristanın Rumlarla Latinler arasındaki ihtilafı.

عبدالمجید سلطان

مکتبہ عثمانیہ

کتابخانہ

رقم 280/95

تاریخ 15 Kasım 1905

... (Handwritten text in Ottoman Turkish) ...

Y.MTV 280/95

Y.MTV.00280.00095.001

EK-11: C.O.A., Yıldız Mütenevvi Maruzat, 280/95, 18 Ramazân 1323 / 15 Kasım 1905

Kudüs-i Şerîf Mutasarrıflığı

Tahrîrât Kalemi

Aded 4

Mâbeyn-i Hümâyûn-ı Mülûkâne Baş Kitâbet Celîlesine

Ma'rûz-ı çâker-i kemîneleridir ki

Beytullahimde kâin ve Mevlid-i İsa Aleyhisselâmı muhtevi bulunan Büyük Kilisenin harici havlısı ittisâlinde vâki' ve iki üç asırdan beri Rumlarla Latinler beyninde münâza'ât ve ihtilâfât-ı mütenevvi'aya sebep olan Rum kabristanında en ziyâde bâ'is müşkilât ve münâza'ât olan ve bin otuz altı tarih-i hicrisinde bir ile bin altmış üç ve bin yüz bir tarihlerinde iki kıt'a fermân-ı 'âlî sûretiyle beraber yine bir sûret-i tesvîyeye iktirân idemeyerek andan sonra lâ-yu'add muhâberâtı istilzâm itmiş ve dâ'imâ neticesiz kalmış bulunan üç mes'eleden birincisi kabristânın vasatından Latinlerin hakk-ı mürûru, ikincisi o civârdaki Latin Manastırı divârı hizâsından mezkûr manâstıra muvassıl ve Latinlere mahsûs bir memerin vücûdu, üçüncüsü kabristânın bir tarafında vâki' olub Rum ve Latin beyninde def'âtle muhâsama ve mukâteleye intâc ve Bâb-ı 'Âlî ile pek çok muhâbereyi istilzâm itmiş ve nihâyet muallak birağılmış olan ve yığirmi beş seneden beri kapusu önünde bir nev-i neticesi neferi bekletdirilmekte bulunan bed el sultân demekle ma'rûf(belli) ve ahver(kötü) isimle mevsûf mahallin cihet-i 'âidiyeti husûsâtından 'ibâret olub bunlardan bed el sultânenin cihet-i tasarrufu yüzünden mütevellid ihtilâfa dâir üç yüz iki senesi kânûn-ı evvelinde 'arîza ve telgrâflarla makâm-ı çâkerânemden takdîm kılınan ma'rûzâtta dermeyân olunan ve o vakit bir şekl-i siyâsi alan ve vakâyi'in zuhûruna sebebiyet virdiği ve Latinlerin kabristân vasatından mürûrları da'vâsına hükûmetçe nazar-ı i'tibârla bakılmamakda ise de kabristânda memer-hânı kesbü'l beyân noktalarda defn-i emvât edilmek istendikçe Latinler karşı durub mümânâ'ata tasaddî ettikleri ve Latin Manastırına muvassıl olmak üzere divâr hizâsından on arşın mesâfede bir memerin vücudu on dokuz sene evvel hükûmetçe tanınmış ise de Rum Patrikhânesince buna hiçbir vakit muvâfakat olunmamasından nâşî bu yüzden de ihtilâfât eksik olmadığı ve işbu husûsâtda hükûmet-i mahalliye ile konsolato ve patrikhâne beyninde muhâberât ve münâkaşât-ı mütemâdiyeyi ve tarafeyn arasında husûmet-i dâ'imeyi istilzâm eylediği

anlaşılmiş ve mezkûr kabristânın defn-i emvât olunabilmiş kimi pek mahdûd bir mahall ve Beytüllahimde Rum cemâ'ati ise kesîd olub senelerden ve belki asırlardan beri oranın mezârlık olarak isti'mâli hasebiyle toprak hâl-i işbâ'a geldiği ve artık mezârlık ittihâzına nâ-müsâ'id ve mezar-ı sıhhat olduğu cihetle ba'demâ oraya defn-i emvât itdirilmeyerek kabristân mahallinde ağaçlar garsıyla bağçe hâline ifrâğı bir lâzime-i sıhhiyye olmakla beraber bu bâbda bir sûret-i hasene-i tesvîye bulunursa ihtilâfât ve müşkilât-ı ma'arifenin kendi kendine zâil olacağı dahi düşünmüş ve gerçi mezkûr kabristân ba'demâ defn-i emvât idilmemesi sûreti her iki tarafcada istenilmeyecek bir şey değilse de işin bir karara iktirânı her birinde maddi'yât ve mutâlebinde musır kalmak fikrinde izâlesine mütevakkıf ve bu da epeyce müşekkil olduğundan o sırada Beytüllahimde zuhûr iden kızamık hastalığı vesilesiyle Rum Patrikhânesi ve Latin Manastırı nezdlerinde evvela sûret-i husûsiyede teşebbüsâta başlanılıb ba'de Fransa Konsolatosunun da iştirâkıyla müzâkerâta bi'd-devâm altı ay kadar çalışıldıktan sonra nihâyet sûreti melfûfen takdîm kılınan prose verbâlin mündericâtı üzerine tarafeynde muvâfakatları istihsâl ve 'ale'l-usûl-ı imza ve te'âti idilmiştir Mezkûr sûretde mütâla'asından müstebân(anlaşıldığı üzere) buyurulacağı üzere tarafeyn arasında en ziyâde bâ'is-i ihtilâf ve cidâl(mücadele) olan mârru'l-arz ahur mahallinde külliyyen hedm u mahvı ve Latin Manâstırı divârları hizâsında ve kabristânın hâli mahallinde dokuz metro vüs'atinde olmak ve isti'mâl-i 'âmmeye birağılmak üzere Latinlere bir memer-i terakki ve kabristân vasatından mürûr iddi'âsından Latinlerin ferâgatleri sûretiyle salifü'l-arz şu üç mes'ele ortadan kaldırılmış olduğu gibi ciyâdet-i havaya ihlâl iden mezkûr kabristânda ba'demâ defn-i emvât edilmemesi maddesi dahi te'mîn kılınmış ve kabristân etrafına bir muhâfaza divârı inşâsıyla ağaçlar gars için Rumlara ruhsat-ı i'tâ ve teferru'ât-ı sâiresine müte'allik mu'âmelât-ı ifâ ve ikmâl olunmuşdur Asırlardan beri bâ'is-i ihtilâfât ve sudâ' olan bu mes'elenin şu sûretle neticelenmesi her iki tarafcada mucceb memnûniyet ve şükrân olarak gerek Rum Patrikhânesi gerek Latin Manâstırıyla Fransa Konsolatosu taraflarından pek ziyâde işar-ı hoşnudu ibrâz idilmiş olmağla arz-ı keyfiyete muhâberat kılınır ol bâbda ve her hâlde emr u fermân hazret-i veliyyü'l emrindir.

Fi 18 Ramazan Sene [1]323 ve Fi 2 Teşrîn-i sâni Sene [1]321

Kudüs-i Şerîf Mutasarrıfı

Mühür: Ahmed Reşid 1299

ÖZ GEÇMİŞ

KİMLİK BİLGİLERİ

Adı Soyadı : Mihriban UÇAR

Doğum Yeri : Kırıkkale/Karakeçili

Doğum Tarihi : 01.08.1994

E-posta : mhrbnu@gmail.com

EĞİTİM BİLGİLERİ

Lise : Ankara Ege Lisesi

Lisans : Pamukkale Üniversitesi / Tarih

Yabancı Dil ve Düzeyi: Yökdil 65,00 / D Düzeyi